

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

**ТДУ:39+572+930(0758)
ТКБ:63,3+902,7+5A1(2+Точ)
Т-65**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ШАМСИЯИ ТОИРХОН

**САҲМИ МУҲАҚҚИҚОНИ РУС ДАР ОМУЗИШИ
ЭТНОГРАФИЯ ВА АНТРОПОЛОГИЯИ ТОҶИКИСТОНИ
МАРКАЗӢ ВА ҶАНУБӢ (СОЛҲОИ 1920 - 2000)**

АВТОРЕФЕРАТ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) аз рӯйи
ихтисосҳои 6D020300 –Таърих, ихтисоси 6D020303 - Таърихнигорӣ,
манбаъшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ

Кӯлоб-2026

Диссертатсия дар кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ омода гардидааст.

Роҳбари илмӣ: **Боқиев Рузибек Усмонович** – номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Муқарризони расмӣ: **Раҳимов Набичон Турдиалиевич** - доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи археология ва диншиносии Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Ғафуров». **Ёғибекова Бека Турдибековна** - номзади илмҳои таърих, мудири кафедраи санъатшиносии Муассисаи давлатии таҳсилоти олии касбии “Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон”.

Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни**

Ҷимояи диссертатсия санаи 3 сентябри соли 2026, соати 13 00 дар ҷаласаи шурои диссертатсионии 6D.KOA–093 назди Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферати он дар Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) ва сомонаи расмӣ Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (www.institute-history.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи “_____” _____соли 2026 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ шурои диссертатсионӣ
доктори фалсафа (PhD), доктор
аз рӯйи ихтисоси таърих
Email: mirzo-juma@mail.ru

Мирзоев Ш. Ҷ.

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот. Таърих дар давраҳои гуногун омили муҳими худшиносии миллӣ буда, ба воситаи омӯзиши он ҳар як халқу миллат аз гузаштаи худ огоҳ мешавад. Ҳар як шахс метавонад ба воситаи аз худ кардани донишҳои таърихӣ дар замири худ ҳисси шаҳрвандӣ, ахлоқ, ваҳдати миллӣ ва тарбияи ватандӯстиро ташаккул диҳад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин бора чунин фармудааст: «Одамонero, ки дар бораи сарнавишти миллат, дар бораи гузаштаи таърихи халқи худ тасаввуроте надоранд, расму оинҳои гузаштагони худро намедонанд, ба қадру қимати нақш ва мавқеи беҳтарин фарзандони Ватани худ баҳои сазовор дода наметавонанд, ба гумон аст шаҳрвандони ҳақиқӣ, комил номид» [132, с.7].

Ҳудуди таърихӣ иқоматгоҳи тоҷикон тӯли чандин даҳсолаҳо ҳамеша мавриди баҳсу мунозираи олимону муҳаққиқони соҳа қарор гирифта буд. Қаламрави иқомати тоҷикон ва мафҳуми «ҳудуди этникӣ» -и тоҷикон то имрӯз боиси ихтилофи муайяне миёни бархе аз муҳаққиқон гаштааст.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таваҷҷуҳи олимону донишмандони тоҷикро борҳо ба зарурияти омӯзиши давраи қадимтарини таърихи этникии тоҷикон равона карданд. Сарвари давлат дар баромадашон аз минбарҳои гуногун таъкид мекарданд, ки «хато мебуд агар мо давлати Сомониёнро оғози давлатдорӣ тоҷикон номем. Зеро ҳанӯз пеш аз давраи Сомониён тоҷикон як қатор давлатҳоро таъсис дода, ба ҳайси яке аз халқҳои қадимтарини Осиёи Марказӣ, ки аввалин шуда саҳифаҳои тамаддунро дар ин сарзамин кушоданд, эътироф шудаанд» [132, с.324].

Дар солҳои Ҳокимияти Шуравӣ илм, фарҳанг ва санъати ҳамаи халқҳои ИҶШС бо суръат рушду тақомул ёфт. Маҳз дар ҳамин давра илми таърих, ки рисолати омӯзиши таърихи халқҳои Иттиҳоди Шуравӣ, аз ҷумла таърихи халқи тоҷикро ба дӯш дошт, пайвасти рушду нумӯ мекард. Дар ин давра олимони рус ба омӯзиши масоили гуногуни таърихӣ Осиёи Миёна, хусусан Тоҷикистон машғул шуданд. Ҳамзамон, онҳо сарфи назар аз мушкилиҳои мавҷуда дар раванди бунёди тартиботи нави Шуравӣ дар қаламрави Тоҷикистони Шуравӣ ширкати фаъол доштанд.

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки солҳои 20-ум-90-уми асри XX оид ба урфу одат, анъана, расму оинҳо ва

этногенези халқи тоҷик аз тарафи муҳаққиқони рус, аз ҷумла В.В.Бартолд, М.С.Андреев, Г.А.Арандаренко, А.Д.Гребенкин, В.В.Гинзбург, Н.А. Кисляков, А.М. Манделштам, Т.П.Кияткина, Д.Н.Логофет, А.З.Розенфелд, С.П.Русаякина, Р.Л.Неменова, Л.В.Ошанин, Е.М.Пешерова, А.К.Писарчик, З.А.Широкова ва дигарон таҳқиқоти мардумшиносӣ ва антропологияи сураи гирифта, ҷанбаҳои гуногуни тарзи зист, урфу одат, эътиқод, оиладорӣ, маданият ва маърифати зиндагии ниёгони тоҷикон дар асарҳои онҳо инъикос ёфтааст.

Муҳаққиқони рус ба мушкилоти даврони аввали барқароршавии давлати ҷавони Шуравӣ нигоҳ накарда, кӯшиш мекарданд, ки мактабҳои навро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода, мардуми маҳаллиро ба таълим ва тарбия фаро гиранд. Онҳо тавонистанд тадриҷан оид ба таърих ва ҳаёти гузаштаи тоҷикон маълумоти зарурӣ ҷамъоварӣ кунанд. Таҷрибаи андӯхтаи ҳаёти ва илмӣ олимони мазкур алён метавонад аз нигоҳи таърихнигорӣ объекти омӯзиш гардад. Дар иртибот ба ин имрӯз зарурат пеш омадааст, ки саҳми илмӣ муаррихон, мардумшиносон, забоншиносон ва сайёҳони рус дар омӯзиши таърихи ноҳияҳои ҷанубӣ ва марказии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода шавад.

Муҳимияти мавзӯи таҳқиқотӣ боз аз он иборат аст, ки омӯзиш, таҳлил ва истифодаи таҷрибаи муҳаққиқони рус дар бунёди мактаби таърихӣ-мардумшиносии тоҷик, ҳалли масъалаҳои мубрами таърихӣ, рушди илми таърих дар Тоҷикистон ва тарбияи насли нави муҳаққиқон мусоидат намояд.

Дар даврони истиқлолият Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба фарҳанги милли таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, баҳри аз нав эҳё намудани анъанаҳои тоҷикӣ ва ҳунарҳои мардумӣ иқдомҳои гуногунро ба роҳ монданд.

Баррасии масоили мардумшиносӣ ва антропологии ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон дар таҳқиқоти муҳаққиқони рус аҳаммияти илмӣ, назариявӣ ва амалӣ дошта, дар шароити соҳибистиқлолии кишвар ба раванди ташаккулёбии худшиносии миллии халқи тоҷик тақони тоза мебахшад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Саҳми муҳаққиқони рус дар омӯзиши масоили мардумшиносӣ ва антропологии ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон то кунун мавриди омӯзиш ва таҳқиқи амиқи илмӣ қарор нагирифтааст. Аммо паҳлуҳои гуногуни ин мавзӯ дар асару мақолаҳо, асарҳои бунёдӣ, маъхазҳо, мақолаҳои илмиву оммавӣ

инъикос шудаанд, ки онҳоро ба чунин гурӯҳҳо чудо намудан мумкин аст:

Гурӯҳи якумро ду асари бунёди: «Этногенез ва таърихи этникии халқи тоҷик» [134,с.989] ва «Таджикӣ» [135,с.845;], ташкил медиҳанд, ки солҳои охир ба таъъ расидаанд. Дар ин ду асар бори аввал дар илми ватанӣ таърихи этникии тоҷикон ба таври муфассал таҳлил шуда, масъалаи мавриди назари мо дар онҳо қисман зикр гашта, маводи этникии мавҷуда нисбати тоҷикон таҳлил ва факту рақамҳои фаровон гирд оварда шудааст. Бахусус, зербобҳои фасли дуоми китоби «Этногенез ва таърихи этникии халқи тоҷик», «Раванди этнофарҳангии қисмати ҷанубу ғарбии Тоҷикистон» ва «Маълумоти антропологӣ доир ба проблемаҳои этногенези тоҷикон» барои мо муҳим буданд. Аз ҷумла, дар ин асари бунёди қайд мегардад, ки «Таҳлили муқоисавии иттилооти мавҷуда дар навиштаҳои муаррихони асримиёнагии дери тоҷик бо натиҷаҳои мушоҳидаҳои муҳаққиқони рус ва аврупоии дар миёнаҳои асри XIX аз Осиёи Миёна дидан намуда, ҳамчунин натиҷаҳои таҳқиқоти илмии олимони шарқшиноси рус ва аврупоӣ баъди ба Россия ҳамроҳ шудани кишвар, онҳоро ба ҳулоса овард, ки тоҷикон, ки ба гурӯҳи эронии халқҳои ориёӣ мансубанд, аҳолии аз ҳама қадимаи Осиёи Марказӣ мебошанд».[134, с.219] Вале, мутаассифона, масъалаи этногенези ноҳияҳои ҷанубу марказии Тоҷикистон ва саҳми олимони рус дар инъикоси онҳо дар адабиёти илмӣ дар ин асарҳо муфассал баррасӣ нашудаанд.

Гурӯҳи дуомиро асару монографияҳо ва мақолаҳои илмӣ муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, ки дар онҳо саҳми муҳаққиқони рус дар омӯзиши таъриху фарҳанги халқҳои маҳаллии Осиёи Миёна ва асару мақолаҳои нашркардаи онҳо инъикос гардидаанд, ташкил медиҳанд[27, с.171; 47, с.87; 48, с.80; 49, с.51; 91, с.125; 102, с.105; 136, с.123; 122, с.24; 137, с.145]. Саҳми муҳаққиқони рус дар омӯзиши таърих ва мардумшиносии на танҳо қисмати марказ ва ҷануб, балки тамоми қаламрави Тоҷикистони имрӯза дар меҳвари таҳқиқоти илмӣ муҳаққиқони соҳаҳои гуногун, аз ҷумла муаррихон, этнографҳо, забоншиносон, ҷуғрофидонҳо, бостоншиносон ва сайёҳон низ қарор гирифтааст. Хусусан, Ошанин оиди пайдоиш ва ташаккули тоҷикони ҷануби Тоҷикистон қайд менамояд, ки «тоҷикони қисмати ҷануби Тоҷикистон ба наҷоди аврупоӣ мутааллиқ мебошанд».[143,с.53]

Ба гурӯҳи сеюм рисолаҳои илмӣ муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ [19; 26; 33; 35; 54; 56; 57; 115] шомиланд, ки дар онҳо баъзе ҷузъиёти

масъалаи баррасишаванда инъикос ёфтаанд. Қариб дар ҳамаи ин диссертатсияҳо саҳми олимони рус дар ин ё он баҳши этнографияи тоҷикон нишон дода шудааст.

Ба гурӯҳи чаҳорум маводи электронии мақолаҳои илмӣ шомил карда шуданд, ки ба ҳаёт ва фаъолияти илмии олимони алоҳида баҳшида шуда, тавассути интернет ба даст оварда шуданд. Агар маводҳоеро, ки ҳаёт ва фаъолияти илмии олимони дар бар мегиранд, таҳлил кунем, метавон гуфт, ки то имрӯз дар матбуоти даврӣ оид ба осори этнографияи онҳо мақолаҳои алоҳидаи илмӣ-оммавӣ хеле кам ба таъб расидаанд [27; 28; 47; 48; 49; 50].

Ба гурӯҳи панҷум хулоса, натиҷаҳои таҳлили маводи саҳроӣ ва коллексияҳое, ки дар натиҷаи экспедитсияҳои таъсисдодашуда аз тарафи мардумшиносон ва антропологҳои ватанӣ ва рус ба даст оварда шудаанд, дохиланд, ки дар онҳо масъалаҳои муҳими илми мардумшиносӣ - этногенез ва таърихи этникии халқи тоҷик инъикос гардидааст [20; 22; 23; 46; 59; 60; 68; 72; 78; 81; 82; 88; 89; 92; 95].

Қайд кардан ба маврид аст, ки аз солҳои 80-уми асри гузашта наشري маҷмӯаи мақолаҳои «Этнография дар Тоҷикистон»[136;137] оғоз гардида, дар он асарҳои илмӣ бисёре аз муҳаққиқону олимони муаррихон ба таъб расид, ки ин асарҳо ба омӯзиши таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Тоҷикистон баҳшида шудаанд.

Робитаи кор бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ мазкур дар доираи нақшаи илмӣ-таҳқиқотии кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ барои солҳои 2016-2021 дар мавзӯи «Омӯзиши таърихи халқи тоҷик дар замони шуравӣ» иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ аз он иборат аст, ки муаллиф дар асоси таҳқиқоти муҳаққиқони рус масоили этнографӣ ва антропологии аҳолии ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистонро дар солҳои 1920-2000 –ум мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода, дурустии инъикоси воқеаҳоро дар рисолаҳои онҳо мушаххас ва ҷойгоҳи онҳоро дар байни дигар муҳаққиқон муайян карда, ахбори тоза ба дастмадаро ба доираҳои илмӣ ворид намояд.

Барои расидан ба ин ҳадафҳо иҷрои вазифаҳои зеринро зарур мешуморем:

-муайян намудани дараҷаи омӯзиши фарҳанги моддии сокинони Кӯлоб, Муъминобод, Ховалинг ва Рашт дар осори муҳаққиқони рус;

-инъикоси масоили мардумшиносӣ ва фарҳангии тоҷикони ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон дар таҳқиқотҳои Р.Л. Неменова ва А.К. Писарчик;

-баррасии масоили ҳунарҳои мардумӣ дар таҳқиқоти муҳаққиқони рус;

-омӯзиши матоъҳои ҳунарий ва фарҳанги либоси милли дар таҳқиқоти мардумшиносон;

-муайян кардани саҳми мардумшиносони рус дар омӯзиши таърихи этникӣ ва этногенези аҳолии ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон;

-омӯзиши антропологии этногенези аҳолии ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон.

Объекти таҳқиқотро асарҳои илмии муҳаққиқони рус, аз ҷумла, осори гаронбаҳои А.Н. Кандауров, А.К. Писарчик, А. З. Розенфелд, С. П. Русаякина, Р. Л. Неменова, З. А. Широкова, Н. А. Кисляков, В. В. Гинзбург, Л.В. Ошанин, Т. П. Кияткина ва дигарон ташкил медиҳанд.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот. Баррасии маълумоти таърихӣ, мардумшиносӣ ва антропологии аҳолии ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон дар асарҳои муҳаққиқони рус мебошад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар кафедраи таърихи халқи тоҷики факултети таърих, ҳуқуқ ва муносибатҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ анҷом дода шудааст, ки се марҳиларо дар бар мегирад.

Марҳилаи якум - солҳои 2016-2018-ро дар бар гирифта, дар ин марҳила интиҳоби роҳбари илмӣ ва тасдиқи мавзӯи илмӣ дар шурои олимони Донишгоҳ, инчунин ҷамъоварии маводи илмӣ доир ба мавзӯи таҳқиқот сурат гирифт.

Марҳилаи дуюм - солҳои 2019- 2021-ро фаро мегирад, ки дар ин марҳила доир ба мавзӯи илмӣ мақолаҳо дар маҷаллаҳои илмии КОА – и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маҷмуаҳои конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ ба нашр расонида шудаанд.

Марҳилаи сеюм - солҳои 2022 - 2024 – ро дар бар мегирад, ки дар ин марҳила таҳқиқи рисола пурра ба анҷом расонида шуда, хулосаи кори диссертатсионӣ ва таҳияи автореферти кор омода гардида, рисола расман ба ҳимоя пешниҳод гардид.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Барои анҷоми таҳқиқоти диссертатсионӣ муаллиф аз усулҳои муҳими таҳқиқотӣ, аз ҷумла аз

усули объективияти илмӣ – ҳамчун яке аз дастурҳои асосии илмҳои муносири таърихӣ ва таърихнигорӣ кор гирифтааст.

Ба сифати асоси методологии таҳқиқот маҷмуи усулҳое, чун муқоисавӣ–таърихӣ, назариявӣ–муқоисавӣ, таърихияти илмӣ, масъалагузорӣ –солномавӣ, инчунин усулҳои таҳлили иҷтимоӣ – таърихӣ қарор ёфтаанд.

Дар асоси усули муқоисавӣ–таърихӣ масоили таърихӣ дар осори муҳаққиқони рус ва дигар адабиётҳои илмӣ, хусусиятҳо ва сабки баёни рисолаҳо ва ғайраҳо анҷом дода шудааст. Тавассути усули масъалагузорӣ – солномавӣ ҳудудҳои таҳқиқи масоили мазкур муайян мегардад.

Навгонии илмӣ таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки бори нахуст ба доираҳои илмӣ таҳқиқоти диссертатсионие пешниҳод мегардад, ки он ба саҳми муҳаққиқони рус дар омӯзиши этнография ва антропологияи мардуми ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон дар солҳои 1920 – 2000 бахшида шудааст.

Навгони илмӣ рисола ҳамчунин дар нуқоти зерин баён мегардад:

- дар асоси осори муҳаққиқони рус масоили фарҳанги моддӣ сокинони Кӯлоб, Муъминобод, Ховалинг ва Рашт муайян карда шуд;

- масоили мардумшиносӣ ва фарҳангии тоҷикони ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон дар таҳқиқотҳои Р.Л. Неменова ва А.К. Писарчик инъикос гардид;

- тасвири ҳунариҳои мардумӣ дар таҳқиқоти муҳаққиқони рус баррасӣ шуд;

- матоъҳои ҳунари ва фарҳанги либоси миллӣ дар асоси таҳқиқоти мардумшиносони рус мушаххас шуданд;

- саҳми мардумшиносони рус дар омӯзиши таърихи этникӣ ва этногенези аҳолии ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифт;

- масоили антропологияи аҳолии ноҳияҳои ҷанубӣ ва марказии Тоҷикистон дар таҳқиқоти антропологҳои рус муайян гардид.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- муҳаққиқони рус ба омӯзиши масоили мардумшиносӣ, хусусан фарҳанги моддӣ ноҳияҳои ҷанубӣ ва марказии Тоҷикистон аз солҳои 20-ум то солҳои 90-уми асри XX машғул шуданд. Экспедитсияҳои ташкилнамудаи онҳо, ки аввалин экспедитсияҳои мардумшиносӣ ва антропологӣ дар ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд, урфу одат, муҳочират, манзил ва тарзи зиндагии аҳолии ин минтақаҳо муайян намудаанд;

- муҳаққиқон Р.Л. Неменова ва А.К. Писарчик оид ба масоили мардумшиносӣ ва фарҳангии аҳолии Варзоб бо вилоятҳои Фарму Кӯлоб таҳқиқоти муҳим анҷом дода, паҳлӯҳои гуногуни тарзи зист, урфу одат, эътиқод, оиладорӣ, маданият ва маърифати зиндагии ниёгони тоҷиконро дар осори илмӣ худ инъикос намудаанд;

- матоъҳо ва фарҳанги либоси тоҷикон дар ноҳияҳои ҷанубӣ ва марказии Тоҷикистон аз ҷониби муҳаққиқони рус, хусусан Н.А. Кисляков, А.К. Писарчик, А.З. Розенфелд, М.А. Хамидҷонова, О.С. Сухарева, Н.Н. Ершов, Л.А. Неменова, З.А. Широкова мавриди омӯзиш қарор ёфта, натиҷаи корҳои илмӣ онҳо на танҳо масоили фарҳанги либоси тоҷиконро баррасӣ карданд, балки дар ҳифз ва нигоҳдории анъанаҳои тоҷикон хизмати бузурге анҷом додаанд;

- масоили этникии аҳолии ноҳияҳои ҷанубӣ ва марказии Тоҷикистон дар таҳқиқотҳои В.В. Бартолд, И.И. Зарубин, А.Н. Кандауров, А.Ю. Якубовский ва М.М. Дяконов, В.В. Гинзбург, Л.В. Ошанин, В.Я. Зезенкова, Т.П. Кияткина, Н.А. Кисляков, Н.А. Дубова, А.П. Пестрякова ва дигарон ба таври васеъ инъикос шуда, ахбори онҳо дар хусуси мардуми қадима ва муқимии минтақа будани тоҷикон ҳақиқати бебаҳс мебошад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии рисола аз он иборат аст, ки натиҷаҳои таҳқиқоти мазкурро метавон дар таҳия ва навиштани бахшҳои алоҳидаи таърихи халқи тоҷик, инчунин таърихи вилоятҳо ва минтақаҳои алоҳидаи ҷануби Тоҷикистон, хондани курсҳои махсус дар мактабҳои олии, ҳангоми таҳияи воситаҳои таълимӣ-методи истифода бурд.

Мавод ва хулосаҳои рисолаҳо метавон дар таҳқиқи масъалаҳои мардумшиносӣ ва таърихи этникии Тоҷикистон, инчунин дигар масъалаҳои мубрам таърихӣ ва баланд бардоштани худшиносии миллии халқи тоҷик ва тарбияи ватандӯстии ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиқлол самаранок истифода кард.

Эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсиониро дақиқияти маълумот, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқот, коркарди натиҷаҳои таҳқиқот ва ҳаҷми интишорот, таҳлил, баррасӣ, муқоисаи илмию амалӣ, инчунин таҳлили сарчашмашиносӣ ва интиқодӣ-илмӣ таъмин менамоянд. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ пешниҳод гардидаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 6D020300-Таърих (6D020303-Таърихнигорӣ, маъхазшиносии методҳои таҳқиқоти таърихӣ), ки аз

ҷониби Комиссияи Олии Аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, (илмҳои таърих) мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар он ифода меёбад, ки натиҷаҳои илмӣ таҳқиқот, аз ҷумла хулосаҳои назариявӣ, нукоти ба ҳимоя пешниҳодшаванда бевосита аз ҷониби диссертант мустақилона таҳия, баррасӣ ва исбот шудаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқот дар конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ва амалии байналхалқӣ, ҷумҳуриявӣ ва дигар ҷамоинишҳои илмӣ-оммавӣ шунда шуданд.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ (суратҷаласаи № 10, аз 30 май 2025) баррасӣ гардида, ба ҳимоя тавсия шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Муқаррароти асосии диссертатсия дар як қатор интишорот, аз ҷумла 4 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 12 мақола дар дигар нашрияҳо ба таъби расидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия дар ҳаҷми 181 саҳифаи матни компютерӣ таълиф гардида, аз муқаддима, се боб, шаш зербоб, хулоса, рӯйхати сарчашмаҳо ва адабиёти истифодашуда (237 номгӯй) таркиб ёфтааст.

МАЗМУНИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима аҳамияти илмӣ таҳқиқот асоснок карда шуда, дараҷаи омӯзиши мавзӯ ва заминаҳои манбаъшиносии он таҳлил гардидаанд, мақсад ва ҳадафҳои таҳқиқот, наwgонии илмӣ, объект ва предмети таҳқиқот муайян гардида, аҳамияти назариявӣ ва амалӣ, асосҳои методологӣ ва назариявии рисола, нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда асоснок шуда, чаҳорчӯбаи замони таҳқиқот, тасдиқи натиҷаҳо ва соҳтори диссертатсия баррасӣ ва муайян шудаанд.

Боби якуми диссертатсия – «**Саҳми муҳаққиқони рус дар омӯзиши мардумшиносии Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ**» унвон гирифта, аз ду зербоб иборат аст.

Дар зербоби якум, ки «**Инъикоси фарҳанги моддии сокинони Кӯлоб, Муъминобод, Ховалинг ва Рашт дар осори муҳаққиқони рус**» номгузорӣ шудааст, таъкид мегардад, ки масоили мадумшиносӣ яке аз самтҳои муҳими таърихи халқи тоҷик маҳсуб ёфта, имконият медиҳад, ки расму анъана, урфу одат, маросимҳо, тарзи зиндагӣ ва дигар паҳлуҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии халқи тоҷик дар гузашта муайян карда шавад. Ин масъала дар

давраи шуравӣ ва ҳатто пеш аз он низ диққати муҳаққиқони соҳаи таърих, ба хусус мардумшиносони русро ба худ ҷалб намуда буд.

Нахустин асарҳои муаррихон ва мардумшиносони рус оид ба омӯзиши мардумшиносии тоҷикони ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон дар охири асри XIX - ибтидои асри XX таълиф гардиданд. Новобаста аз таҳқиқоти анҷомдодашудаи хусусиятҳои мардумшиносӣ дошта, дар қаламрави Тоҷикистони имрӯза минтақаҳои низ вучуд доштанд, ки роҷеъ ба зисту зиндагӣ, расму русум, анъанаҳои аҳолии онҳо диққати кам дода шудааст.

Бояд қайд намоем, ки то солҳои 30-юми асри XX дар бештари асарҳои илмӣ ба таъб расида, маълумотҳои муфасссал нишон дода нашудааст. Баъзе маълумоти пароканда оид ба тоҷикони ин минтақаҳо дар осори Н. А. Маев [76, с.173; 77, с.157], Д. Н. Логофет [70, с.189; 71, с.6], М. А. Варигин [36, с.757], Н. Г. Малитский [74, с.106] ва баъзе ёддоштҳои дигар то ба имрӯз боқӣ мондааст.

Қайд намудан ба маврид аст, ки фарҳанги модии тоҷикон дар тӯли асрҳо ташаққул ёфта, пурғановат гардидааст. Манзил - аз падидаҳои муҳими бунёдкорӣҳои таърихӣ-фарҳангии инсон аст. Хусусиятҳои бунёдии он метавонад баёнгари вазъи иқтисодӣ, маънавии ҷомеа ва ҳалқи он бошанд. Тавсифи аввалӣ ва муфасссали манзилҳои мардумии аҳолии бумии Осиёи Миёна, аз ҷумла тоҷикон ба миёнаи асри XIX тааллуқ дорад. Аввалин экспедитсияҳо дар Тоҷикистон нишон доданд, ки иншооти нодири фарҳанги модӣ собиткунандаи таърихи қадими этникии тоҷикон аст. Тавсифи манзили анъанавии тоҷикон натавон аз ҷониби мардумшиносон, балки дар солҳои 20–30-юми асри XX аз тарафи олимони дигар – иқтисодшиносон, ҷуғрофияшиносон ва антропологҳо низ дода шудааст. Масалан, Н. Г. Малитский [74, с.115] ва В. В. Гинзбург [41, с.274] дар баробари тавсифи намуди манзилҳо, ҳамчунин оид ба манзилҳои тоҷикони кӯҳистон маълумотҳои ҷолиб додаанд.

Сарчашмаҳои омӯхташуда – монографияҳо, асарҳо ва дигар таълифоти нашршудаи давраи аввали мавҷудияти Ҳокимияти Шуравӣ ба худ арзиши муайяни илмӣ доранд. Масъалан, муаррих ва шарқшиноси маъруф А. А. Семёнов дар бораи манзилҳои тоҷикон, аз маъҳазҳои ҳаттии қадим ва асримиёнагӣ, маводҳои бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ фаровон истифода карда, муълумот пешниҳод намудааст. А. А. Семёнов дар асоси маъҳазҳои таърихию мардумшиносие, ки шахсан дар охири асри XIX ҷамъ оварда буд, аввалин шуда манзилҳои тоҷикони кӯҳистонро тавсиф ва сохти берунию дохилӣ, ороиш ва асбобу анҷоми онҳоро баррасӣ кардааст [116, с.95].

Таҳқиқот ва осори илмӣ олимони барҷастаи рус, ба монанди А.Н. Кондауров[16], А.К. Писарчик [102; 105;107], Н.А. Кисляков [58;

59; 63;], Р.Л. Неменова [87; 88;], З.А. Широкова [124; 127], В. В. Гинзбург [40; 41], Л.В. Ошанин [91; 92; 93; 97;] ба таърихи халқи тоҷик навоариҳои зиёдро ворид сохт. Таҳқиқотҳои анҷомдодаи ин муаллифон дар илми таърихнигории шуравӣ ва тоҷик мавқеи хоса доранд.

Маълумотҳо таҳқиқоти экспедитсионии мардумшиносии «Ҷануби Тоҷикистон» (1932-1933), ки ба он мардумшиносони рус Д. С. Комиссаров, А. Н. Кондауров, А.З. Розенфелд, Х. Межеритская, А. К. Смирнов ва Ғулумҷонова ҷалб гардида буданд, дар омӯзиши мардумшиносии қисмати ҷанубу марказии Тоҷикистон нақши муҳим гузоштааст. Онҳо дар маводи ҷамъовардаи худ қайд намудаанд, ки «барқароркунии Ҳокимияти Шуравӣ дар минтақаҳои ҷануби Тоҷикистони ба баъзе ноқомӣ дучор гаштааст, махсусан дар масъалаи занон» [16, лл.1-162].

Мардумшиноси рус А.Н. Кондауров (1906-1942) қайд менамояд, ки «дар манотиқи ҷануби Тоҷикистон аз тарафи ҳукумати ҷавони Шуравӣ муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ, бо номи «Чойхонаи сурх» дар ноҳия ва деҳоти на танҳо вилояти Кӯлоб, балки Қурғонтеппа ва ноҳияи Қабодиёну водии Вахш таъсис доданд» [16, 1-17]. Соли 1932 дар натиҷаи ҷамъоварии маводи мардумшиносӣ А.Н. Кондауров мақолаи «Меҳнат ва ҳаёти занҳои қисмати ҷануби Тоҷикистон»- ро навишт, ки он бо сабабҳои номаълум ҷоп нагардид. Дар мақола маълумотҳои муҳим дар бораи зиндагии тоҷикзанони ҷануби Тоҷикистон, хусусан ҳудуди Қурғонтеппа, водии Вахш ва Кӯлоб оварда шудааст. Ба ғайр аз ин, мақола дар бойгонии Осорхонаи антропология ва мардумшиносии шаҳри Санкт-Петербург ба номи Пётри Кабир коллексияи аксҳои «Бригадаи занони тоҷик дар саҳро», «Ҳашари занон дар саҳро», «Боғчаи кӯдакон дар саҳро» маҳфузанд. Дар акси овардаи А.Н. Кондауров бо номи «Боғчаи кӯдакон дар саҳро» зани тоҷик дар дохили каппаи ҳасин, ки дар сояи он кӯдаконашро зери назорати муррабизан аз офтоби тафсон нигоҳ медошт, инъикос ёфтааст [16, 12-25].

А. К. Писарчик қайд кардааст, ки дар вилояти Кӯлоб шаҳрак ва ноҳияҳои хурде буданд. Ё дар тақвият ба ин гуфтаҳо шаҳраки начандон калони назди қишлоқи Курбоншаҳиди ноҳияи Восеъ, масҷид ва макбараи Шоҳи Зиндаи деҳаи Лангари Муъминобод ва макбараи Мир Саид Алии Ҳамадонӣ дар Кӯлобро мисол овардааст. Тибқи далелҳои овардаи ӯ дар соли 1946 дар ҳудудҳои вилояти Кӯлоб 1070, дар ноҳияи Вахш 760, дар вилояти Сталинобод 665 хоҷагӣ кӯчонда шуда буд.

Маводи мардумшиносии Н. А. Кисляков имкон медиҳад ҳулосагирӣ намоем, ки манзили зисти тоҷикони ҳар як ноҳияи алоҳидаи минтақаи

Кӯлоб бо ҳам то дараҷае шабоҳат дошт. Тарзи сохти манзили зисти аҳолии ноҳияҳои атрофи Кӯлоб ба намуди умумии манзили зисти тоҷикони Ҳисор монандӣ дошта, аз манзили тоҷикони вилояти ҳамсояи Рашт ва Дарвоз ба кулӣ фарқ мекарданд. Таҳқиқоти Н. А. Кисляков оид ба манзили зисти мардумони Кӯлоб ва дигар ҳудудҳои аҳолинишини ҷануби Тоҷикистон, аз ҷумла тоҷикони Қаратегин ва Дарвоз маълумоти муфасссал медиҳад [58, с.160]. Чунин хусусиятҳои хоси тарзи сохти манзили зист дар асарҳои муҳаққиқони дигари руси асрҳои XIX ва XX - Г. А. Арандаренко [24, с.311], А. А. Семёнов [117, с.97] зикр шудаанд.

Ҳамзамон, Н. А. Кисляков ба омӯзиши муносибатҳои иҷтимоӣ-оилавии ноҳияҳои вилояти Кӯлоб диққат дода, оид ба анъанаҳои гузаронидани тӯйҳои арӯсии тоҷикони Кӯлоб маводи зиёди мардумшиносӣ ҷамъоварӣ намудааст. Аз таҳқиқоти ӯ бармеояд, ки онҳо бо урфу одат ва расму оинҳоиашон ба тоҷикони Рашт ва Дарвоз наздикӣ доранд [65, с.302].

Таваҷҷуҳи зиёди олимони мардумшиносро маросимҳои хонадоршавии тоҷикон ба худ ҷалб карда буд. Аввалин маълумотро дар бораи тӯйҳои тоҷикон дар солҳои аввали Ҳокимияти Шуравӣ мусиқишинос И. Миронов дар китобаш «Музыка таджиков» (с.1932) нишон додааст. Бино ба таҳқиқоти ӯ «тӯйҳоро дар вақти ҳолӣ аз рӯзҳои кории маъмулӣ барпо мекарданд. Расму оинҳои бақайдгирифтаи хонадоршавӣ дар замони то инқилобӣ иҷро мешуданд. Духтаронро маъмулан дар синни 12–14-солагӣ шавҳар медоданд». Ҷавонписарон метавонистанд то синни 18-солагӣ зан гиранд. Аввалин маълумоти мардумшиносӣ оид ба водии Рашт ва Дарвоз, ки дар заминаи назарпурсиҳо таҳия гардидааст, Е. К. Мейендорф [80, с.124] пешниҳод кардааст. Ҳамзамон, маълумотҳои муфасссал оид ба ин манотиқи Тоҷикистонро Г.А. Арандаренко [24, с.308] ва В.Ф. Ошанин [97, с.45] муфасссал нишон додаанд.

Дар диссертатсия оварда шудааст, ки раштиҳо бештар ба вилояти Фарғона ба муҳочират мерафтанд. Ҳамин буд, ки дар ин минтақаҳо як қатор деҳаҳои тоҷикӣ дар ҳудуди имрӯзаи Ўзбекистон ва Қирғизистон пайдо шудаанд. Н.А. Кисляков дар бораи муҳочирон аз Рашту Исфара [64, с.147] ва С. С. Губаева дар бораи муҳочирати мардуми Қаратегин ва Ваҳиё ба водии Фарғона дар асри XIX-ибтидои асри XX маълумоти зиёд овардааст. Онҳо сабаби асосии муҳочиршавии ин мардумонро дар камзаминӣ ва зимистонҳои сард нишон додаанд [45, с.89].

Ҳамин тариқ, аз натиҷаи омӯзиши масоили мардумшиносӣ дар вилояти Фарму Кӯлоб чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст:

- гузаронидани корҳои таҳқиқотии мардумшиносон дар вилоятҳои Кӯлоб ва Ғарм боиси ба даст овардани далел ва рақамҳои гардиданд, ки илми таърихи халқи тоҷик дар давоми чанд садсолаи охир ноил нагардида буд;

- дар натиҷаи таҳқиқоти мардумшиносон маводи хеле зиёд оид ба таърих, фарҳанг, забон, тарзи зисти аҳолии ноҳияҳои Дарвоз, Рашт, Кӯлоб, Ховалинг, Муъминобод ва дигар манотиқи Тоҷикистони Ҷанубӣ сукунат мекунанд, ба нашр расонида шуд;

- барои муайян ва таҳқиқ кардани этногенези тоҷикон ва пешбурди таҳқиқоти антропологӣ гурӯҳи антропологҳо, аз ҷумла Л.В. Ошанин аз АФ ҶШС Ўзбекистон ба кор ҷалб карда шуданд. Сардори ин гурӯҳи антропологӣ В. Я. Зезенкова таъин карда шуда буд.

Ҳамин тариқ, муҳаққиқони рус дар омӯзиши масоили мардумшиносӣ, хусусан фарҳанги моддӣ сокинони Кӯлоб, Муъминобод, Ховалинг ва Рашт саҳми калон дошта, аз солҳои 20-ум то солҳои 90-уми асри XX ба ин масъала ҷиддан машғул шуданд. Экспедитсияҳои ташкилнамудаи онҳо, ки аввалин экспедитсияҳои мардумшиносӣ ва антропологӣ дар ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд, урфу одат, муҳочират, манзил ва тарзи зиндагии аҳолии ин минтақахоро муайян намудаанд.

Зербоби дуҷуми боби якум «Нақши Р. Л. Неменова ва А. К. Писарчик дар омӯзиши мардумшиносӣ ва фарҳанги тоҷикони Варзоб ва вилоятҳои Ғарму Кӯлоб» унвон дорад. Қайд гардидааст, ки яке аз муҳаққиқони рус Розалия Лвовна Неменова мебошад, ки дар таҳқиқоти худ ба масъалаи урфу одат, тарзи зиндагӣ, маросимҳои мардумӣ ва дигар анъанаҳои мардумии ноҳияи Варзоб ва Ғарму Кӯлоб таваҷҷуҳи хоса додааст. Р. Л. Неменова дар доираи фаъолияти экспедитсияи солҳои 1948-1949 зери роҳбарии мардумшиносии машҳур А. К. Писарчик ба вилояти Кӯлоб сафарбар шуда, дар таҳқиқи шеваҳои лаҳҷаҳои сокинон саҳми калон гузоштааст. Ў соли 1949 баъди анҷоми таҳқиқоти лаҳҷаҳои Кӯлоб омӯзиши лаҳҷаҳои ноҳияҳои Муъминобод, Ховалинг, Балҷувон, Кангурт ва Сари Хосор, соли 1948 минтақаи Кӯлоб, соли 1949 Муъминобод, Сари Хосор, Балҷувон ва қисман Кангурт, соли 1948 таҳқиқи лаҳҷаҳои ноҳияи Ховалинг анҷом дод [50, с.63].

Дар бойгонии мардумшиносии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ ду коллексияи аксҳои (№ 60, 63) экспедитсияи мардумшиносии Варзоб дар соли 1962 (Зиддӣ, Тақоб, Зуманд, Роғ, Хоҷаоби Ғарм, Ҳушёрӣ), ки ба он Р. Л. Неменова роҳбари мекард, нигоҳдорӣ мешаванд. Коллексияи якум аз 594 акс иборат буда, онҳо асосан соҳаи меъморӣ, зиндагии маишӣ, ҳунармандӣ, типҳои этникии

сокинон, анъанаҳо, манзил, либос ва хусусияти дигари ҳамрӯзаи ҳаёти аҳолии маҳаллиро инъикос мекунанд.

Дар иртибот ба фаъолияти мардумшиносии Р. Л. Неменова дар минтақаи Ҳисор қайд мешавад, ки «ҳамзамон бо омӯзиши тоҷикони Қаратоғ таҳқиқи мардумшиносии ноҳияи дигари водии Ҳисор – ноҳияи Варзобро низ мебурд» [89, с.32]. Р. Л. Неменова дар Варзоб маводе чамъ овард, ки таркиб ва ташаккули аҳолии водӣ, шугъл, майшати фарҳангӣ, ҳаёти оилавӣ, хонавода, урфу одати гуруҳи тоҷикони ин ноҳияро ташреҳ мекард. Ин мавод дар ибтидо дар шакли мақолаҳои гуногун нашр шуда, баъдан асоси монографияи ӯ «Тоҷикони Варзоб» гардид.

Ҳамин тавр, Р. Л. Неменова дар таҳқиқи бахши мардумшиносии ноҳияҳои ҷанубӣ ва марказии Тоҷикистон саҳми арзанда ва бебаҳо гузоштааст.

Дигар аз муҳаққиқе, ки дар омӯзиши масоили мардумшиносии Тоҷикистон, хусусан расму анъанаҳои тоҷикон хизматҳои арзанда кардааст, мардумшиносии Шуравӣ Антонина Константиновна Писарчик (1907-1995) мебошад. Ӯ аз зумраи муҳаққиқони барҷастае буд, ки дар ташаккул ва рушди мактаби мардумшиносии Тоҷикистон нақши муҳим гузоштааст. А. К. Писарчик давоми 17 сол (1948-1965) сарвари бахш ва сипас роҳбари шуъбаи мардумшиносии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Донишро ба уҳда дошт. Ҷуғрофиёи таҳқиқотҳои ӯ хеле васеъ буда, Самарқанд, Бухоро, Кармина, Нурота, Фарғона ва ноҳияҳои ҷануби Тоҷикистонро фаро мегирифт.

А. К. Писарчик ҳамчун ташаббускор ва роҳбари экспедитсияи солҳои 1948 - 1949 ба минтақаи Кӯлоб якчанд этнографҳоро аз шаҳри Санкт-Петербург даъват кард [105, с.32]. Яке аз онҳо эроншинос ва лаҳчашинос Б. Ю. Илинична буд, ки аз Институти таҳқиқотии забонҳои АИ Иттиҳоди Шуравӣ зери роҳбарии профессор И. И. Зарубин ба Душанбе омада буд. Инчунин, барои иштирок дар қори экспедитсия аз ш. Санкт-Петербург В. С. Соколова, Р. Л. Неменова ва В. Яблонская ба Тоҷикистон омаданд. Ин муҳаққиқон дар бораи маскуншавии тоҷикон дар минтақаи Кӯлоб маълумоти ҷузъӣ намуданд.

Оид ба асолати этникии тоҷикони ин минтақа олимони мардумшиносии зиёд таҳқиқот анҷом дода, андешаҳоиашонро баён намудаанд. Масалан, муҳаққиқи рус А. Брискин соли 1930 дар монографияи худ «Давлати тоҷикон» андеша баён дошт, ки тоҷикони кӯҳистон «на танҳо мустақилияти этнографии худро ҳифз карданд, балки таъсири амиқи тамаддуниашонро ба ғосибони худ расонданд». Ба гуфти ӯ, «онҳо (тоҷикон) ўзбекони кучиро, ки ба ҳаёти нимкӯчӣ гузашта буданд, зироаткорӣ ва қосибиро омӯзониданд» [34, с.43].

Таҳқиқотҳои экспедитсионии Институти таърих, забон ва адабиёти

филиали Академияи фанҳои ИЧШС дар вилояти Кӯлоб дар солҳои 1948-1949, ки зери роҳбарии А. К. Писарчик созмон дода шуда буд, таркиби миллӣ, хусусиятҳои хоси манзили зистро бештар дар бар гирифтааст. Тахминан дар 200 хонавода таҳқиқот анҷом дода шуда, давоми соли 1948 парастии ва эътиқоди динӣ, либос, маросимҳо ва дигар анъанаҳои тоҷикон мавриди паҷуиш қарор гирифтанд. А.К. Писарчик қайд кардааст, ки «маълумоти ҷамъкардаи экспедитсия барои муҳаққиқон оид ба ғурӯҳҳои таҳқиқшуда, ҳарчанд иттилооти ғуноғунро диҳад ҳам, аммо имкон дорад ҳамчун маводи хубе барои ҳулосабарорӣ хизмат кунад. Дар маҷмӯ ин маводи арзишманд ғувоҳи ҳаёти ҳамагӯнаи Тоҷикистони Шуравӣ буда, як навъ микросотсиологияи хурди сокинони қисмати ҷануби он мебошад» [105, с.32].

Дар ҷануби Тоҷикистон, дар минтақае, ки бо номи Тағнов (ноҳияи Ш. Шохин) ёд мешавад, аҳолии он - тоҷикон, аз улусволии Роғи Афғонистон, ки ба истилоҳ ҳамчун «роғӣ» низ номида мешуданд, омадаанд. Ҳунарҳои занони роғӣ дӯхтани тоқӣ, пираҳан, ҳамчунин бофтани ҷӯроб дар бар мегирифт. Қатағанҳо, тоҷикони ларҳобӣ низ ба дӯхтани либосҳои ғуноғун машғул буданд. Эҳтимолан, ба қавли А. К. Писарчик, ларҳобиҳо на танҳо забони тоҷикиро, балки ин ҳунарҳоро низ аз тоҷикон ёд гирифтаанд [104, с.40].

Дар миёни мардуми лақай ҳунарҳои ғуноғуни зиёде рушд кардаанд, аз ҷумла намадмолӣ ва истехсоли намадҳои тавассути техникаи аппликатионӣ (сохтани нусхаи гул ё нақш аз пораи матоъ) ороишдодашуда барои тайёр кардани палосҳои ороишӣ (намадҳо) ва маҳсулоти пашминабофӣ (қолинҳо), дӯхтани сӯзаниҳо. Аксар вақт занони лақайе, ки ин санъатро аз онҳо меомӯхтанд, аз устодони ҳунарманди худ дар ин соҳа пеш мегузаштанд. А. К. Писарчик қайд мекунад, «гулдӯзҳои остинҳо ва доманҳои пираҳанҳои ўзбекӣ сирф (пурра) хислати тоҷикӣ доранд» [104, с.32].

Дар деҳаи Даштиҷум А. К. Писарчик ғурӯҳҳои зиёди бошандагони минтақаҳои ғуноғунеро, ба мисли «ёҳсучиҳо», ки ба ин музофот дар давраҳои ғуноғуни тоинқилобӣ (соли 1917) аз ҳудуди болооби Ёҳсу (шимоли ноҳияи Ховалинг) кӯчида омадаанд, қайд намудааст.

А. К. Писарчик дар масъалаи ғизо низ таҳқиқот анҷом додааст, ки натиҷаи он ба таҳқиқотҳои Н. А. Кисляков оиди ҳуришҳои мардуми Кӯлоб, Қаратегин ва Дарвоз мувофиқ мебошад. Дар ин мушоҳидаҳо хусусияти умумии речай ғизоҳурии ноҳияҳои таҳқиқшуда ва таркиби ҳӯрокҳои маҳаллӣ, инчунин маҳсулоти нағве, ки баъдан ба истеъмолот ворид гардида буданд, зикр мешавад.

Қайд кардан лозим аст, ки дар фонди захиравии Осорхонаи антропология ва мардумшиносии ш. Санкт-Петербургӣ Россия солҳои 1936-

1953 Н. А. Кисляков як қатор маҳсулоти мевгии хушккардашуда, ба мисли тут, чормағз, мавиз, pista, бодом ва ғайраро ба намоиш мегузарад. Ин маҳсулотҳои ғизоии тоҷикони кӯхистони ҷануби Тоҷикистони дар фонди ин осорхона ҳамчун коллексия таҳти рақамҳои №№1163, 1192, 1169, 1174, 1178, 1181, 1185, 1187 маҳфузанд.

Барои тоҷикон зиёфати меҳмонон масъалаи ифтихорӣ на танҳо барои соҳибхона, балки барои ҳешовандон низ мебошад. Баъди ҷой ба ҳар як меҳмон дар коса шӯрбо пешкаш мекунанд. Ҳамсояҳо ҳамроҳи худ хӯрокҳои гуногун ва нон меоранд. Зиёфат бо нон ва дигар намуди хӯрокҳо маъноӣ таҳкими иттиҳод байни оилаҳо дорад. Аз миёни маҳсулоти ширӣ аз ҳама бештар чурғот серистеъмол мебошад. Аз ширу каду ширкаду мепазанд [63, с.34].

Чашнҳои миллии тоҷикон бе маҳсулоти гуногуни аз орд пухташуда намегузаранд. «Нашоиста» яке аз хӯрокҳои серистеъмол буда, онро бо шир ва маска дар ҳама фаслҳо истеъмол мекунанд. Тоҷикони кӯхистони Кӯлоб аз хаами туршшуда ва орди гандумӣ фатир мепӯхтанд, ки андозааш аз нони ғафсак калонтар буд. Дар тӯй ва чашнҳои миллии тоҷикон кулча мепазанд [139].

А. К. Писарчик қайд мекунад, ки дар Кӯлоб каду аз рӯи аҳаммият ба нон баробар ҳисобида мешуд ва ба он эҳтиром гузошта мешавад. Ҳар нафаре, ки ворида хонаи касе мешуд, албатта маззаи кадуно ночашида намебаромад. Инчунин, ба намак низ эҳтиром гузошта мешуду ба номи он ҳатто қасам меҳӯрданд [104, с.25]. Тибқи иттилои Н. А. Кисляков «дар ноҳияҳои кӯхистони Тоҷикистон, аз ҷумла Бадахшон, Дарвоз, минтақаҳои назди Помир, Рашт, Кӯлоб дар тӯй ба ғайр аз дигар хӯрданиҳо қадмол, чапотӣ, кулча ва ҳалво мепазанд. На танҳо дар тӯйҳо, балки дар арафаи чашнҳои милливу динӣ орзук, шӯрбо, оши палав, нон ва қадмол пухта мешавад. Дар Рашт ва Дарвоз дар тӯй, агар он дар оғози тобистон мегузашт, оталаи моделро аз алафи модел ва оталаи ровро бо алафи ров тайёр мекарданд, ки яке аз анъанаҳои (маросимҳо)- «хӯроки тӯёна»-и тоҷикон мебошад» [63, с.238].

Ҳамин тариқ, дар маълумотҳои мардумшиносони рус ҷиҳатҳои гуногуни тарзи зист, урфу одат, эътиқод, оиладорӣ, маданият, намудҳои гуногуни хӯрок ва маърифати зиндагии тоҷикон таҳқиқ карда шудааст. Хусусан, нақши олимони рус Р. Л. Неменова ва А. К. Писарчик дар омӯзиши мардумшиносӣ ва фарҳанги тоҷикони Варзоб ва вилоятҳои Фарму Кӯлоб назаррас мебошад.

Боби дуюми диссертатсия «Инъикоси ҳунарҳои мардумӣ ва фарҳанги либоси анъанавии сокинони Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ дар осори мардумшиносони рус» унвон дошта, аз ду зербоб иборат мебошад.

Зербоби якуми боби дуёми диссертатсия ба «**Омӯзиши ҳунарҳои мардумӣ дар таҳқиқоти муҳаққиқони рус**» бахшида шуда, дар он саҳми олимони рус дар омӯзиши анъанаҳои ҳунармандии тоҷикон баррасӣ мегардад.

Дар диссертатсия оварда шудааст, ки сиёсати давлатӣ дар эҳё ва рушди ҳунарҳои мардумӣ аҳаммияти муҳим дорад. Аз ҷумла, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ аз 26 декабри соли 2018 солҳои 2019–2021-ро «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон намуданд, ки ин иқдом барои эҳё ва густариши ҳунарҳои мардумӣ дар кишвар заминаи мусоид фароҳам овард.

Ҳамзамон, дар шароити муосир, сарфи назар аз истифодаи технологияҳои нав, зарурати ҳифз ва рушди анъанаҳои ҳунармандии миллӣ таъкид мегардад. Истифодаи самараноки анъанаҳои ҳунарҳои мардумӣ, аз қабيلي кандакорӣ, наққошӣ, кашидадӯзӣ ва дигар навъҳои ҳунармандӣ аҳаммияти муҳим дошта, ба рушди ҳунарҳои нав дар заминаи мероси фарҳангӣ мусоидат менамояд.

Дар ин замина, дар диссертатсия таҷассуми ҳунарҳои миллӣ дар ороиши сару либос, ҷиҳози хона ва муҳити зист таҳлил гардида, нишон дода мешавад, ки сару либос ҳамчун ҷузъи муҳими фарҳанги моддӣ ва маънавӣ, урфу одат, ҷаҳонбинӣ ва хусусиятҳои этникии мардумро инъикос менамояд. Тағйири шакл ва намуди либоси миллӣ ба шароити таърихӣ минтақавӣ вобаста буда, омӯзиши он барои дарки таърихи этникӣ ва фарҳангии халқ аҳаммияти муҳим дорад.

Агар ба таърихи халқи тоҷик назар афканем, маълум мегардад, ки аҷдодони мо ҳанӯз дар даврони палеолит соҳиби касбу ҳунар буда, намудҳои хоси олоти сангӣ, усули коркард ва истехсоли онҳоро хуб азхуд карда буданд.

Солҳои 50-уми асри XX таърихшиногонҳои рус Б. А. Литвинский ва Е. А. Давидович дар ҳаробаҳои Хулбук - маркази Хатлонзамин таҳқиқотҳои бостоншиносӣ гузаронида, аз таърихи пайдоиши санъат, касбу ҳунар ва шуғлҳои дигари сокинони Хулбук дар асрҳои миёна воқиф гардиданд. Дар осори шахри Хулбук, ки тибқи маълумоти муаррихон 280-300 га - ро ташкил медиҳад, осори ҳунарҳои мардумиро вохӯрдан мумкин аст. Тарзи сохти меъморӣ, композиТСияи пай дар пай, мавқеи ҷойгиршавии ҳавзи шиноварӣ, толори қабули меҳмонон, мавқеи манораҳои дидбонгоҳҳо, ибодатхона, ҳарамсарой, манзили ҷойгиршавии санъаткорон, ошхона, ҷоҳи об, қубурҳои зеризаминии обпартобҳо таваҷҷуҳи бинандаро ба худ ҷалб менамоянд [68, с.43].

Хунарҳои дӯзандагӣ, ресмонбофӣ, бофандагӣ, қолинбофӣ, кашидадӯзӣ, истехсоли матоъ, абрешим ва ғайраҳо дар байни мардуми тоҷик мақоми хосаеро дошту дорад. Муҳаққиқи рус А. Шишов дар китоби «Тоҷикон» оиди истехсоли матоъҳои пахтагин ва абрешими қаламӣ, сарандоз, хоса, панча, тибит, дока, пари пашша, басма, адрас ва гулчамбар маълумот додааст. Бино ба иттилоӣ ӯ дока матои чафси пахтагинест, ки риштаҳои он дар ҳудудҳои зисти тоҷикон дар Қаратегин, Дарвоз, Кӯлоб, Қўғонтеппа тайёр карда шуда, онро барои фурӯш ба Самарқанду Бухоро ва Хева мебурданд. Дар байни занони синну соли миёна ва аз ин болои минтақаи Кӯлоб то ба ҳол аз матои дока рӯймол тайёр карда, онро дар тобистони гарм ба сар мепӯшанд [123, с.247].

Мардумони қисмати Тоҷикистон ҷануби дар бофту дӯхти навъҳои либос ва таҳияи маводи он тавассути гулдӯзиҳо, хусусан чакандӯзӣ эътироф гардида, дар байни мардумони Осиё ва Аврупо машҳур гардиданд. Санъати чакандӯзӣ ин ҳунари хоси на танҳо мардуми вилояти Хатлон ва ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб мебошад. Ба сурати офтоб ё моҳи нима косагулҳои чакан дар кашидадӯзиҳои бардеворӣ ё худ сӯзаниҳои мардумони Самарқанд, Бухоро, Истаравшан, Дарвоз, Ванҷ, Ваҳиё, Рашт, Кӯлоб, Ховалинг, Сари Хосор, Фархор дар нақшҳои лаби остину лаби домани либосҳои занонаи тоҷикони Шугнон, Ишқошим, водии Бартанг ва Рӯшон низ бо тобиши хоса акс ёфтаанд. Нисбати тарзи дӯхти либосҳои занона ва каллапӯшҳои мардонаи тоҷикони ин воҳаҳо дар таҳқиқоти муҳаққиқони рус М. С. Андреев [21, с.84], А. К. Писарчик [108, с.215], Н. А. Кисляков [65, с.301], А. З. Розенфелд [113, с.81], Е. М. Пешерова [101, с.43], З.А. Широкова [131, с.142] маълумотҳои зиёде оварда шудааст.

З. А. Широкова дар таҳқиқоти худ оид ба тарзи дӯхт ва интиҳоби матои тоқиҳои кӯлобӣ, аз ҷумла «арақчин» дар муқоиса бо намуди тоқиҳои мардумони шимоли Тоҷикистон маълумотҳои дақиқ додааст [126, с.45].

Оиди дӯхтани сачоққҳои рӯйпоқкунии арӯсӣ, бофтани рӯбандҳои тоҷикони Қаратегину Кӯлоб мардумшиносии рус Н.А.Кисляков ва З.А. Широкова таҳқиқот анҷом додаанд [65;125;128].

Сӯзаниҳои води Кӯлобро ҷодар ё бардеворӣ мегӯянд ва он аз косагулҳои калони давродавр (аз 12 доираи хурд) иборат мебошад. Косагул шабеҳи офтоб аст ва доираҳои дигар шабеҳи 12 моҳи сол мебошанд. Ин офтоби муқаддасест, ки ниёғони мо аз давраи гаравидан ба Кеши зардуштӣ онро гиромӣ медоштанд ва мепарастиданд. Дар ҷодарҳои арӯсии мардуми Кӯлоб осори қадимаи нақшунигори матои бохтарӣ мушоҳида мешавад.

Ҳанӯз дар замони тоинқилобӣ муҳаққиқи рус М. А. Варигин мушоҳида карда буд, ки дар ҳудуди бекигарихои Кӯлоб ва Балҷувон дари масҷидҳо ва хонаю ҳавлиҳои сокинони сарватманд бо нақши кандакорӣ оро дода шуда буданд. Дар байни нақшҳои мушоҳидашуда намунаҳои мавҷуд буданд, ки онҳоро бодиққат ва бо риояи ҷиддии қоидаи симметрия иҷро карда буданд. Мавзӯҳои кандакорӣ якҷайл набуда, баръакс, таҳайюли эҷодии кандакорон аз рӯи бемисли ва гуногунии намудҳои ҳамон як нақш касро ба ҳайрат меовард[36,с.761].

Тибқи маълумоти ҷамъовардаи мардушиноси рус А.К. Писарчик «дар гурӯҳи ноҳияҳои Кӯлоб, Дарвоз ва қисман водии Рашт гуногунии хеле зиёди суробҳои сутунҳо, болорҳо ва тарзи ба худ хоси ороиши нақшину сутунҳо ба мушоҳида мерасиданд» [107,с.23].

Дар масъалаи густариши ҳунароҳои насосӣ ва сифати матоҳои маҳаллии Кӯлоб муҳаққиқони тоинқилобӣ ба таври мухталиф андешаронӣ кардаанд. Масалан, муҳаққиқи рус Г. А. Арандаренко қайд кардааст, ки «дар Кӯлоб ҳунари коркарди абрешим хеле густариш ёфтааст. Ҳунармандони маҳаллии кӯлобӣ маҳсулоти абрешимии дилрабо истеҳсол мекарданд. Кирмакпарварӣ ва бофтани матои алоҷаи навӣ аъло барои дӯхтани хилъатҳои гуногун шугли асосии кӯлобӣ будааст. Сокинони маҳаллӣ барои пираҳанҳои занона аз абрешими табиӣ тоза (бе омезиш) матои тунуки дорой мебофтанд, ки онро дар Кӯлоб ҳарир меномиданд»[24,с.319].

Боиси зикр аст, ки пораи матои ҳарир ба сифати рӯймоли сар низ хизмат мекард. А. А. Семёнов оид ба ин масъала маълумоти муфассал додааст. Тавре аз таҳқиқоти А. А. Семёнов бармеояд, ӯ на дар бораи матои абрешимии дорой (ҳарир), балки дар бораи матои пахтагии карбос маълумот додааст. Аслан суҳан дар бораи карбоси тунук меравад, ки онро хоса ё доқа меномиданд. Ҳамин гуна матоҳо низ мавриди нақшинкунӣ тавассути технологияи гулбаст қарор мегирифтанд[117,с.43]. Мардумшиноси дигари рус Н. Н. Ершов мушоҳида кардааст, ки дар давраи шуравӣ замини матоъ метавонист сурх, зард, қаҳвагӣ ва ҳатто сиёҳ бошад[52,219].

Нуқтаи назари Г. А. Арандаренко ва М. А. Варигин қомилан муқобили нуқтаи назари Н. А. Маев мебошад. Метавон ҳулоса кард, ки аслан матоҳои ҳунармандии бофандаҳои Кӯлоб сифати хуб доштанд. Муаррих Р. Б. Мукминова бо таъки ба сарчашмаҳои ҳама маълумот медиҳад, ки дар пойтахти аморати Бухоро моҳут, гилем, чуробҳо ва хилъатҳои кӯлобӣ дар байни аҳолии талаботи қалон дошт[84,с.67].

Нависандаи шинохтаи тоинқилобӣ ва шуравии рус М.Д. Масловский (тахаллусаш Мстиславский) дар романи саргузаштиаш

«Боми ҷаҳон» (с.1925), вобаста ба сокинони Балҷувон ва деҳоти атрофи он чунин навиштааст: «Онҳо ҳам карбос мебофанд, ҳам ресмони абрешим тайёр мекунанд ва ҳам бо читгарӣ машғуланд» [79,с.34].

Тибқи таҳқиқоти анҷомдодаи А. К. Писарчик дар вилояти Кӯлоб, инчунин дар Рашту Дарвоз ва кӯҳистони Помир гулдӯзиҳои калони ороишӣ, ки барои ҳамвориҳои Осиёи Миёна хосанд, то инкилоб ва шояд то миёнаҳои асри XX вучуд надоштанд. Ҳамчунин, рӯбандҳои шахсии арӯсон, ки дар Қаротегин ва Дарвоз паҳн шудаанд, ба шарофати сифати баланди бадеияшон берун аз ҷои истехсоли худ шухрати зиёд доштанд [107,с.21].

Санъатшиноси рус Наталя Белинская дар соли 1965 монографияи худро бо номи «Санъати ороишии кӯҳистони Тоҷикистон»-ро нашр намуда, дар замимаи тасвирии монография расми пираҳанҳо, аз ҷумла чакан, нақшу нигори камарбандҳои мардона, маснуоти гулбурӣ (қуроқ), намадҳо, сӯзаниҳо, тоқиҳои мудаавару чорқирра, шерозаҳо ва дигар маснуоти нассоҷии ҳунарии навоҳии зикршударо овардааст. Махсусан, аз ҷониби ӯ нишон додани нақшҳои хоси гулдӯзӣ бо овардани номи мардумии онҳо арзиши илмӣ асарро баланд гардонидааст [31,с.43].

Соли 1979 асари Н. Исаева (Юнусова) «Гулдӯзии тоҷикӣ» нашр шуд. Муаллиф гулдӯзии тоҷикони кӯҳистонӣ ва водинишинро аз ҳам ҷудо карда, Кӯлобу атрофи он ва Раштро (ҳамроҳи Дарвоз) минтақаҳои кӯҳӣ меномад ва ҳамчун марказҳои хоси ин ҳунар ба қалам дода, водии Ҳисор, аз ҷумла Қаратог, ки дар ин ҷойҳо низ ҳунари гулдӯзӣ таърихан рушд намуда буд, аз рӯйи хосиятҳои услубӣ ба гулдӯзии марказҳои номбаршуда тамоил дорад [55,с.36].

Дар соли 1955 дар маҷаллаи «Мардумшиносии шуравӣ» мақолаи А. К. Писарчик бо унвони «Экспедитсияи мардумшиносии соли 1954 дар Фарм» интишор гардид. Дар он маълумотҳои муфассал оид ба таҳқиқотҳои аъзои экспедитсия дар Дарвоз ва водии Рашт, ки солҳои 1952 ва 1953 фаъолият карда буданд, таҳлилу баррасӣ гардидааст. Дар мақола маълумот оид ба густариши ҳунармандӣ дар водии Рашт, ки маводи онро олими мардумшинос Н. Н. Ершов ҷамъоварӣ намудааст, хеле мухтасар зикр шудааст [103,с.134].

Олими дигари рус Е. М. Пешерева дар масъалаи ҳунариҳои мардумии тоҷикони кӯҳистон тақиқот гузаронида, менависад, ки «дар гурӯҳи ноҳияҳои Кӯлоб ва Рашт пеш аз оғози амалиёти пухтани зарфҳо ду лӯхтак тайёр мекарданд, яке зан ва дигарӣ мард. Лӯхтаки мард дар симои худ ҳомӣ - пири кулолро тасвир мекард. Лӯхтаки зан бошад, шояд, дар ин минтақаҳо шуғли занона донишгари ҳунари кулолгариро ифода мекард. Ҳамзамон, дар

таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки дар ноҳияҳои ҷанубии Тоҷикистон ҳунари заргарӣ дар Кӯлоб ва Балҷувон рушд карда буд. Устоҳои кӯлобӣ зеварҳояшонро асводкорӣ (ранги сиёҳ додани мавзеҳои алоҳида) намекарданд, аломати хоси зеварҳои онҳоро ороиши донача-доначадоркунии мавзеҳои алоҳида ташкил мекард. Дар Балҷувон истеҳсоли маснуоти заргарӣ аз сими нуқра густариш ёфта буд. Услуби санъати заргарии ин ноҳияҳо зери таъсири робита бо Ҳиндустон ташаккул ёфтааст» [100,с.25].

Муҳаққиқи рус Л. А. Чвир ба омӯзиши заргарӣ, ки дар Тоҷикистони ҷанубӣ ва марказӣ хеле рушд ёфта буд, машғул шуда, мақолае бо унвони «Заргарон-хунармандон ва анъанаи бадеии маҳаллӣ дар Тоҷикистон», дар маҷаллаи «Мардумшиносии шуравӣ» (1972) интишор намуд. Мақола ба муайян намудани умумият ва фарқият дар зеварҳои хоси Кӯлобу Рашт бахшида шудааст. Муаллиф зикр кардааст, ки дар ҳар кадом деҳаи калон заргари худӣ, баъзан ду-се нафар фаъолият карда, ба сокинони деҳаҳои ҳамсоя низ хизмат мерасониданд. Дар идомаи таҳқиқоти худ Л.А. Чвир зеварҳои дӯстдоштаи тоҷиконро ба мисли гӯшвор, дастмона, ангуштарин, бозӯбанд, бибишак, қоштилло, қасоба, тумор, садафӣ овардааст. Муҳаққиқ қайд кардааст, ки «...то он даме, ки дар дунё як зан вучуд дошта бошад, ҳунари заргарӣ ҳеҷ гоҳ аз байн намеравад» [121,с.21].

Дар шаҳри Кӯлоб то ба ҳол маҳаллае бо номи “Заргарон” вучуд дорад, ки маҳсулоти дасти онҳо на танҳо дар бозори шаҳрӣ, балки дар бозорҳои ҷумҳурӣ ба фурӯш бароварда мешавад. Ҳунарманди сокини деҳаи Сариосиёби ноҳияи Кӯлоб Майрамбӣ Қудратова бо аҳли оилааш дар касби заргарӣ шухрати ҷаҳонӣ пайдо кардааст. Асбобҳои заргарии оилаи Шоиновҳо соли 1979 дар Конгресси умумиҷаҳонии занҳо дар шаҳри Берлин намоиш дода шуда, сазовори ифтихорнома гардид [138].

Ҳамин тариқ, ҳунариҳои мардумии ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон дар таҳқиқоти муҳаққиқони рус, аз ҷумла Б. А. Литвинский, Е. А. Давидович Г. А. Арандаренко, А. А. Семёнов, М. С. Андреев, А. К. Писарчик, Н. А. Кисляков, А. З. Розенфелд, Е. М. Пешерова, З. А. Широкова, Л. А. Чвир, Н. Н. Ершов, М. А. Варигин, Н. А. Маев, Р. Б. Мукминова, Н. Исаева, Н. Белинская ва дигарон ба тавре васеъ инъикос ёфта, ахбори онҳо боиси эътимод мебошад. Ҳамзамон, арзиши илмӣ таҳқиқоти онҳо дар он зоҳир мешавад, ки ин муҳаққиқон, воқеан, дар экспедисияҳои илмӣ иштирок ва бо ҳунариҳои мардуми аз наздик шинос ва бо ҳунармандон ва аҳоли суҳбатҳо доир намуданд. Баъзе аз ҳунариҳои зикрнамудаи ин муҳаққиқон то ба ҳол ба он шакле, ки онҳо зикр намудаанд,

боқӣ монда, дар маҳаллу деҳаҳои мухталиф ҳунармандон ба касбҳои гуногун машғул мебошанд.

Дар зербоби дуҷуми боби дуҷум «Матоҳои ҳунари ва фарҳанги либоси миллии дар таҳқиқоти мардумшиносони рус» масоили матоҳои ҳунари ва фарҳанги либоси миллии минтақаҳои Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ дар осори олимони рус мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар диссертатсия қайд мегардад, ки тоҷикон ҳам дар гузашта ва ҳам дар шароити имрӯза дорои матоҳои ва либосҳои хоси худ буданд, ки дар осори муҳаққиқони рус ба таври васеъ инъикос ёфтаанд. Имрӯзҳо либоси миллии ва симои миллии яке аз натиҷаҳои ҳунари санъати волоянд, ки касе наметавонад онро инкор кунад. Онҳо ҳосили зеботарину шевотарин ҳунари ҳайётӣ, гулдӯзӣ, зардӯзӣ, сӯзаникориҳоянд, ки дар ҷаҳон мислшон беназир аст.

Яке аз матоҳои муҳим ва шухратёфтаи тоҷикон матои карбос мебошад, ки аз пахта истеҳсол карда шуда, дар Руссия ҳамчун «баз» ва ё «бяз» машҳур гардидааст. Ҳамчунин, дар асри XVI дар ҳудудҳои Мовароуннаҳр Хуросон матоҳои алоча, фута, катан, тафта, зандана, чит, баҳмал, камка, атлас ва ғайра истеҳсол карда мешуд. Тибқи санади сарчашмаҳои хаттӣ ченак «зари карбоси самарқандӣ» ва ё «гази самарқандӣ» ва «гази муқассар» - гирех истифода карда мешуд. Ин ченакҳо дар Самарқанду Бухоро дар асри XVI вучуд дошт. Дар ин давра, одатан, ба исми хоси мутахассис - косиб ҳамон номи навъи матои истеҳсолкардааш илова карда мешуд, ба мисли баҳмалбоф, шохӣбоф, футабоф, читгар, алачабоф, чоргулбоф ва ғайра [84,с.67].

Г.А.Мукминова дар таҳқиқотҳои аз ҳуҷҷати «Маҷмӯаи васоик» истифода карда, овардааст, ки ин санади тақсимои номгӯи молу мулки Тангри Бердӣ аст. Дар рӯйхати молҳои дар ин аснод пешниҳодшуда, номгӯи 15 дона футаи нобофта, ки арзишшон 75 тангаро ташкил медиҳад, оварда шудааст. Муаррихи хориҷӣ В. Клейн оиди навъи матои «фута» чунин қайд кардааст: «Фута - матоест, ки аз абрешими тоза, ки риштаҳои он қаз нашудаанд тайёр карда шудааст. Чодаре, ки аз мато тайёр карда мешуд, метавонад навъҳои гуногун, аз ҷумла, аз пахта низ истеҳсол карда шавад» [84,с.56].

Ороиши либос бо зардӯзию кашададӯзӣ, гулдӯзии пираҳанҳои чакани халқҳои Осиёи Миёна ҳар яке бо сабки хос инкишоф ёфтаанд, зеро дар тӯли асрҳо ороиши сару либос (бисёртар дар қуҳистон), ҷиҳози хона ва ашёи рӯзгор, ҳушлас, аз бисоти тифл то ҷиҳози арӯсӣ дар ҳуди хонадонҳо ба иҷро расонида мешуд.

Таърихи либоси миллии тоҷикон ҳамеша таваҷҷуҳи мардумшиносонро ба худ ҷалб карда буд. А. Д. Гребенкин «Очерки

Когистана» ва «Таджики» оид ба унсурҳои мухталифи либос, нақшҳои ороишии он, духт ва тарзи пӯшидани он, маълумто додааст, ки аҳамияти махсус дорад [44,с.113]. О. А. Сухарева [120,с.32] ва А. К. Писарчик [107,с.46] асарҳои худро ба хусусиятҳои эҷодкоронаи либоси анъанавии тоҷикӣ бахшидаанд. Саҳми хосро Л. А. Чвир [122,с.39] дар ин самт гузошта, анъанаи истифодаи ҷавохироти ороиширо аз ҷониби зани тоҷик нишон додааст.

Аз муҳаққиқони рус нахустин нафаре, ки ба омӯзиши масъалаи либоси тоҷикони ноҳияҳои ҷанубии Тоҷикистони машғул шуд, Серафима Петровна Русайкина (1903 - 1974) мебошад. Ё соли 1952 дар мавзӯи «Либоси мардумии тоҷикони вилояти Ғарми ҶШС Тоҷикистон» рисолаи илмӣро Ҳимоя кард. Дар таҳияи асарҳои дастачамии «Халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон» ва «Атласи таърихӣ-мардумшиносии Осиёи Миёна ва Қазоқистон» иштирок намуда, вобаста ба матн аксҳо интихоб кардааст.

Сарфи назар аз буриши якхела пирӯҳанҳои занона дар Тоҷикистон тафовутҳои маҳалии худро доштанд. Пираҳанҳои занона дар деҳаҳои марказии Қалъаи-Хумб ва Умарак, мувофиқи маълумоти А. К. Писарчик ва З. А. Широкова нисбат ба деҳаҳои дар поён қарор дошта, васеътар буданд. Бинобар ин, вақте пираҳан аз матои дастбоф дӯхта мешуд, онро баробари якуним андозаи матоъ мегирифтанд: дар натиҷа андозаи матоъ 40-43 см мешуд [103,с.134]. Пираҳанҳои ҳамин гуна васеъро аз матои дар корхонаҳои саноатӣ истиҳсолшуда низ медӯхтанд.

Дар деҳаҳои болои Дарвоз - Пшихарв занҳои калонсол дар баробари намунаҳои васеъ пираҳанҳои нисбатан танг низ мепӯшиданд. Тибқи маълумоти З.А. Широкова остинҳои рости васеъ аз Қалаи Хумб омадааст, дар замонҳои пеш дар инҷо пираҳанҳои карбосиро бо остинҳои сарҳояшон (нӯғҳояшон) танг, ки аз пахтаи хонагӣ дӯхта мешуд, мепӯшиданд. Тибқи маълумоти З.А.Широкова «куҳантарин пираҳанҳо дар деҳаҳои поёнии Дарвоз - Ёғед ва Зиғар ба қайд гирифта шудаанд. Дар ин деҳаҳо матои асосии пираҳани занона, ки «қад» ном дорад, танг буда, васеъгиаш як бари матои дастбофи дӯхташударо ташкил медиҳад, яъне бо паҳнии 28-30 см буда, аз васеъгии китфҳои зани маъмулӣ камтар буд» [130,с.117].

Тибқи маълумоти З.А. Широкова либоси болои тоҷикзанони Кӯлоб аз рӯи буриш амалан аз либоси болои ҳаррӯзаи занони Қаротегин ва Варзоб фарқ надоранд. Либоси занонаи болоӣ аз камзулча ва хилъат – чома (дар фасли зимистон) иборат аст. Ё қайд мекунад, ки тағйироти ҷиддӣ дар либоси занони тоҷик, махсусан дар ҷануби Тоҷикистон дар солҳои 30-юми асри XX ба амал омада, камзулча ва остиндорӣ дар ҷойи пайвасти остин дӯхташуда пайдо мешавад [124,с.97].

3. А. Широкова дар баробари либосҳои аҳолии калонсолони Тоҷикистон ба либосҳои қудакона низ диққат дода, ба истеҳсоли либоси қудакони навзод ва маросимҳои ба он алоқаманд ишора мекунад. Муҳаққиқ овардааст: «Дар чил рӯзи аввали баъди таваллуди қудак либоси дӯхтааш ҳамчун тилисми қудакро аз офатҳо ҳифз ва муҳофизат мекардааст. Чунин ривоятҳо дар байни мардумони қисмати ҷануб ва шимоли Тоҷикистон паҳн гардидааст. Дар интиҳоби мато, ки аз он либоси қудакона дӯхта шудааст, аҳаммияти калон дода, он ҳатто тарзи тайёр кардани махсусро талаб мекунад» [129,с.83].

С. П. Русяйкина қайд мекунад, ки «дар асри XIX - ибтидои асри XX пирӯҳанҳои ҷашнии занона вучуд дошт, ки дар остинҳои тангашон дар сатҳи банди панҷаҳои даст ва ё каме болотар ҷобуқҳои иловагии уфуқӣ бо сӯзаниҳо ороиш дода шуданд» [114,с.197].

Буриши пираҳанҳои занона дар Қўлоб дар охири асри XIX-ибтидои асри XX аллакай зери таъсири назарраси мӯди Бухоро монда буд. Баъди ҳамроҳшавии Қўлоб ба аморати Бухоро дар соли 1870 ва пайдо шудани амалдорони бухороӣ занони маҳаллӣ ин буришро аз занони бухороӣ ҳамчун буриши мӯдтар қабул карданд [131,с.54].

Соли 1925 М. С. Андреев дар водии дарёи Ёхсу (деҳаи Питаудӣ) дар баробари пираҳанҳое, ки остинҳои васеи рост аз 25 то 30 см. доштанд, як пираҳани карбосӣ харид, ки остинҳои он дар қад 38 см ва дар банди панҷаи даст кат шуда, то 26 см. тангтар гардидааст. Аммо дар деҳаи Сибкопа сари остине харида шуд, ки мисли гулдӯзиҳои Дарвоз, ки дар остинҳо дӯхта мешуд, ду рахчаи сиёҳ дӯхта шудаанд, ки шабеҳи буришҳо буданд. Аммо остинҳо хеле танг камтар аз 15 см., чунон ки дар Дарвоз дучор омада буданд, дар Қўлоб ба қайд гирифта нашуданд [22,с.14].

Дар Қўлоб ҳам дар давраҳои пеш ва ҳам дар охири асри XX либосҳои расмӣ ва арӯсӣ хеле васеъ паҳн гардида буданд. Н.А.Кисляков дар мақолаи худ «Жилище горных таджиков бассейна реки Хингоу» ба ин масъала таваҷҷуҳ намуда, қайд менамояд, ки дарозии остинҳо аксаран баробар ба андозаи бари матои дар фабрика истеҳсолшуда буд, яъне 60 - 65 см. Остинҳо рост, хеле васеъ нисбат ба ҳамаи дигар ноҳияҳо то 30-35 см буданд. Дар либосҳои зебои идона паҳноии остинҳо аз 40 см. зиёдтар буд. Тирезҳои паҳлӯӣ мисли пираҳанҳои тоҷикони қўлобӣ қариб ду баробар васеъ мешуданд, яъне аз 10 -13 см. дар боло ва то 21 -24 см дар поён [58,с.164].

Дар мавриди мавҷудияти пираҳанҳои духтарона ва занона дар Қаротегин ва Дарвоз ҳанӯз соли 1903 дар асарҳои А.А. Семёнов

маълумоти ҷолиб оварда шудааст [117,с.89]. Солҳои 20-уми асри XX пираҳанҳои духтарона бо гиребони уфуқи дар водии дарёи Сурхоб аз ҷониби Е. М. Пешерева ба қайд гирифта шудаанд[101,с.46]. Ҳамзамон, М.С. Андреев, ки соли 1927 дар Варзоб таҳқиқот анҷом додааст, оид ба ин масъала ишора намуда, дар мақолаи дигари худ қайд менамояд, ки онҳо пираҳанҳои хеле васеъ, аммо хеле кӯтоҳ, аз чоряки зону кӯтоҳтар мепӯшанд [22,с.17]. Тафовути ҷиддӣ миёни пираҳанҳои духтарона ва занонаро дар давраҳои пеш дар Кӯлоб А.К. Писарчик низ қайд кардааст. Ба пираҳанҳои қаротегинӣ ва кӯлобӣ пираҳанҳои Қаротоғ ва Ҳисор монанд мебошанд [106,с.39].

Дар солҳои 30-юм либоси миллии болоии занон, алалхусус дар кӯҳистон хеле тағйир ёфт. Намудҳои нави пираҳанҳои занона, аз ҷумла камзул, канзул, ки шаклу буриши дигар дошт, пайдо шуданд. Аз ин ҷо таъсири Русия, махсусан либоси тоторҳо на танҳо дар либоси тоҷикон, балки дигар халқҳои Осиёи Миёна дида мешавад, ки оид ба ин тағйирот ва воридшавии либос дар байни мардумони ин ҳудудҳо О.А.Сухарева маълумот додааст. Тибқи ахбори ӯ дар либосҳои арӯсии тоҷикон аввалан камзол вучуд надошт ва он пас аз тӯи арӯси аз зарлатта (парча) дар хонаи шавҳар дӯхта мешуд [120,с.67]

Саҳми З.А.Широкова на танҳо дар омӯзиши либосҳои занонаи миллии тоҷикон, балки дар омӯзиши каллапӯшҳои мардона ва рӯймолҳои занонаи тоҷикон низ хеле калон мебошад. Ба қавли ӯ туппӣ солҳои 80-уми асри XX дар байни мардони қисмати ҷануби Тоҷикистон паҳн гардидааст. Ӯ пас аз анҷоми таҳқиқотҳо ба хулоса омадааст, ки «салларо на танҳо мардумони мусулмон мепӯшидаан, занҳои Дарвоз низ дар асри XX салла мепӯшиданд, ки он «соба» ном дошт» [130,с.119].

Дар ҳудудҳои Кӯлоб, асосан дар ноҳияи Шамисиддин Шохин мардумони роғӣ зиндагӣ мекунанд, ки онҳо дар натиҷаи муҳоҷират аз деҳаи Роғи Афғонистон ба ин ҳудудҳо омадаанд. Занҳои роғӣ ба дӯхтани тоқӣ, куртаҳои занона ва бофтани ҷӯробҳои пашмин машғул буданд. Ба қавли А.К.Писарчик роғӣҳо аз занҳои тоҷик ин ҳунарҳоро ёд гирифтаанд. Дар таҳқиқотҳояш мардумшинос А.З.Широкова овардааст, ки яке аз намудҳои гуногуни тоқӣ - арақчин буд. Ба қавли З.А.Широкова солҳои 50-уми асри XX дар байни мардони дар ҳудудҳои Қаротегин ва ҳатто Сталинобод (Душанбе) зиндагӣ мекардагӣ намуди тоқиҳои «ироқӣ» пайдо шуда буд, ки асосан аз нақшҳои шакли ҷамъ (свастика) бо рангҳои ҳархела иборат буд. Ин намуди тоқиҳоро муҳаққиқ дар байни мардони Дарвоз пайдо накардааст. А.А.Семенов ҳанӯз соли 1903 қайд кардааст, ки занони

қисмати ҷануби Тоҷикистон сарҳои худро бо матои борик, ки он «пешонибанд» ва «сарбанд» ном доштааст, истифода мебарданд. Ба қавли З. А. Широкова чунин пешонибандҳо дар байни мардумони ноҳияи Муъминобод дар аввали асри XX ҳеле паҳн гашта буд. Занони сарватманд бошад, аз матоҳои қимати бо зар орододашударо истифода мекарданд. Солҳои 50-уми асри XX чунин намуди сарбандҳо ва пешонибандҳо аз байн рафтаанд [124, с.98].

Ҳамин тариқ, масоили матоҳо ва фарҳанги либоси тоҷикон дар ноҳияҳои ҷанубӣ ва марказии Тоҷикистон аз ҷониби муҳаққиқони рус ба таври ҳеле густурда таҳқиқ шудааст. Хусусан, ин муҳаққиқон дар натиҷаи экспедитсияҳои саҳроии солҳои 1966 ва 1970, ки аз ҷониби Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шуд, на танҳо мақолаҳои алоҳида, балки асари дастаҷамъии «Тоҷикони Қаротегин ва Дарвоз» таълиф намуданд. Таҳқиқоти анҷомдодаи мардумшиносон, хусусан Н.А.Кисляков, А.К.Писарчик, А.З.Розенфелд, М.А. Хамидҷонова, О.С. Сухарева, Н.Н. Ершов, Л.А. Неменова, З.А.Широкова дар илми мардумшиносии тоҷик ҳеле муҳим буда, натиҷаҳои корҳои илмӣ онҳо на танҳо масоили фарҳанги либоси тоҷиконро баррасӣ карданд, балки дар ҳифз ва нигоҳдории анъанаҳои тоҷикон хизмат хоҳанд кард. Ҳамзамон, натиҷаи экспедитсияҳои мардумшиносии солҳои 1948-1949 дар вилояти Кӯлоб нишон дод, экспедитсияи маводи пажӯҳишҳои саҳроии ҳеле боарзиши илмиро дастрас кард, ки он баъдан дар омӯзиши мардумшиносии халқи тоҷик баъзе тағйиротҳо даровард. Хулосаҳо ва натиҷаҳои таҳқиқотҳои илмӣ экспедитсияи мардумшиносии Кӯлоб барои дар дигар ноҳияҳои ҷануби Тоҷикистон гузаронидани экспедитсияҳо сабаб гардид.

Боби сеюми диссертатсия **«Нақши муҳаққиқони рус дар омӯзиши таърихи этникӣ ва этногенези аҳолии ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон»** унвон дошта, аз ду зербоб таркиб ёфтааст.

Зербоби якуми боби сеюми диссертатсия **«Саҳми мардумшиносони рус дар омӯзиши таърихи этникӣ ва этногенези мардуми ноҳияҳои ҷанубӣ ва марказии Тоҷикистон»** номгузорӣ шудааст.

Дар диссертатсия қайд мегардад, ки равандҳои этникӣ дар Тоҷикистон дар солҳои аввали ҳокимияти шуравӣ ҳеле мурқаб ва ғуногун буд. Барои муайян кардани этногенези мардумони на танҳо Осиёи Миёна, балки аҳолии ҷануби Тоҷикистон бояд таркиби наҷодии гурӯҳҳои этникии манотиқи зисти онҳо, маскан ва ҳудуди куҳан ва имрӯзаи онҳо муайян карда шавад.

Таҳқиқи фарҳанги моддӣ ва маънавӣ танҳо пас аз солҳои 20-уми асри XX оғоз гардид. Мардумшиносон асосан метавонистанд амалияи анъанавии иҷроӣ урфу одатҳо ва маросимҳоро ба қайд гиранд. Бо барқарор шудани тартиби нави зиндагӣ марҳалаи омӯзиши раванди навгонҳои дар фарҳанги моддӣ ва маънавии тоҷикон ба амал омада оғоз шуд. Олимон ҳолати воқеии зиндагии ҷамъиятӣ ва маишии мардумро дар ин давра собит карданд.

Ҳамчун муайянкунандаи хусусиятҳои хоси этникии мардумон, гурӯҳҳо, қабилаҳо ва аҳолии маҳаллӣ дар ҳудуди Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ осори муаррихони рус аҳаммияти калон дорад. Таҳқиқотҳо, ҳулосаҳо ва натиҷаҳои экспедитсияҳо, асарҳо, ёддоштҳо ва таҳлили амиқи муаррихони руси асри XVIII низ барои ҳалли масъалаи этногенези халқи тоҷик мавқеи ҳалкунанда дорад.

Масоили этникии қисми ҷанубии Тоҷикистон то нимаи дууми асри XX аз тарафи муҳаққиқон ба таври амиқ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Дар давраи аввали барпошавии Ҳокимияти Шуравӣ хидмати шоёнро дар ин самт олимоне анҷом додаанд, ки тамоилҳои асосии тағйироти дар замони шуравӣ дар самти фарҳанги маънавии тоҷикон: тасаввуроти динӣ, анъанаву маросим, робитаҳои оилавӣ ва ҷашнҳои ба ҳам ба амал омадаро инъикос намуданд.

Оид ба масоили этникии аҳолии муқимии қисмати ҷануби Тоҷикистон муаррихони маъруфи рус, аз ҷумла М. С. Андреев [20,с.121; 22,с.26; 23,с.191], А. А. Семёнов [116,с.119; 117,с.123], А. Шишов [123,с.310] В. В. Гинзбург [40,с.275;41,с.474], Л.В. Ошанин [92,с.67; 93,с.143], А. М. Манделштам [78,с.452], Н.А. Бернштам [32,с.148], Н. А. Кисляков [59,с.130; 62,с.45; 63,с.236], А. К. Писарчик [102,с.129; 104,с.85; 107,с.46], Р. Л. Неменова [87,с.66; 89,с.31], С.П. Русаякина [114,с.132], З.А. Широкова [124,с.75; 127,с.88; 131,с.246] таҳқиқотҳои зиёд анҷом дода, маълумотҳои ҷолиб пешниҳод намудаанд.

А.А.Семенов соли 1898 дар ин музофотҳо таҳқиқот анҷом дода, муайян менамояд, ки мардуми муқимии ин минтақаро тоҷикон ташкил медиҳанд. Аҳолии қадимаи муқимгаштаи ин музофотҳоро тоҷикони эронизабони аврупоинажод ташкил мекунанд. Ба қавли академик Б.Ғафуров дар қисмати ҷануби Тоҷикистон ва Ўзбекистон гурӯҳи хурди бо номи «ҳардурӣ» зиндагӣ мекунанд, ки онҳо худро аслан тоҷик мешуморанд ва бо забони тоҷикӣ муошират мекунанд[38,с.416].

А. П. Шишов дар таъя ба маълумоти антропологии профессори рус А.П.Богданов чунин қайд кардааст: «Тоҷикон ягона наҷоди шакли навини эронӣ дар ҳудуди Осиёи Марказӣ мебошанд»[123,с.310].

А.Шишов дар асоси далелҳои ба ӯ дастрас дар охири асри XIX таҳқиқотҳои этнографӣ гузаронида, оиди этногенези тоҷикон маълумоти илмиашро дар асари бунёдиаш «Тоҷикон» инъикос карда, аз ҷумла дар он чунин овардааст: «Ориёиҳо, ки дар кишвари Туркистон то ин вақт боқӣ мондаанд, аҳолии аслии муқимии ҳавзаи Аму ва Сирдарё, ҳамчунин Тарим дар Туркистони Шарқӣ маҳсуб меёбанд». Ҳавзаи Тарим дар ғарби Хитой ҷойгир буда, дар гузашта аҳолии онро мардумони эронитабор ташкил мекарданд ва аз ҷиҳати наҷод ва фарҳанг ба тоҷикон монандӣ доштанд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки бори аввал консепсияи таҳқиқи этногенези халқи тоҷик аз тарафи академик Б. Ғ. Ғафуров таҳия ва пешниҳод гардид.

А.М. Манделштам аломатҳои хоси халқият - умумияти забон, ҳудуд ва фарҳанги халқи тоҷикро муайян кардааст. Ӯ барои муайян кардани аломатҳои хоси тоҷикон, хусусан ташаккулёбии тоҷикон дар ҳудуди Мовароуннаҳр маълумотҳои нодирро пешниҳод кардааст. Хусусан, маълумотҳои ин муаррихи рус дар бораи ягона будани забони муошират, ҳудуди зист ва маданияту хоҷагидорӣ умумии тоҷикон, барои муайян кардани этногенези на танҳо тоҷикон, балки дигар мардумони Осиёи Миёна низ равшанӣ овард.

Академики тоҷик Н. Неъматов саҳми А. М. Манделштамро дар омӯзиши этногенез ва таърихи этникии халқи тоҷик баҳогузорӣ намуда қайд кардааст, ки: «А. М. Манделштам тамоми матолиби дар миёнаҳои асри XX мавҷударо дақиқкорона ҷамъ карда, бо диққат таҳлил намуда, далел ва ҳулосаҳояшро дар тарозуи ақл баркашида, дар як вақт назарияи этногенези тоҷикон ва ҳалли онро барои давраи муҳимтарини он, ки марҳилаи анҷоми ташаккули халқи тоҷик мебошад, пешниҳод кард» [86,с.132]. Консепсияи пешниҳодкардаи А. М. Манделштам аз тарафи бисёр олимони таърихшиносии тоҷик қабул карда шуд.

Яке аз масъалаҳои асосии омӯзиши этногенези мардумони қисмати ҷануби Тоҷикистони ин омӯзиши ҳудуди этникӣ, урфу одатҳои қадима, фарҳангу маданият ва забони муоширати аҳолии муқимӣ мебошад. Ҳамчунин, муайян кардани дараҷаи таъсири дигар мардумон – мардумони аз аҳди қадим сокинбуда ва ё дар натиҷаи муҳоҷират ба ин ҳудудҳо омада ва ба мардумони муқимӣ мубаддал гардидани онҳо лозим аст.

Соли 1932 дар Тоҷикистон экспедитсияи комплексии мардумшиносии таҳти роҳбарии туркшинос Самвел Матвеевич Абрамзон таъсис дода шуд, ки он аз ду гурӯҳ - шарқӣ ва ҷанубӣ иборат буд. Ба гурӯҳи шарқӣ С. М. Абрамзон, Е. В. Крючков, А. З. Розенфелд ва антрополог В. В. Гинзбург

шомил буданд. Ба гурӯҳи дуюм - ҷанубӣ Д. С. Комиссаров, А. Н. Кондауров, Х. Межеритская, А. К. Смирнова дохил шуда буданд. Гурӯҳи дуюми экспедиция дар ҳудудҳои ҷануби Тоҷикистон фаъолияти худро оғоз карданд, ки мақсади асосии онҳо омӯзиши расму оинҳои оилавӣ ва аломатҳои хоси ҷисмонӣ, ки то ба ҳол дар байни мардум боқӣ мондаанд, иборат буд. Яке аз масъалаҳои душвори антропологӣ ба зиммаи аъзои экспедиция Вулф Вениаминович Гинзбург (1904—1969) вогузор карда шуд.

Соли 1940 тибқи нақша натиҷаҳои таҳқиқотҳои саҳроии ин экспедиция барои навиштани китоби дастаҷамъии «Тоҷикон», ки дар он ҳулосаҳои таҳқиқотҳои мардумшиносӣ ва антропологӣ ҷамъ оварда шуда буданд, асос гардид. Тибқи супориши сардори экспедиция А. Н. Кондауров охири соли 1940 бобҳои «Фаъолияти хоҷагидорӣ», «Шуғлҳои асосии тоҷикони кӯҳистон», «Чорводорӣ», «Деҳаҳо ва манзилҳои зисти тоҷикон», «Дигар машғулиятҳои тоҷикони кӯҳистон»-ро тайёр кард [16, ҷл. 1-162].

Пас аз Инқилоби соли 1917 оид ба муайян кардани таркиби этникии аҳолии қисмати ҷанубу ғарби Тоҷикистон аз тарафи муҳаққиқони рус И. Магидович [73, с. 23] ва Н. Г. Маллитский [74, с. с. 137] таҳқиқот анҷом дода шуд.

В. В. Гинзбург дар таҳқиқоти анҷомдодаи антропологии худ, ки аҳолии қисмати ҷанубии Тоҷикистонро дар бар мегирад, дар китоби худ «Тоҷикони кӯҳистон» ба таври муфассал инъикос кардааст. Дар он, асосан, натиҷаҳои таҳқиқоти антропологии тоҷикони ноҳияҳои Ш. Шохин, Даштиҷум ва Муъминободи вилояти Кӯлоб ва вилояти Қаротегин (Рашт) баён шудааст [40, с. 275]. Ӯ дар соли 1935 рисолаи номзодии худро дар мавзӯи «Тоҷикони кӯҳистон» ва соли 1944 дар асоси ин маълумотҳо рисолаи докториашро дифо намулдааст.

Натиҷа ва ҳулосаҳои таҳқиқоти антропологии В. В. Гинзбург оиди тоҷикони қисми ҷануби Тоҷикистон бо хусусиятҳои антропологии хос - омӯзиши косахонаи сари тоҷиконро дар зиёда аз 80 ҷадвалу диаграммаҳо ба таври муқоиса инъикос кардааст. Аломатҳои хоси антропологии косахонаи сари тоҷикон баробар ба 83,4 см ва диаметри тулаи он баробар ба 175,1 см мебошад. Пахноии миёнаи рӯй васеъ буда, он камонҳои зиғоматикӣ дошта, ба 131,3 см баробар мебошад, ки бо ин аломатҳо тоҷиконро дар ин ҷадвал ҳамчун лептопрозоп (шакли рӯйест, ки дарозтар аз пахноияш аст) номидаанд, ки ин индекси физиогномии рӯй баробар ба 80,0 см мебошад [8, ҷл. 1-74].

Олимон ва муаррихон бар он ақидаанд, ки ин музофотҳо ватани аҷдодии мардумону халқҳои бо забонҳои ҳиндуаврупоӣ муошират дошта мебошанд. Шароитҳои алоҳидаи тараққиёти ҷамъиятии мардумони ноҳияҳои баландкӯҳ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар ин ҷо навъи наҷодии

мардумони муқимии ин сарзамин назар ба доманакӯҳҳо ва хусусан дар ҳамвориҳои байни Осиёи Миёна хубтар нигоҳ дошта шудаанд.

Этногенези тоҷикон аз дигар мардумони Осиёи Миёна фарқ дорад, чунки онҳо ягона мардуме мебошанд, ки бо забони оилаи эронӣ муошират мекунад. Таъсири тоҷикони типӣ асосии эронӣён, ба ақидаи Л. В. Ошанин ба шакли наҷоди тоҷикони «хуросонӣ» монанди доштааст [92,с.67]. Н. А. Кисляков ба автохтонии (бумӣ) аҳолии Эрони шарқӣ, ки дар ҳамин ҳудудҳо ташаққул ёфта, унсурҳои гуногуни этниқиро аз замонҳои қадим бо ҳам пайваста, дар ин музофотҳо зиндагии ҳудро идома додаанд, таъкид мекунад. Ба ақидаи Л. В. Ошанин ва В. Я. Зезенкова [94,с.197] дар давраи истилои Осиёи Миёна аз ҷониби форсҳо, асосан, унсурҳои зисту зиндагии мардумони Осиёи Ғарбӣ, ки ба лашкари бузурги Ҳахоманишино (550 - 330) мутааллиқ буд, ба ин музофотҳо омада, қисме аз онҳо дар ҳамин музофотҳо сукунат кардаанд. Аломатҳои антропологии онҳо ба наҷоди тоҷикон осори калон гузошта наметавонист, зеро онҳо низ ба навъи аломатҳои антропологии худ кавказии кӯтоҳқада мансуб буда, қисмати ками онҳо баъдан муқимӣ шуданд. Эронӣҳо, ки дертар ба ҳудуди Сугдиён омада буданд, дар давоми садсолаҳо бо мардумони маҳаллӣ пайвастанд.

Мардумшиносии рус Н. А. Кисляков зиёда аз 40 соли умрашро ба омӯзиши таърих, урфу одат, маданият, тарзи зисту зиндагӣ, ҳаёти оиладорӣ тоҷикон бахшидааст. Тибқи таҳқиқотҳои ин мардумшинос макони ташаққулёбии тоҷикони қисмати марказӣ ва ҷануби Тоҷикистон, ҳамчунин музофотҳои қисмати шимоли Афғонистон ва ҷануби Ёзбекистонро дар бар мегирифт. Аз лиҳози забони муошират низ, ба ақидаи ин мардумшинос, забони тоҷикони ин музофотҳо дар гузашта хеле наздикӣ доштааст.

Дар таҳқиқотҳои Н. А. Кисляков тарзи сохти манзили зист, урфу одатҳо, тӯии арӯсӣ, ҳаёти оиладорӣ на танҳо тоҷикони Дарвозу Ғарм, балки тоҷикони Кӯлоб, Исфара, Сох ва ҳатто тоҷикони Хитой низ ба риштаи таҳқиқ кашида шудаанд. Ба қавли ин мардумшиносии рус дар асри II пеш аз мелод дар ҳудудҳои ҷануби Тоҷикистон, аниқтараш дар ҳудудҳои Дарвоз ва Қаротегин омехтагии этниқӣ бо дигар қабिलाҳои истилогар дида мешуд [59,с.130].

Дар осори В. В. Гинзбург, Т. П. Кияткина, Л. В. Ошанин оид ба ҷараёни этногенези тоҷикон маълумотҳои зиёде оварда шудааст, ки тоҷикон ягона наҷоде мебошанд, ки аз рӯи аломатҳои антропологии ба наҷоди аврупоӣҳо шабеҳияти наздик доранд.

Солҳои 1947-1948 муаррихони рус, аз ҷумла А. Ю. Якубовский ва М. М. Дяконов аз ҷануби Тоҷикистон дар мавзеи Тӯпхонаи ноҳияи Ҳисор ду косахонаи сари порашударо пайдо карданд, ки он ба ҳазорсолаи II пеш аз мелод тааллуқ дошт. Аз рӯи шакл ин косахонаҳо аврупоӣ мебошанд

[51,с.255]. Муҳаққиқи дигари рус Т. П. Кияткина дар ҳудудҳои гӯрхонаҳои ҷануби Тоҷикистон, аз ҷумла Бешаи Палангон косахонаҳои зиёдеро пайдо кард. Ин бозёфтҳо ба муҳаққиқ асос дод, ки онҳоро ба нажоди шарқии баҳримиёназаминӣ мансуб донанд [66,с.110].

Дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидаи антропологҳо ва мардумшиносони рус чунин хулосагирӣ кардан мумкин аст, ки сокинони аслии ва муқимии ҷануби Тоҷикистонро тоҷикон ташкил медиҳанд, ки аз давраҳои қадим дар ин сарзамин сукунат доштанд, ки дар илми таърих бо номи бохтариён низ шинохта шудаанд.

Ҳамин тариқ, масоили этникии тоҷикони ноҳияҳои ҷанубӣ ва марказии Тоҷикистон дар таҳқиқотҳои В. В. Бартолд, И. И. Зарубин, А. Н. Кандауров, А. Ю. Якубовский ва М. М. Дяконов В. В. Гинзбург, Л. В. Ошанин, В. Я. Зезенкова, Т. П. Кияткина, Н. А. Кисляков Н. А. Дубова, А. П. Пестрякова ва дигарон ба таври васеъ инъикос ёфта, маълумоти онҳо дар хусуси аз мардуми қадима ва муқимии ин минтақа будани тоҷикон ҳақиқати бебаҳс мебошад. Ҳамзамон, муҳаққиқон ба хулосае меоянд, ки тоҷикон аз мардуми қадим ва муқимии қисми ҷанубии Ўзбекистон, ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон ва қисми Афғонистон мебошанд. Ин андешаи онҳоро таҳқиқотҳои антропологӣ низ тасдиқ намудаанд.

Дар зербоби дуҷуми боби сеюм **«Омӯзиши антропологии аҳолии Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ дар таҳқиқоти антропологҳои рус»** масоили омӯзиши антропологии тоҷикон аз тарафи олимони рус мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Пас аз ҷамроҳшавии Осиёи Миёна ба Руссия олимони мутахассисони рус ба омӯзиши масоили гуногуни таърихиву ҷуғрофӣ, этникиву этнографӣ, антропологӣ ва дигар соҳаҳои Осиёи Миёна, хусусан Тоҷикистони имрӯза машғул шуданд. Маҳз дар ҳамин давра аз ҷониби антропологони руси таҳқиқи антропологии тоҷикон ва дигар халқҳои Осиёи Миёна нахустин бор сурат гирифтааст, ки асосан ба асри XIX рост меояд.

Аввалин муҳаққиқоне, ки ба ин масъала даст заданд, К. Е. Уйфалви, А. И. Федченко, В. А. Благовещенский, С. Д. Масловский, Н. В. Богоявленский ва дигарон ба шумор мераванд. Ин муҳаққиқон асосан ба нажоди ориёӣ бештар таваҷҷуҳ намудаанд, ки дар кӯҳистонҳо зиндагӣ мекарданд ва қадимтарин сокинони ин минтақа ба ҳисоб мераванд. Хусусан, Н. А. Аристов дар мақолаи худ «Этнические отношения на Памире и в прилегающих странах по древним, преимущественно китайским, историческим известиям» қайд намудааст, ки: «Дар қисми шарқии Осиёи Марказӣ нажоди махсусе вучуд дорад, ки ба таҳқиқоти антропологҳо онҳо дарозсар буда, пӯсти равшан, мӯйи равшан ва чашмони сабз ё кабуд доштанд»[25,с.47].

Пас аз Инқилоби Октябр, яъне дар солҳои аввали Ҳокимияти Шуравӣ омӯзиши масъалаҳои ҷуғрофӣ, этникӣ, антропологӣ ва этнографии мардуми Осиёи Миёна, хусусан ҳудуди Тоҷикистони имрӯза ва тоҷикони он таваҷҷуҳи олимони шуравиро ба худ ҷалб намуда, дар ин соҳаҳо таҳқиқотҳои муҳим анҷом дода шуд. Бино ба таҳқиқоти муҳаққиқи рус А. П. Пестряков пас аз Инқилоби Октябр таҳқиқоти антропологии аҳолии Тоҷикистон ва дигар минтақаҳои Осиёи Марказӣ аз ҷониби антропологҳои шуравӣ, аз ҷумла В. В. Бунак (1925), С. Э. Тсиммерман (1925), Б. Н. Вишневский (1926), Г. И. Петров (1927), А. Ф. Коровников (1928), А. И. Ярхо (1928–1931), В. К. Ясевич (1930–1932), В. В. Гинзбург (1931–1937) ва дигарон сурат гирифтааст. Дар ин давра, хусусан омӯзиши антропологии ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон яке аз минтақаҳои муҳимм ба ҳисоб мерафт.

Олимони соҳаи антропологияи рус, ба мисли В. В. Гинзбург, Л. В. Ошанин, Т. П. Кияткина, В. Я. Зезенкова оид ба тоҷикони минтақаҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон маълумотҳои зиёде додаанд. Аз ҷумла, В. В. Гинзбург таҳқиқотҳои антропологии худро аз водии Ҳисор оғоз карда, дар ҳудудҳои ноҳияҳои вилоятҳои Кӯлобу Рашт ва Дарвоз анҷом додааст. Олими дигари рус Л. В. Ошанин, ки барои гузаронидани таҳқиқотҳои антропологӣ ба Тоҷикистон дар ҳайати экспедитсияҳои АИ ҶШСТ даъват шуда буд, маълумотҳои зиёди антропологиро оиди тоҷикони Кӯлоб, Қаротегин, Дарвоз ҷамъоварӣ карда, натиҷа ва хулосаҳои таҳқиқотҳояшро ба ҷоп расонидааст. Хулоса ва натиҷаҳои таҳқиқотҳои антропологҳои рус ба этногенез ва таърихи этникии халқи тоҷик равшанӣ андохта, таърихи халқи тоҷикро пурра ва ғанӣ гардонидаст.

Соли 1926 антропологҳои рус Л. В. Ошанин ва В. Я. Зезенкова дар байни тоҷикони Рашт таҳқиқоти антропологӣ анҷом доданд. Аммо бо сабабҳои номаълум натиҷаи таҳқиқоти онҳо танҳо соли 1953 ба ҷоп расид.

Муҳаққиқи дигаре, ки дар самти антропологии тоҷикони ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубӣ таҳқиқот анҷом додааст В. В. Гинзбург мебошад. Ӯ таҳқиқоти антропологии анҷомдодаашро нисбати тоҷикони ҷанубии Тоҷикистон дар китоби «Тоҷикони кӯҳистон» ба таври муфасссал инъикос кардааст. Дар он, асосан, натиҷаҳои таҳқиқоти антропологии тоҷикони ноҳияҳои Ш. Шохин, Даштиҷум, Муъминободи вилояти Кӯлоб ва вилояти Қаротегин (Рашт) баён шудааст [40, с. 275]. В. В. Гинзбург натиҷа ва хулосаҳои таҳқиқоти антропологии худро оид ба тоҷикони ҷануби Тоҷикистон бо хусусиятҳои антропологии хос, инъикос намуда, омӯзиши косахонаи

сари тоҷиконро дар зиёда аз 80 чадвалу диаграммаҳо ба таври муқоиса пешниҳод кардааст. Ин муҳаққиқ дар ҳудуди Тупхонаи водии Ҳисор зиёда аз 20 қосахонаи сари одамонро таҳқиқ намудааст, ки 3-тои онҳо қаме аломатҳои муғулинаҷодро доштааст. Ин қосахонаҳо ба асрҳои I - VIII мелодӣ тааллуқ доранд. Лекин В. В. Гинзбург пайдоиши қабилҳои муғулинаҷодро дар ин минтақа дар ин асрҳо ба ҷурағӣ инкор мекунад.

Барои омӯзиши антропологии тоҷикон қорҳои экспедитсионӣ зери роҳбарии Л. В. Ошанин, В. Я. Зезенкова, ҳамчунин Н. Ҳ. Нурҷонов ва ғуруҳи донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии Осиёи Миёна сафарбар карда шуд. Аз натиҷаи таҳқиқоти онҳо бармеояд, ки ғуруҳҳои этникие, ки дар натиҷаи муҳоҷират ба ҳудудҳои ҷануби Тоҷикистон ворид гардиданд ва дар ин музофотҳо макони зисташонро муайян намуданд, дар таърих ҳамчун «ҳудудҳои этникӣ»-и тоҷикон эътироф гардидааст ва ба тамаддуни мардумони муқимӣ-тоҷикон мутобиқ шуда, баъзе урфу одатҳо ва тарзи зиндагии ҳудро тағйир додаанд.

Нақшаи тартибдодаи Л.В. Ошанин ва З. Я. Зезенкова оиди тоҷикони Дарвоз, водии дарёи Хинғоб, водии Панҷ, Ёҳсу, тоҷикони қисмати ҷанубу ғарби Тоҷикистон бо 9 аломатҳои ҳоси антропологии мардону занони аз 20 то 60-сола тартиб дода шудааст, ки дар он муқоисаҳои антропологии В. В. Гинзбург соли 1932 ва Н. В. Богоявленский, ки солҳои 1898-1901 дар ин музофотҳо гузаронидаанд, пешниҳод карда шудааст [94,с.127].

Соли 1955 экспедитсияи В. Я. Зезенкова дар водии Ҳисор таҳқиқоти антропологии анҷом доданд. Ҳамин тариқ, солҳои 1952-1953 дар натиҷаи гузаронидани таҳқиқоти антропологии дар ноҳияҳои Данғара, Ш. Шохин ва Муъминободи вилояти Кӯлоб хусусияти антропологии тоҷикон муайян карда шуд.

Т. П. Кияткина дар омӯзиши масоили этнографиву антропологии тоҷикони ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон нақшаи муҳим гузоштааст. Ӯ дар масъали қосахонаҳои сари аз Бешаи Палангон ёфтшуда андешаҷояшро чунин баён доштааст: «Ғарқияти ҷиддӣ дар аломатҳои антропологии одамони ғурунидашудаи дар қабрҳои алоҳида ҳобидаи Бешаи Палангони ҷануби Тоҷикистон (қабри 1, 2, 3, 4) нест. Қосахонаи сари мардон ва заноне, ки дар Бешаи Палангон пайдо гардидаанд, аломатҳои антропологии яхела - долихокреанӣ (шакли сари дароз ва ё нисбатан кӯтоҳ) мебошанд»[66,с.275]. Ӯ маълумот додааст, ки, дар давраи аҳди биринҷ мардумони дар ҳудуди ҷануби Тоҷикистон зиндагӣ дошта, ба мардумони аврупоинаҷод

тааллуқ дошта, аз ҷиҳати генетикӣ шакли нажодии аҳолии замони сақой бо эҳтимоли зиёд ба давраи биринҷӣ рафта мерасад [66,с.275].

Таҳқиқоти антропологии Т.П.Кияткина аз давраи неолит то асрҳои миёна, давраи бо ҳам иттиҳод бастании гурӯҳҳои этникӣ дар давраи Сомониёнро дар бар мегирад. Ин гурӯҳҳои этникӣ дар баробари тоҷикон забони муошират ва забони адабии алоҳидаро доро буда, ҳудуди таъсисёфтаи давлатдорӣ ва соҳиби маданияти пешрафта буданд.

Дар ҷилди якуми асари дастаҷамъии «Этногенез ва таърихи этникии халқи тоҷик», ки соли 2021 нашр шудааст, қайд мегардад, ки «Мадрақҳои антропологии гӯрхонаҳои Тулхори ҷануби Тоҷикистони ба Т. П. Кияткина имконият дод, ки дар доираи муайянкунии нажодию генетикӣ таҳқиқоти васеъ гузаронад. Ин таҳқиқотҳо нишон доданд, ки шуруъ аз давраҳои ибтидоии маскуншавии одамон дар ҳудуди Тоҷикистон имрӯза, аҳолии ин ҷо шакли баҳримиёназаминии нажоди аврупоиро инъикос кардааст. Фаъолияти бевосита бо мадрақҳои антропологӣ дар аврупоинажод метавон донист»[66,с.69].

Т.П. Кияткина дар хусуси нахустин бозёфтҳои антропологии водии Ҳисор баён кардааст, ки: «Сокинони Тутқавул» ба шакли ханӯз ҷудонашуда (дифференсиянашуда)-и нажоди аврупоии ибтидоӣ дохил мешаванд [66,с.52]. Дар асоси омӯзиши мадрақҳои антропологии маданияти Ҳисор, муаллифи мазкур мулоҳизаи муҳиме изҳор доштааст, ки таъсири равандҳои муҳоҷират ба ташаккули нажоди баҳримиёназаминӣ дар Осиёи Марказӣ, эҳтимол, муболиға шудааст, зеро як қатор вариантҳои шакли шарки баҳримиёназаминии антропологӣ метавонист дар ҳуди ҳамин ҷо низ инкишоф ёбад. Дар ин маврид бозёфтҳои Ҳисор далели аз ҳама қадимӣ баъди палеолитии антропологии Осиёи Марказӣ ба ҳисоб мераванд.

Тавре ки В.В. Бартолд қайд кардааст, «аҳолии муқими маскуншудаи минтақа танҳо дар охири ҳазорсолаи I номи тоҷиконро соҳиб шуд. Дар ибтидо арабҳои истилогарро бо номи яке аз қабилаҳояшон тоҷик мегуфтанд, аммо баъдтар тамоми нафаронеро, ки исломо қабул карда буданд, аз ҷумла ҳам истилогарон ва ҳам аҳолии бумиро тоҷик ном мебуданд. Ин этнонимро ба форсҳое, ки дар ҳудуди Осиёи Миёна пайдо мешуданд, нисбат медоданд, пасон туркон этноними «тоҷик» -ро ба тамоми аҳолии бумии эронӣ мансуб медонистанд» [29,с.23].

Таъсир ба навъи нажодии тоҷикон - навъи асосии эронӣ «хуросонӣ» ба қавли Л.В. Ошанин сарфи назар аз он, ки Эрон ҳеле пеш бо фарҳанги аҳолии бумии инҷо алоқа дошт ва минбаъд ҳам иртиботи он бо Эрон ҳеҷ гоҳ қанда нашудаду ҳамеша дар ин минтақа

касоне мезистанд, ки аслан аз Эрон буданд, мушоҳида намешавад.

Ин ҷо чунин тахмин кардан мумкин аст, ки ҳангоми истилои Осиёи Миёна аз ҷониби эронӣҳо, ба инҷо асосан унсурҳои Осиёи Пеш, ки қаблан дар артиши калони Ҳахоманишиҳо (550-330 п.аз.м) хизмат мекарданд, омаданд. Ин унсурҳо наметавонистанд осори зиёде дар типӣ наҷоди тоҷикон боқӣ гузоранд, зеро ҳудашон низ ба типӣ аврупоӣ аз нигоҳи антропологи кӯтоҳсарон тааллуқ доштанд. Аз ҷониби дигар, теъдоди ками онҳо дар Осиёи Миёна боқӣ монданд.

А. П. Пестряков дар мақолаи худ «Антропологическое исследование некоторых групп населения Таджикистана и Узбекистана» дар асоси маводи экспедитсиҳои солҳои 1970, 1971 ва 1973, ки дар тамоми минтақаҳои Тоҷикистон гузаронида мешавад, тоҷикони ноҳияҳои ҷанубиро ба тоҷикони ноҳияҳои шимолӣ Тоҷикистон муқоиса намуда, хусусиятҳои фарқкунандаи онҳоро инъикос менамояд. А. П. Пестряков ба хулосае меояд, ки «дар байни тоҷикон ду намуди наҷоди Мовароуннаҳрии Осиёи Марказӣ вучуд дорад: шимолӣ ва ҷанубӣ, ки аз рӯи бисёр аломатҳои антропометри ва антропоскопӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд» [98,с.318].

Дар натиҷаҳои таҳқиқотҳои антропологиҳои рус, аз ҷумла В. В. Гинзбург, Л. В. Ошанин, В. Я. Зезенкова, Т. П. Кияткина, А. П. Пестрякова чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки истилогарон ба типӣ наҷодии тоҷикони ҷанубӣ Тоҷикистон таъсири камтар расонданд, зеро дар ин минтақа теъдоди ками онҳо муқимӣ гардида, онҳо аз рӯи тип қисман ба аҳолии маҳаллӣ шабоҳат доштанд. Гурӯҳҳои, ки аз рӯи тип монанд нестанд, масалан эронӣҳо (эҳтимолан арабҳо низ), ба наҷоди аврупоӣ тааллуқ дошта, танҳо бо бархе аз хусусиятҳои антропологи фарқ мекунанд, аз ҷумла бо сохти бинӣ, рушди зиёди мӯйи сар, аммо тафовути онҳо асосан шакли сари дароз мебошад. Инҳо бо аҳолии маҳаллӣ он қадар омехта шудаанд, ки ҳоло муайян кардани таъсири эронӣҳо ба типӣ физиқии тоҷикон душвор аст.

Ҳамин тариқ, масоили омӯзиши антропологии тоҷикони ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон, ки аз ҷониби муҳаққиқони антропологи рус анҷом дода шудааст, натиҷаҳои ба дастовардаи онҳо боиси эътимод мебошад. Аммо, муатаассифона, дар замони соҳибистиқлолӣ оид ба ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон таҳқиқоти антропологи анҷом дода нашудааст. Аз ин сабаб таҳқиқоти антропологи руси замони шуравӣ манбаи муҳим ҷиҳати омӯзиши масоили антропологии ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон мебошад.

1. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Ҳамин тариқ, аз натиҷаи баррасии саҳми муҳаққиқони рус дар омӯзиши этнография ва антропологияи Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ чунин хулосаҳо бароварда мумкин аст:

1. Саҳми муҳаққиқони рус дар омӯзиши этнография ва антропологияи Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ дар солҳои 1920-2000 яке аз масъалаҳои муҳими мардумшиносӣ буда, ба маврид таҳқиқ шудааст.
2. Фарҳанги моддии сокинони Кӯлоб, Муъминобод, Ховалинг ва минтақаи Рашт аз ҷониби муҳаққиқони рус ба таври васеъ таҳқиқ шуда, осори онҳо ҷиҳати омӯзиши масоили этнографӣ дар ин минтақаҳо аз манбаҳои муҳим-аввалин таҳқиқотҳои этнографии ин минтақаҳо ба ҳисоб мераванд.
3. Гузаронидани корҳои таҳқиқотии мардумшиносон дар вилоятҳои Кӯлоб ва Ғарм боиси ба даст овардани далел ва рақамҳое гардиданд, ки таърихи халқи тоҷик дар давоми чанд садсолаи охир ноил нагардида буд.
4. Дар натиҷаи таҳқиқоти мардумшиносон маводи зиёд оид ба таърих, фарҳанг, забон, тарзи зисту зиндагии тоҷикони ҳудуди Дарвоз, Қаротегин, Кӯлоб, Ховалинг, Муъминобод ва дигар манотиқи ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистони ба нашр расонида шудааст. [7-М]
5. Р.Л. Неменова ва А.К. Писарчик дар омӯзиши мардумшиносӣ ва фарҳанги тоҷикони Варзоб ва вилоятҳои Ғарму Кӯлоб таҳқиқотҳои муҳими илмӣ анҷом додаанд, ки ахбори онҳо дар масоили зикршуда ба ҳақиқат наздиканд.[2-М]
6. Дониши васеи густурдаи илмӣ, шиносоии дақиқ бо манбаъҳои таърихӣ ва манобеъе, ки хусусияти мардумшиносӣ доранд, ба таври ғайбӣ қардани методҳои мардумшиносии амалӣ ҳангоми омӯзиши маводи саҳроӣ, инчунин тарбияи як насли мутахассисони нав ба А.К. Писарчик имкон дод, ки на танҳо мактаби мардумшиносии Тоҷикистонро ташаққул диҳад, балки онро ба мавқеи пешсаф барорад.
7. Натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидаи мардумшиносон дар як қатор мақолаҳои илмӣ аъзоёни экседитсия, аз ҷумла А.К. Писарчик, Р.Л. Неменова ва З.А. Широкова ба ҷоп расонида шуд. [5-М]
8. Ҳунарҳои мардумӣ дар таҳқиқоти муҳаққиқони рус ба таври васеъ инъикос ёфтааст. Сарчашмаи дастрасии маълумот дар асарҳои онҳо экспедитсияҳои мардумшиносӣ, мушоҳидаи шахсии муҳаққиқон, суҳбати онҳо бо мардум ва аз наздик шинос шудани онҳо ба касбу кори мардуми ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон мебошад. Аз ин сабаб муҳаққиқони рус дидаву шунидаҳои онро дар асарҳои худ инъикос кардаанд, ки бештари маълумоти онҳо ба таҳқиқоти саҳроӣ ва суҳбату мушоҳидаҳои мо, ки дар байни мардум анҷом додем, мувофиқат мекунад.

9. Аз баррасии осори муҳаққиқон маълум шуд, ки хунаrhoи дӯзандагӣ, ресмонбофӣ, бофандагӣ, колинбофӣ, кашидадӯзӣ, истехсоли матоъ, абрешим ва ғайраҳо дар байни мардуми тоҷик мақоми хоса дошт.

10. Муҳаққиқони рус дар омӯзиши матоъҳои хунаrhoӣ ва фарҳанги либоси миллии тоҷикон таҳқиқотҳои назарраси илмӣ анҷом додаанд, ки асару мақолаҳои илмӣ онҳо дар омӯзиши ин масоил манбаъҳои муҳим ба шумор мераванд.

11. Ҳунармандони кӯҳистон то имрӯз либос, хилъат, камзулчаҳои кӯдакона, васкатҳои занона, рӯймоли миён, тоқӣ, дастмол, чойникпӯш ва монанди инҳоро гулдӯзӣ менамоянд, ки аз санъату ҳунари баланд доштани мардуми мо гувоҳӣ медиҳад.[15-М].

12. Омӯзиши матоъҳо ва фарҳанги либоси тоҷикони ноҳияҳои ҷанубӣ ва марказии Тоҷикистон аз ҷониби муҳаққиқони рус ба таври хеле густурда таҳқиқ шудаанд. Хусусан, дар натиҷаи экспедитсияҳои сахроии солҳои 1966 ва 1970, ки аз ҷониби Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шуда буд, на танҳо мақолаҳои алоҳида, балки асарҳои дастаҷамъӣ, ба мисли «Тоҷикони Қаротегин ва Дарвоз» таҳия гардиданд. Таҳқиқоти анҷомдодаи мардумшиносон, хусусан Н.А.Кисляков, А.К.Писарчик, А.З.Розенфелд, М.А. Хамидҷонова, О.С. Сухарева, Н.Н. Ершов, Л.А. Неменова, З.А.Широкова дар илми мардумшиносии тоҷик хеле муҳим буда, натиҷаҳои корҳои илмӣ онҳо на танҳо масоили фарҳанги либоси тоҷиконро баррасӣ карданд, балки дар ҳифз ва ниғадории анъанаҳои тоҷикон хизмат хоҳанд кард. [15-М-11-М]

13. Дар охири асри XIX –ибтидои асри XX дар ҳудуди ноҳияҳои ҷануби Тоҷикистон пираҳанҳои занона буриши пирӯҳанмонанд дошта, аз ҷанг гузина иборат буданд. Муҳаққиқон пираҳанҳои дарвозиро ба гурӯҳи махсус, ки ба онҳо қадӣ танг, остинҳои дарози аз асос то охир ба таври ҷиддӣ тангшуда хос буданд, шомил менамоянд. [12-М]

14. Пираҳанҳои қадашон васеъ бо остинҳои ростӣ дароз дар байни занони Тоҷикистони Ҷанубӣ дертар пайдо шуданд. Чунин пираҳанҳо дар Кӯлоб ва Қаротегин баъди ҷамроҳшавии бекигарии Кӯлоб, Балҷувон, Қӯрғонтеппа, Қабодиён ва Қаротегин ба Бухоро зуҳур кардаанд.

15. Хусусияти хос ва фарқкунандаи либоси занони минтақаҳои ҷануби Тоҷикистон ин тарзи дӯхти гиребон аст. Пираҳанҳоеро, ки гиребонашон чоки амудӣ доштанд, асосан занҳои шавҳардор мепӯшиданд, пираҳанҳои гиребони уфқдорро бошад, духтарони бешавҳар ба бар мекарданд. Баъдан гиребонҳои ростӣ дӯхташуда, ки ҳам барои занони шавҳардор ва ҳам духтарони бешавҳар пешбинӣ шуда буд, пайдо гардиданд. [9-М]

16. Пираҳанҳои аз лиҳози замон дертар пайдошуда дар миёни занони болооби Зарафшон, ба истиснои пираҳанҳои занони калонсол нисбатан танг, остинҳои мутавассит дар тамоми дарозияш рост буданд.

17. Пираҳанҳои занонаи минтақаҳои ҷануби Тоҷикистон васеътар ва бештар кӯтоҳтар буданд, ки ин гуна пираҳанҳо бештар дар Кӯлоб ва Қаротегин ба мушоҳида мерасид. Буриши маҳаллии пираҳанҳои занонаи Кӯлоб, Қаротегин, Қаратоғ ва Варзоб дар зерӣ таъсири омилҳои бегона, ташаккул ёфтааст.

18. То ҳамроҳшавӣ ба Бухоро, на танҳо дар бекигарии Кӯлоб, Қаротегин, Балҷувон, Дарвоз, балки дар дигар маҳаллҳои аҳолинишини ҷануби Тоҷикистон пираҳанҳои камартанг, бо остинҳое, ки нӯгашон (сарашон) хеле танг мешуданд, вучуд доштанд. Баъд аз ҳамроҳшавӣ ба аморати Бухоро дар байни занони Дарвоз ва Қалаи Хумб буриши нави пираҳанҳои васеи занона бо остинҳои васеъ ва дароз паҳн гардид.

19. Натиҷаи экспедитсияҳои мардумшиносии солҳои 1948-1949 дар вилояти Кӯлоб нишон дод, ки экспедитсия маводи пашӯишҳои саҳроии хеле боарзиши илмиро дастрас кард, ки баъдан дар омӯзиши мардумшиносии халқи тоҷик баъзе тағйиротҳо даровард. Хулосаҳо ва натиҷаҳои таҳқиқотҳои илмӣ экспедитсияи мардумшиносии Кӯлоб барои дар дигар ноҳияҳои ҷануби Тоҷикистон гузаронидани экспедитсияҳо сабаб гардид. [14-М]

20. Барои муайян ва таҳқиқ кардани этногенези тоҷикон ва дигар гурӯҳҳои этникӣ гурӯҳи антропологҳо, аз ҷумла В.В. Гинзбург, Л.В. Ошанин, Т.П. Кияткина ва В.Я. Зезенкова аз АФ ҶШС Ўзбекистон ба кор ҷалб карда шуда, дар ҳудуди Тоҷикистон ва берун аз он таҳқиқотҳои муҳими антропологӣ анҷом додаанд. [3-М.6-М]

21. Тоҷиконе, ки дар ҷануби Тоҷикистон зиндагӣ мекунанд, бидуни шак, аз ворисони аҳолии маҳаллӣ - бохтариҳо буда, типӣ антропологии худро ҳадди ақал дар давоми беш аз ду юним ҳазор сол ҳифз кардаанд.

22. Тоҷикони маҳаллӣ, аз ҷумла, тоҷикони Қаротегину Дарвоз ва вилояти Кӯлоб, водиҳои Вахш Ҳисор дар ҳолати бунбаст қарор дошта, дар худ маҳдуд гардиданд. Маданияти моддӣ аҳолии маҳаллии ҷануби Тоҷикистон ниҳоят пешрафта буд.

23. Ишғолгарони қадимтар ба симои наҷодии тоҷикони ҷануби Тоҷикистон таъсири камтар расондаанд, зеро дар ин ҷо теъдоди ками онҳо муқимӣ гардиданд ва ҳуди онҳо шаклан то андозае ба аҳолии маҳаллӣ шабоҳат доштанд.

24. Масоили этникии тоҷикони ноҳияҳои ҷанубӣ ва марказии Тоҷикистон дар таҳқиқотҳои В.В. Бартолд, И.И. Зарубин, А.Н. Кандауров, А.Ю. Якубовский ва М.М. Дяконов В.В. Гинзбург, Л.В. Ошанин, В.Я. Зезенкова, Т. П. Кияткина, Н. А. Кисляков Н. А. Дубова, А. П. Пестрякова ва дигарон ба таври васеъ инъикос шуда, ахбори онҳо дар хусуси аз мардуми қадима ва муқимии ин минтақа будани тоҷикон ҳақиқати бебаҳс мебошад. [10-М-12-М]

25. Таҳқиқотҳои антропологӣ муайян кардаанд, ки тоҷикон аз мардуми қадим ва муқимии қисми ҷанубии Ўзбекистон, ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон ва қисми Афғонистон мебошанд.

26. Олимони рус, мардумшиносон ва антропологҳои забардаст - А.К.Писарчик, А.Н.Кандауров, Р.Л. Неменова, А.З. Широкова, Л.В. Ошанин, В.Я. Зезенкова, Т.П. Кияткина ва В.В. Гинзбург дар омӯзиши этногенез, таърихи этникӣ ва антропологияи тоҷикон саҳми ниҳоят бузург гузошта, ба пойдоршавии илмҳои этнология ва антропология дар Тоҷикистон мусоидат намуданд.[11-М 13М]

2.Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

- натиҷаҳои таҳқиқот метавонад дар таҳия ва навиштани бахшҳои алоҳидаи таърихи халқи тоҷик, инчунин таърихи вилоятҳо ва минтақаҳои алоҳидаи Тоҷикистон, хондани курсҳои махсус оид ба этногенез ва таърихи этникии тоҷикон дар мактабҳои олӣ, ҷангоми таҳияи воситаҳои таълимӣ-методи истифода шавад;

- масоили этнографӣ, этникӣ ва антропологияи минтақаҳои Ваҳдат, Файзобод, Роғун, Нуробод, Кангурт, Балҷувон ба қадри кофӣ омӯхта нашуда, таҳқиқотҳои муфассалро талаб мекунанд;

- омӯзиши ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб ва Рашт, инчунин дигар ноҳияҳои тобеи марказ таҳқиқоти алоҳидаи мардумшиносӣ ву антропологияро талаб менамояд;

- ташкили экспедитсияҳои мардумшиносӣ ба ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикстон ниҳоят зарур аст;

- ба забони тоҷикӣ баргардон кардани асарҳои мардумшиносони рус, ки дар ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон таҳқиқот анҷом додаанд, ҷиҳати омӯзиши масоили мардумшиносӣ ва огоҳӣ пайдо кардани мардум аз анъанаҳои мардумии гузаштаи худ мусоидат менамод.

II. ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

Монография

[1-М] Бакиев Р.У., Шамсия Т. Монография Выдающийся русский этнограф-таджиковед. Сармад-Компани. - Душанбе. -2025. -215 с.

Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои тақризшавандаи КОА-и назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

[2-М] Шамсия Тоирхон. Бохтари қадим дар таҳқиқотҳои олимони муаррихони рус.), [матн]. Шамсия Т // Паёми Донишгоҳи давлатии

омӯзгории Тоҷикистон: баҳши илмҳои таърих. –Душанбе. 2022 - №3 (98) -С. 310-313.

[3-М] Шамсияи Тоирхон. Омӯзиши таърих ва этнографияи Кӯлоб дар таҳқиқоти А.К. Писарчик ва З.А. Широкова. [матн] / Шамсияи Т // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ: баҳши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ. – Кӯлоб. 2022. №3 (28).-С 81-85.

[4-М] Шамсияи Т. Боқиев Р. У. Вклад В.Ф.Ошанина и Л.В.Ошанина в изучение этнографии таджиков. [матн] /Р.У.Боқиев, Шамсияи Т. //Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ: баҳши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ. - Кӯлоб. 2024. №3, - (31) С.81-85.

[5-М] Шамсияи Тоирхон. Таҳқиқотҳои таърихӣ – этнографияи Тоҷикистони ҷанубӣ дар осори илмӣ Б.Х.Қармишева[матн] /Шамсияи Т //Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ: баҳши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ. - Кӯлоб. №2 (34) 2025. С. 67-69.

Интишорот дар дигар маҷаллаҳо ва маҷмуаҳои илмӣ:

[6-М] Шамсияи Тоирхон. Семейно-брачные отношения у таджиков в ранних исследованиях Н.А.Кислякова [матн] / Шамсияи Т // Конференсияи Ҷмхуриявии илмӣ-амалӣ баҳшида ба рӯзи ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ: «Ҷавонон ва рушди илми муосир». Донишгоҳи давлатии Қурғонтеппа. - Қурғонтеппа. (12- ноябри 2016). - Қурғонтеппа.-С 119-125.

[7-М] Шамсияи Тоирхон. «Научное наследие Н.А. Кислякова в фондах архива Музея антропологии и этнографии РАН» [матн] /Шамсияи Т //Конференсияи Ҷмхуриявии илмӣ-амалӣ баҳшида ба рӯзи ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ: «Ҷавонон ва рушди илми муосир». Донишгоҳи давлатии Қурғонтеппа, (ш. Қурғонтеппа., 17 майи 2016.) Қурғонтеппа, 2016. С. 125-129.

[8-М] Шамсияи Тоирхон. «Изучение горных таджиков русскими этнографами и исследователями (вторая половина XIX - начало XX веков)». [матн] /Шамсияи Т // Конференсияи ҷмхуриявӣ илмӣ-амалӣ баҳшида ба рӯзи ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ: «Ҷавонон ва рушди илми муосир» (Қурғонтеппа 17 майи 2016.) - Қурғонтеппа, 2016. - С. 130-138.

[9-М] Шамсияи Тоирхон.Таърихи бекигарии Кӯлоб ва низоми андозситонӣ дар таҳқиқотҳои муаррихони рус (охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX) [матн] / Шамсияи Т // Паёми Донишгоҳи давлатии

Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ш.Кӯлоб.2018. - № 1 (18). – С.91-95.

[10-М] Шамсияи Тоирхон. Археолого-этнографическое исследование южного Таджикистана в конце XX начало XXI вв. [матн] / Шамсия Т. // Научно-практическая республиканская конференция «Наука в году Туризма и народных промыслов» (23 ноября 2018). -Душанбе. ТГПУ им. С.Айни. С.145-150.

[11-М] Шамсияи Тоирхон. Археолого-этнографические исследования Южного Таджикистана в конце XX - начало XXI вв. [матн] /Шамсия Т //Материалы международной научно-практической конференции посвященный году туризма и народных промысел (Душанбе, 28 октября 2018 г.). - Душанбе 2018. - С. 145-150.

[12-М] Шамсияи Тоирхон. Омӯзиши этнографияи Кӯлоб дар таҳқиқотҳои муҳаққиқони рус дар ибтидои асри XX. (Этнографическое изучение Куляба русскими исследователями первой половины XX) [матн] //Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар. - Бохтар. - 2019. №3/2(64) с.73-79.

[13-М] Шамсияи Тоирхон. Таҳқиқотҳои археологӣ қисмати ҷанубӣ Тоҷикистон дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX (Археологические исследования южного Таджикистана в конце XIX-начало XX вв.) [матн] /Шамсия Т//Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар. – ш Бохтар. 2019, №3/2(64) С.63 - 70

[14-М] Шамсияи Тоирхон. Особенности развития археологического исследования южного Таджикистана [матн] / Шамсия Т. // Научно- практическая республиканская конференция «Актуальные проблемы современной филологии». – Душанбе, ТГПУ им. С. Айни. (2 октября 2022). -С.76-80.

[15-М] Шамсияи Тоирхон. Изучение этнического состава Куляба русскими этнографами конца XIX – начало XX вв. [матн] /Шамсия Т. //Международная конференция посвященной «Дню педагога» (23-ноябри 2023) Алма- Ата. - С.132-135.

[16-М] Шамсияи Т. Нақши муҳаққиқзанони рус дар муаррифии либосҳои милли тоҷикон. [матн] / Шамсия Т // Конфронси илмӣ-назаравии ҳайати прафессорону омӯзгорон ва донишҷуёни Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ оид ба ҷамъбасти корҳои илмӣ таҳқиқоти дар соли 2023 (ш. Кӯлоб 23-25 апрели 2023). - Кӯлоб 2023. - С 156-159.

[17-М] Боқиев Р.У., Шамсияи Тоирхон. Нақши муҳаққиқзанони рус дар омӯзиши либосҳои милли тоҷикон [матн] / Р.У. Боқиев, Шамсия Тоирхон // Конфронси байналмилалӣ илмӣ «Антропология ва этнологияи мардуми тоҷик: Муҳаққиқон, лоиҳаҳо

экспедитсияҳо» (Душанбе, 23-июни соли 2023). – Душанбе. АМИТ. - 2023. - С.159-164.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНА АБУАБДУЛЛО РУДАКИ**

ТДУ:39+572+90(0758)
ТБК:63,3+902,7+5A1(2+Тоҷ)
Т-65

На правах рукописи

ШАМСИЯИ ТОИРХОН

ВКЛАД РОССИЙСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ В ИЗУЧЕНИИ ЭТНОГРАФИИ И АНТРОПОЛОГИИ ЦЕНТРАЛЬНОГО И ЮЖНОГО ТАДЖИКИСТАНА (1920–2000 г.г.)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени доктора философии (PhD)
по специальностям 6D020300 – История, специальность 6D020303 –
Историография, источниковедение и методы исторического
исследования

Куляб – 2026

Диссертация выполнена на кафедре истории таджикского народа Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки.

Научный руководитель: Бокиев Рузибек Усмонович – кандидат исторических наук, доцент кафедры истории

таджикского народа Кулябского
государственного университета имени
Абуабдулло Рудаки.

**Официальные
оппоненты:**

Рахимов Набижон Турдиалиевич – доктор
исторических наук, профессор кафедры археологии,
этнографии и религиоведения Худжандского
государственного университета имени Б. Гафурова
Ёгибекова Бека Турдибековна – кандидат
исторических наук, заведующая кафедрой
искусствоведения Государственного
образовательного учреждения высшего
профессионального образования «Таджикский
государственный институт изобразительного
искусства и дизайна Таджикистана

**Ведущая
организация:**

Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни

Защита состоится 3 сентября 2026 года в 13:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-093 в Институте истории, археологии и этнографии Национальной академии наук Таджикистана (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33).

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в Центральной научной библиотеке Национальной академии наук Таджикистана (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33) и официальном сайте Института истории, археологии и этнографии Национальной академии наук Таджикистана (www.institute-history.tj).

Автореферат разослан «__» _____ 2026 года

**Научный секретарь диссертационного
совета, доктор философии (PhD),
доктор по специальности история**
Email: mirzo-juma@mail.ru

Мирзоев Ш. Дж.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. История во все времена является важным фактором национального самосознания, изучение которой позволяет народам и нациям познать свое прошлое. Любой человек путем овладения историческими знаниями может сформировать в себе чувство гражданственности, нравственности,

национального единства и патриотизма. Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон по этому вопросу, отмечал: «Люди, не имеющие представления о судьбах нации, об историческом прошлом своего народа, не знающие традиций и обрядов предков, не умеющие по достоинству оценить роль и место лучших сынов своей Родины, вряд ли могут называться истинными гражданами, полноценными людьми» [132, с.7].

Вопрос о историческом ареале таджиков в течение нескольких десятилетий был предметом дискуссий и споров среди ученых-историков и исследователей. Территория проживания и проблема «этнической территории» таджиков до сих пор становятся причиной определенных разногласий среди отдельных исследователей.

Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон многократно призывал таджикских ученых и исследователей к необходимости изучения древнейшего периода этнической истории таджиков. Глава государства в своих выступлениях с различных трибун подчеркивал, что «было бы ошибкой назвать государство Саманидов началом таджикской государственности. Потому что ещё до эпохи Саманидов, таджики создали ряд государств и были признаны одним из древнейших народов Центральнй Азии, первыми открывших страницы цивилизации на этой земле» [132, с.324].

В годы Советской власти стремительно развивались и совершенствовались наука, культура и искусство всех народов СССР. Именно в этот период, непрерывно развивалась и процветала историческая наука, на долю которой выпала миссия изучения истории народов Советского Союза, в том числе истории таджикского народа. В этот период российские ученые и путешественники начали заниматься изучением различных проблем истории Центральной Азии, в частности Таджикистана. Наряду с этим, несмотря на существующие трудности активно принимали участие в процессе новой советской системы на территории Таджикистана.

Актуальность темы исследования заключается в том, что в 20–90-е годы XX века вопросы обрядов и обычаев, традиций, нравов и порядков и этногенеза таджикского народа стали предметом исследований В.В. Бартольда, М.С. Андреева, Г.А. Арандаренко, А.Д. Гребенкина, В.В. Гинзбурга, Н.А. Кислякова, А.М. Мандельштама, Т.П. Кияткиной, Д.Н. Логофета, А.З. Розенфельда, С.П. Русяйкиной, Р.Л. Неменовой, Л.В. Ошанина, Е.М. Пешеровой, А.К. Писарчика, З.А. Широковой и других, проводивших этнографические и

антропологические исследования, отражавших в своих трудах различные аспекты образа жизни, обычаев, верований, семейной жизни, культуры и мудрости жизни предков таджиков.

Российские исследователи несмотря на трудности начального этапа становления молодого Советского государства, стремились создать новые школы на территории Таджикистана, и обучать и воспитать местное население. Они смогли постепенно собрать необходимую информацию по истории и прошлой жизни таджиков. Опыт жизни и исследования этих ученых с историографической точки зрения сегодня может стать предметом изучения. В этом плане, сегодня возникла необходимость исследования научного вклада ученых, этнографов, лингвистов и русских путешественников в изучении истории центральных и южных районов Таджикистана.

Актуальность темы исследования заключается ещё в том, что изучение, анализ и использование опыта российских ученых может способствовать созданию историко-этнографической школы, решению актуальных вопросов истории, развитию исторической науки в Таджикистане и воспитанию новых поколений исследователей.

В период независимости Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон уделял особое внимание национальной культуре и претворял в жизнь различные инициативы по возрождению народных традиций и ремесел.

Изучение вопросов этнографии и антропологии центральных и южных районов Таджикистана в исследованиях российских ученых имеет научное, теоретическое и практическое значение и в условиях независимого развития страны придает новый импульс процессу становления национального самосознания таджикского народа.

Степень научной разработанности темы. Тема вклада российских исследователей в изучении вопросов этнографии и антропологии центральных и южных районов Таджикистана до сегодняшнего дня не стала предметом глубокого и комплексного научного исследования. Несмотря на это, отдельные аспекты нашли отражение в работах и статьях, фундаментальных трудах, источниках, научных и научно-популярных работах, которых условно можно разделить на следующие группы:

Первую группу составляют две фундаментальные работы: «Этногенез и этническая история таджикского народа» [134, 989 с.] и «Таджики» [135, 845 с.], опубликованных в последние годы. В этих работах впервые в отечественной науке подробно проанализирована этническая история таджиков, рассматриваемая нами темы затронута

частично, собраны обширные материалы, факты и данные по этнической истории таджиков. В частности, особый интерес для нас представляли разделы второй главы работы «Этногенез и этническая история таджикского народа» – «Этнокультурные процессы на территории Юго-Западного Таджикистана» и «Антропологические данные к проблеме этногенеза таджиков». В этом фундаментальном труде отмечается: «Сравнительный анализ существующей информации в работах позднесредневековых таджикских историков с результатами наблюдений российских и европейских исследователей в Центральной Азии в середине XIX века, а также с результатами научных исследований русских и европейских ученых-востоковедов после присоединения края к России, позволило им прийти к выводу о том, что таджики, принадлежащее иранской группе арийских народов, являются самыми древними жителями Центральной Азии» [134, с. 219]. Несмотря на это, к сожалению, проблема этногенеза центральных и южных районов Таджикистана и вклада русских ученых и их отражения в научной литературе в названных работах не рассматриваются.

Вторую группу составляют работы, монографии и научные статьи отечественных и зарубежных исследователей, в которых нашли отражение вопросы вклада русских исследователей в изучении истории и культуры коренных народов Центральной Азии [27, с.171; 47, с.87; 48, с.80; 49, с.51; 91, с.125; 102, с.105; 136, с.123; 122, с.24; 137, с.145]. Вклад русских ученых в изучении истории и этнографии не только центральной и южной части, но всей территории современного Таджикистана был в центре внимания научных исследований специалистов различных областей, в частности, историков, этнографов, лингвистов, географов, археологов и путешественников. Так, Ошанин по поводу происхождения и становления таджиков южного Таджикистана отмечает, что «таджики южной части Таджикистана принадлежать к европейской расе» [143, с.53].

В третью группу вошли научные диссертации отечественных и зарубежных ученых, в которых отражены отдельные аспекты и некоторые детали рассматриваемой нами темы. Почти во всех диссертациях показан вклад русских ученых в тех или иных областях этнографии таджиков.

В четвертую группу включены электронные версии научных статей, посвященных жизни и научной деятельности отдельных ученых, доступных в страницах интернета. Анализ работ, посвященных жизни и научной деятельности ученых, позволяет утверждать, что до сегодняшнего дня в периодической печати

опубликовано незначительные материалы об их работах по этнографии [27; 28; 47; 48; 49; 50].

Пятую группу составили заключения, результаты анализа полевых исследований и коллекции, собранные отечественными и русскими этнографами и антропологами в составе организованных экспедиций, отражающих актуальные вопросы этнографической науки – проблемы этногенеза и этнической истории таджикского народа [20; 22; 23; 46; 59; 60; 68; 72; 78; 81; 82; 88; 89; 92; 95].

Следует отметить, что с 80-х годов прошлого столетия, началась публикация сборника статей под названием «Этнография в Таджикистане», в которых вошли научные разработки многих ученых и исследователей, историков, посвященных изучению истории, археологии и этнографии Таджикистана.

Связь темы исследования с программами (проектами) и научными темами. Настоящее диссертационное исследование выполнено темы «Изучение истории таджикского народа в советский период» в рамках плана научно-исследовательских работ кафедры истории таджикского народа Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки на 2016–2021 годы.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель и задачи исследования. Основная цель диссертационного исследования заключается в том, что автор на основе исследования русских исследований изучил и рассмотрел вопросы этнографии и антропологии населения центральных и южных районов Таджикистана в 1920–2000, в целях определения достоверность отражения событий в их работах, их места среди других исследователей и ввел в научный оборот полученные научные материалы.

В целях достижения поставленной цели автор диссертационного исследования считает необходимым решение следующих задач:

- определить степень изучения материальной культуры жителей Куляба, Муминабада, Ховалинга и Рашта в работах русских исследователей;
- выявить отражение этнографических и антропологических особенностей таджиков центральных и южных районов Таджикистана в исследованиях Р.Л. Неменовой и А.К. Писарчика;
- показать рассмотрение специфики народных промыслов в исследованиях русских исследователей;
- определить особенности использования тканей в мастерских и культуры национальной одежды в этнографических исследованиях;

– показать вклад русских этнографов в изучении этнической истории и этногенезе населения центральных и южных районах Таджикистана;

– выявить степень изучения антропологических аспектов этногенеза населения центральных и южных районах Таджикистана.

Объектом исследования являются научные труды российских ученых, в том числе ценные работы А.Н. Кандаурова, А.К. Писарчика, А.З. Розенфелд, С.П. Русяйкиной, Р.Л. Неменовой, З.А. Широковой, Н.А. Кислякова, В.В. Гинзбурга, Л.В. Ошанина, Т.П. Кияткиной и других.

Предметом исследования составили материалы по истории, этнографии и антропологии населения центральных и южных районах Таджикистана.

Этапы, место и период исследования. Диссертационное исследование подготовлено на кафедре истории таджикского народа факультета истории, права и международных отношений Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки в три этапа.

Первый этап охватывал 2016–2018 годы, в течение которого происходил выбор научного руководителя и утверждение темы научной работы в Ученом совете университета, и наряду с этим, сбор научных материалов по теме исследования.

Второй этап охватывал 2019–2021 годы, когда по теме научной работы были опубликованы статьи в научных журналах, рецензируемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан и сборниках материалов республиканских и международных конференций.

Третий этап охватывал 2022–2024 годы, в ходе которого, работа над диссертацией была завершена, были подготовлены заключение и автореферат диссертационной работы, и диссертация была представлена на обсуждение и защиту.

Теоретические основы исследования. При проведении диссертационного исследования автор использовал важнейшие методы научного исследования, в том числе принцип научной объективности как один из основополагающих методологических принципов современной исторической науки и историографии.

Методологическую основу исследования составил комплекс методов, включающий сравнительно-исторический, теоретико-сравнительный, принцип историзма, проблемно-хронологический, а также методы социально-исторического анализа.

На основе сравнительно-исторического метода проведён анализ освещения исторических проблем в трудах российских исследователей

и других научных публикациях, выявлены особенности и стиль изложения диссертационных исследований и иных научных работ. Посредством проблемно-хронологического метода определены хронологические и содержательные рамки исследования рассматриваемых проблем.

Научная новизна исследования проявляется в том, что впервые в научных кругах представлена диссертационная работа, которая посвящена вкладу русских исследователей в изучении этнографии и антропологии населения центральных и южных районов Таджикистана в 1920–2000 годах.

Научная новизна диссертации проявляется также в следующем:

- на основе работ русских исследователей выявлены вопросы материальной культуры населения Куляба, Муминабада, Ховалинга и Рашта;
- отражена вопросы этнографии и культуры таджиков центральных и южных районов Таджикистана в исследованиях Р.Л. Неменовой и А.К. Писарчика;
- рассмотрено описание народных ремесел в исследованиях русских исследователей;
- конкретизирована специфика использования тканей в мастерских и культуры национальной одежды;
- проанализирован вклад русских этнографов в изучении этнической истории и этногенезе населения центральных и южных районов Таджикистана;
- охарактеризованы вопросы антропологии населения центральных и южных районов Таджикистана в работах русских антропологов.

Основные положения, выносимые на защиту:

- российские исследователи занимались изучением этнографических проблем, в особенности материальной культуры южных и центральных районов Таджикистана, начиная с 20-х и до 90-х годов XX века. Организованные ими экспедиции, являвшиеся первыми этнографическими и антропологическими экспедициями в центральные и южные районы Таджикистана, позволили изучить обычаи и традиции, миграционные процессы, жилище и образ жизни населения этих регионов;

-исследователи Р. Л. Неменова и А. К. Писарчик провели важные исследования по этнографическим и культурным вопросам населения Варзоба в сравнении с регионами Гарм и Куляб, отразив в своих научных трудах различные аспекты образа жизни, обычаев и традиций, верований, семейного уклада, культуры и бытового наследия предков таджиков;

- ткани и традиционная одежда таджиков южных и центральных районов Таджикистана стали предметом исследований российских учёных, в частности Н. А. Кислякова, А. К. Писарчика, А. З. Розенфельда, М. А. Хамиджановой, О. С. Сухаревой, Н. Н. Ершова, Л. А. Неменовой и З. А. Широковой. Результаты их научных исследований не только раскрыли различные аспекты традиционной культуры одежды таджиков, но и внесли значительный вклад в сохранение и изучение национальных традиций таджикского народа;

-этнические вопросы населения южных и центральных районов Таджикистана получили широкое освещение в трудах В. В. Бартольда, И. И. Зарубина, А. Н. Кандаурова, А. Ю. Якубовского, М. М. Дьяконова, В. В. Гинзбурга, Л. В. Ошанина, В. Я. Зезенковой, Т. П. Кияткиной, Н. А. Кислякова, Н. А. Дубовой, А. П. Пестряковой и других исследователей. Представленные ими сведения о таджиках как о древнем и коренном населении данного региона имеют бесспорную научную ценность.

Теоретическая и практическая значимость диссертации заключается в том, что её результаты могут быть использованы при разработке и написании отдельных разделов истории таджикского народа, а также истории областей и отдельных регионов юга Таджикистана, чтении лекций в высших учебных заведениях и разработке учебно-методических пособий.

Материала и выводы диссертации могут быть применены при исследовании вопросов этнографии и этнической истории Таджикистана, а также других актуальных вопросов истории и при организации работ по повышению национального самосознания таджикского народа и патриотическом воспитании молодежи независимой Республики Таджикистан.

Достоверность результатов диссертации подтверждается точностью данных, достаточностью объема исследовательского материала, обработкой результатов исследования и объемом публикаций, анализом, рассмотрением различных аспектов темы, научно-практическим сравнением и научно-критическим анализом. Выводы и предложения представлены на основе анализа результатов теоретического и практического исследования.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема исследования соответствует паспорту специальности 6D020300 – История (исторические науки) – (6D020303 – Историография, источниковедение и методы исторического исследования), утвержденной Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан.

Личный вклад соискателя ученой степени выражается в том, что научные результаты исследования, в частности теоретические выводы исследования, основные положения, выносимые на защиту, были самостоятельно разработаны, рассмотрены и доказаны лично диссертантом.

Утверждение и апробация результатов диссертации. Результаты исследования были представлены и апробированы на международных, республиканских научно-теоретических и научно-практических конференциях, а также на других научных форумах.

Диссертация была рассмотрена на заседании кафедры истории таджикского народа Кулябского государственного университета имени А. Рудаки (протокол № 10 от 30 мая 2025 года) и рекомендована к защите.

Публикации по теме диссертации. Основные положения диссертации опубликованы в ряде публикациях автора, в том числе 4 научные статьи в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан и 14 статьях в других изданиях.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав и шести разделов, заключения, списка источников и использованной литературы (237 наименований) в объеме 181 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во **Введении** обоснована научная значимость исследования, анализирован степень научной разработки темы и её источниковедческие основы, определены цель и задачи исследования, научная новизна, объект и предмет исследования, обоснованы научно-теоретическая и практическая значимость, методологические и теоретические основы исследования, основные положения, выносимые на защиту, хронологические рамки исследования, показаны результаты научного исследования, объем и структура диссертации.

Первая глава диссертации называется «Вклад российских исследователей в изучении этнологии Центрального и Южного Таджикистана», состоящая из двух параграфов.

Первый параграф, озаглавленный «**Отражение материальной культуры жителей Куляба, Муминабада, Ховалинга Рашта в работах российских исследователей**», в котором подчеркивается, что этнографические вопросы считаются одним из важных направлений истории таджикского народа, позволяющим определить обычаи и традиции, обряды и ритуалы, образ жизни и другие сферы социально-культурной жизни таджиков в прошлом. В советскую эпоху и даже до

него, эта проблема привлекала внимание историков, в том числе российских этнографов.

Первые труды российских историков и этнографов по изучению этнографии таджиков Центральных и южных районов Таджикистана в конце XIX–начале XX вв. Несмотря на проведенные исследования этнографического характера, на территории современного Таджикистана все еще оставались районы, образ жизни, обычаи и обряды и традиции населения которых оставались вне поля внимания.

Необходимо отметить, что до 1930-х годов большинство опубликованных научных работ не содержали подробной информации. Разрозненные сведения о таджиках этих регионов до наших дней сохранились в работах Н. А. Маева [76, с.173; 77, с.157], Д. Н. Логофета [70, с.189; 71, с.6], М. А. Варыгина [36, с.757], Н. Г. Маллицкого [74, с.106] и ряде других мемуарах.

Уместно напомнить, что материальная культура таджиков формировалась и обогащалась на протяжении многих веков. Жилище является важным элементом историко-культурного созидания человека. Его возведение могут отражать экономическое и духовное состояние общества и народа. Первое и подробное описание традиционных жилищ коренных народов Центральной Азии, особенно таджиков, относится к середине XIX века. Первые экспедиции в Таджикистан показали, что уникальные строения материальной культуры свидетельствуют о древней этнической истории таджиков. Описание традиционного жилища таджиков встречается не только у этнографов, но и у других ученых – экономистов, географов и антропологов. К примеру, у Н. Г. Малицкого [74, с.115] и В. В. Гинзбурга [41, с.274], наряду с описанием типа жилищ, содержатся интересные сведения о жилищах горных таджиков.

Изученные источники – монографии, работы и другие опубликованные материалы в первые годы существования Советской власти имеют большую научную ценность. К примеру, известный историк и востоковед А.А. Семёнов приводит сведения о жилищах таджиков, с использованием сведений большого объема письменных источников, археологических и этнографических материалов. Опираясь на историко-этнографических источниках, собранных лично в конце XIX века, одним из первых описал жилище горных таджиков, их внешнюю и внутреннюю структуру, убранство и обстановку [116, с.95].

Исследования и научные работы известных российских ученых, в том числе А.Н. Кондаурова [16], А.К. Писарчика [102; 105; 107], Н.А.

Кислякова [58; 59; 63;], Р.Л. Неменовой [87; 88;], З.А. Широковой [124; 127], В. В. Гинзбурга [40; 41], Л.В. Ошанина [91; 92; 93; 97;] внесли много нового в историю таджикского народа. Исследования названных выше авторов занимают достойное место в советской и таджикской историографии.

Сведения, собранные этнографической экспедицией «Южный Таджикистан» (1932-1933), в работе которой принимали участие русские этнографы Д.С. Комиссаров, А.Н. Кондауров, А.З. Розенфельд, Х. Межерицкая, А.К. Смирнов и Гуломджонова, сыгравшая важную роль в изучении этнографии центральной и южной части Таджикистана. В собранных материалах они отмечали, что «установление Советской власти в южных регионах Таджикистана столкнулось с некоторыми трудностями, особенно в вопросах женщин» [16, лл.1-162].

Русский этнограф А.Н. Кондауров (1906-1942) отмечал, что «в южных районах Таджикистана со стороны молодого советского государства были созданы культурно-просветительские учреждения, называемые «Красная чайхана», не только в районах и селах Кулябской области, но и Курган-тюбе, в Кабадианском районе Вахшской долины [16, с. 1-17]. В 1932 году в результате сбора этнографических материалов, А.Н. Кондауров написал статью «Труд и жизнь женщин южной части Таджикистана», не опубликованная по неизвестным причинам. В статье содержится важная информация о жизни таджикских женщин в южном Таджикистане, особенно в Курган-тюбинском районе, Вахшской и Кулябской долинах. Кроме этого, статья содержит подборку фотографий из архива Музея антропологии и этнологии имени Петра Великого в Санкт-Петербурге: «Бригада таджикских женщин в поле», «Женская бригада в поле», «Детский сад в поле». На фотографии «Детский сад в поле» А.Н. Кондаурова запечатлена таджикская женщина под соломенным навесом, в тени которого дети были под присмотром няни, защищая их от палящего солнца [16, 12-25].

А.К. Писарчик отмечал, что в Кулябской области много небольших посёлков и районов. В подтверждении этого приводит в пример небольшой посёлок близ селения Кубоншахид Восейского района, мечеть и мавзолей Шохи Зинда в селении Лангар Муминабадского района и мавзолей Мир Сайида Али Хаменеи в Кулябе. По его данным, в Кулябскую область было переселено 1070, в Вахшский район 760, в Сталинабадскую область 665 домохозяйств

Этнографический материал Н.А. Кислякова позволяет сделать вывод о том, что жилища таджиков в каждом районе Кулябской зоны

были в большинстве схожи. Способ строительства жилищ населения близлежащих к Кулябу селений, похож общему типу жилищ таджиков Гиссара и коренным образом отличался от жилищ соседних Раштского и Дарвазского регионах. Исследования Н.А. Кислякова по жилищам жителей Куляба и других населенных пунктов южного Таджикистана, в том числе Каратегина и Дарваза, содержит подробную информацию [58, с.160]. Такие особенности способа производства жилищ упоминаются в работах других исследователей XIX и XX веков – Г.А. Арандаренко [24, с. 311], А. А. Семёнова [117, с. 97].

Одновременно Н.А. Кисляков обращал внимание изучению социально-семейных связей в районах Кулябской области и собрал большой объем этнографического материала о традициях проведения свадеб таджиков Куляба. Из его исследований выходит, что они по своим обычаям и обрядам близки к таджикам Рашта и Дарваза [65, с. 302].

Внимание этнографов больше привлекали свадебные ритуалы таджиков. Первые сведения о свадьбах таджиков в годы Советской власти были приведены музыковедом И. Мироновым в его работе «Музыка таджиков» (1932). Согласно его исследованиям, «свадьбы проводились в свободное время от обычных рабочих дней. Совершались ритуалы бракосочетания, по правилам, существовавшим в досоветское время. Девочек обычно выдавали замуж в 12–14 лет». Молодые парни могли жениться до 18 лет. Первые этнографические сведения о Раштской и Дарвазской долинах, основанных на расспросных материалах, были представлены Е.К. Мейендорфом [80, с.124]. В то же время подробные сведения об этих районах Таджикистана подробно были представлены Г.А. Арандаренко [24, с.308] и В.Ф. Ошанином [97, с.45].

В диссертации отмечается, что жители Рашта в большей степени выезжали на заработки в Ферганскую долину. Н.А. Кисляков приводит много сведений и мигрантах из Рашта и Исфары [64, с.147], а С.С. Губарев много сообщает о миграции населения Каратегина и Вахиё в Ферганскую долину в XIX веке–начале XX века. Они связывали основную причину рабочей миграции этих жителей с безземельем и холодными зимами [45, с.89].

Таким образом, в результате изучения этнографических вопросов в Гармской и Кулябской областях можно сделать следующие выводы:

– проведение исследовательской работы этнографов в Кулябской и Гармской областях позволило получить сведения, которые не были

доступны исторической науке таджикского народа в течение ряда столетий;

- в результате проведения этнографических исследований в Кулябской и Гармской областях, собранный большой объем материалов по истории, культуре, языку, образу жизни населения районов Дарваз, Рашт, Куляб, Ховалинг, Муминабад и других регионов южного Таджикистана были опубликованы;

- для исследования и определения этногенеза таджиков и проведения антропологических исследований, была привлечена к работе группа антропологов из АН Уз ССР, в том числе Л.В. Ошанин. Руководителем этой антропологической группы была назначена В.Я. Зезенкова;

Таким образом, русские исследователи внесли значительный вклад в изучении этнографических вопросов, особенно материальной культуры населения Куляба, Муминабада, Ховалинга и Рашта, которые с 20–30-х годов до 90-х годов XX века серьезно занимались этой проблемой. Организованные ими экспедиции, являющиеся первыми этнографическими и антропологическими экспедициями в центральные и южные районы Таджикистана, изучали обычаи и обряды, миграцию, жилище и образ жизни населения этого региона.

Второй параграф первой главы озаглавлена **«Роль Р.Л. Неменовой и А.К. Писарчика в изучении этнографии и культуры таджиков Варзоба, Гармской и Кулябской областей»**. Отмечено, что одной из российской исследовательницы является Розалия Львовна Неменова, которая в своих исследованиях особое внимание уделяла вопросам обычаев, обрядов, образу жизни, народным ритуалам и другим традициям населения Варзобского района, Гарма и Куляба. Р.Л. Неменова в рамках работы экспедиции 1948–1949 годов под руководством известного этнографа А.К. Писарчика выезжала в Кулябскую область и внесла большой вклад в исследовании диалектов и говоров населения. Она в 1949 году после завершения изучения диалектов Куляба приступила к изучению диалектов в районах Муминабад, Ховалинг, Балджуан, Каенурт, Сари Хосор, в 1948 году Кулябского региона, в 1949 году Муминабада, Сари Хосор, Балджуан и частично Кангурта, в 1948 году исследованию диалектов Ховалингского района [50, с.63].

В архиве этнографии Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша хранятся две коллекции фотографий (№ 60, 63) этнографической экспедиции в Варзоб в 1962 году (Зидди, Такоб, Зуманд, Рог, Ходжа Обигарм, Хушёри), которую возглавляла Р.Л. Неменова. Первая коллекция состоит из 594

фотографий, в основном запечатлевших архитектуру, быть, ремесленное дело, этнический тип населения, традиции, жилище, одежду и другие особенности повседневной жизни местного населения [89, с.32]. Р.Л. Неменова в Варзобе собирала материал по составу и структуре населения долины, занятию, обычаям и обрядам таджиков этого района. Этот материал вначале был опубликован в форме отдельных статей, а впоследствии стали основой её монографии «Таджики Варзоба». Таким образом, Р.Л. Неменова внесла достойный и неоценимый вклад в исследовании этнографии центральных и южных районов Таджикистана.

Другим исследователем, внесшим достойную заслугу в изучении проблем этнографии Таджикистана, особенно обычаев и традиций таджиков, является советский этнограф Антонина Константиновна Писарчик (1907–1995). Она принадлежала к выдающейся плеяде исследователей, сыгравшая огромную роль в становлении и развитии этнографической школы Таджикистана. А. К. Писарчик в течении 17 лет (1948–1965) руководила сектором, а затем отделом этнографии Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша. География её исследований очень обширна, охватывающая Самарканд, Бухару, Кармину, Нурата, Фергану и южные регионы Таджикистана.

А.К. Писарчик будучи инициатором и руководителем экспедиции 1948–1949 годов в Кулябскую область, пригласил этнографов из Санкт-Петербурга [105, с. 32]. Одним из них был ученый-иранист и диалектолог Б.Ю. Ильинична, прибывший в Душанбе из Института исследования языков АН СССР под руководством профессора И.И. Зарубина. Наряду с ними, для участия в работе экспедиции из Санкт-Петербурга в Таджикистан, приехали В.С. Соколова, Р.Л. Неменова и В. Яблонская. Эти исследователи собрали ценный материал о жизни таджиков в Кулябском регионе.

По вопросам этнического происхождения таджиков этого региона провели многочисленные исследования и высказали свои идеи ряд ученые-этнографы. К примеру, российский исследователь А. Брискин в 1930 году в своей монографии «Государство таджиков» выдвинул идею о том, что горные таджики «не только сохранили свою этническую самобытность, но и оказали глубокое цивилизационное влияние на своих завоевателей». По его утверждению, «они (таджики) обучили кочевых узбеков, перешедших в оседлую жизнь, земледелию и ремеслу» [34, с. 43].

Исследования Экспедиции Института истории, языка и литературы филиала Академии наук СССР в Таджикистане в 1948–

1949 годах в Кулябе, организованной под руководством А.К. Писарчик, основное внимание уделяла национальному составу и особенностям жилища населения. Было обследовано примерно 200 домохозяйств, и в течение 1948 года предметом исследования стали вопросы верования и религиозных убеждений, одежды, ритуалов и другие традиции таджиков. А. К. Писарчик отмечала, что «несмотря на то, что собранный материал экспедиции может предоставить исследователям общие сведения по исследуемым вопросам, при этом может служить хорошим материалом для дальнейших выводов. В целом, этот ценный материал свидетельствует о повседневной жизни Советского Таджикистана, и являясь своего рода небольшой микросоциологией населения его южной части» [105, с.32].

На юге Таджикистана, на местности, известном как Тагнов (ныне район Ш. Шохина), его население – таджики, переселились из вулусволи (района) Рог, из Афганистана, которых также называли «роги». Женщины роги занимались вышиванием тюбетеек, платьев, а также вязанием джурабов (шерстяных носков). Катаганы и таджики лархоби также занимались шитьем различной одежды. Вероятно, по утверждению А. К. Писарчик, они не только научились говорить на местном таджикском диалекте, но и усвоили эти ремесла от таджиков [104, с.40].

Среди лакайцев получили развитие различные виды ремесла, в том числе приготовление кошмы на основе техники аппликации (нанесение рисунков из кусков материи), используемый в производстве декоративных паласов, шерстяных изделий (ковров), вышивке и др. Часто женщины-лакайки после усвоения этого искусства превосходили своих наставников в этом деле. А.К. Писарчик отмечала, что «вышивание рукавов и подолях платьев узбекских женщин полностью носит таджикский стиль» [104, с.32].

В селе Даштиджум А.К. Писарчик отметил большую группу жителей из различных регионов, наподобие «ёхсучи», мигрировавших в эту местность в разные периоды до революции (1917 г.), из районов верховьев Ёхсу (север Ховалингского района).

А.К. Писарчик проводил исследования по вопросам питания, результаты которой совпадают с результатами исследований Н.А. Кислякова о питании жителей Куляба, Каратегина и Дарваза. В этих наблюдениях отмечается общая особенность режима питания и состав местных продуктов, а также новых продуктов, впоследствии вошедших в употребление.

Необходимо отметить, что в резервном фонде Музея антропологии и этнографии г. Санкт-Петербурга Российской

Федерации Н. А. Кисляков представил ряд сухофруктов, таких как шелковица, орех, изюм, миндаль и др. Эти продукты питания таджиков горных регионов южного Таджикистана в качестве коллекции хранятся под №№1163, 1192, 1169, 1174, 1178, 1181, 1185, 1187.

Для таджиков приём и угощение гостей почетное дело не только для хозяина, но и для его родственников. После пиалы чая каждого гостя угощают чашей супа. Соседи приносят различные кушанья и лепешки. Приём с угощениями и различными блюдами означает одну из способов укрепления единства семей. Из числа молочных продуктов много употребляют джургут (кислое молоко). Из тыквы и молока готовят ширкаду (молочный суп с тыквой) [63, с.34].

Национальные праздники таджиков не проходят без выпечки различного вида продукции, приготовленной из муки. «Нашоиста» является одним из распространенных блюд, которой употребляют вместе с молоком и маслом во все времена года. Таджики горных районов Куляба из закисшего теста и пшеничной муки пекут фатир, лепешки по размеру больше, чем обычная лепешка. В свадьбах и национальных праздниках таджики пекут кулча [139].

А.К. Писарчик отмечает, что в Кулябе по значимости почитали тыкву наравне с хлебом и проявляли особое уважение к ней. Любой человек, входящий в дом, не уходил не попробовав тыкву. Кроме того, соль также почитали и клялись ею [104, с.25]. По сведениям Н.А. Кислякова «в горных районах Таджикистана, включая Бадахшан, Дарваз, припамирские районы, Рашт, Куляб, на свадьбах кроме других блюд, готовили кадмол, чапати, кулча и халво. Не только на свадьбах, но и накануне национальных и религиозных праздников готовят орзук, шурбо, плов, лепешки и кадмол. В Раште и Дарвазе на свадьбах, если проходит в начале лета, готовили отала из растения модел, а оталаи ров из растения ров, которое считается одним из традиций (церемоний) – «свадебного блюда» таджиков» [63, с. 238].

Таким образом, в материалах российских этнографов были результаты исследований различных аспектов – образа жизни, обряды и обычаи, верований, семейная жизнь, культура, питание и духовная жизнь таджикского народа. Особенно велика заслуга русских ученых Р.Л. Неменовой и А.К. Писарчика в изучении этнографии и культуры таджиков Варзоба, Гармской и Кулябской областей.

Вторая глава называется «**Отражение народных ремесел и культуры традиционной одежды жителей центрального и южного Таджикистана в работах российских этнографов**», состоящая из двух параграфов.

В первом параграфе второй главы **«Изучение народных ремесел в исследованиях российских ученых»** рассматривается вклад российских ученых в изучении ремесленных традиций таджиков.

В диссертации отмечается, что государственная политика имеет важное значение в возрождении и развитии народных промыслов. В частности, Основатель мира и национального единства – Лидер нации Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон в Послании Маджлиси Оли 26 декабря 2018 года, объявил 2019–2021 годы «Годами развития села, туризма и народных ремесел», создающие необходимые предпосылки для возрождения и развития народных ремесел.

При этом в современных условиях, несмотря на использование новых технологий, подчеркивается необходимость сохранения и развития традиций народных ремесел. Эффективное использование народных ремесел, в частности резьба по дереву, живопись, вышивание и других видов ремесел имеют огромное значение и способствуют развитию новых ремесел на основе богатого культурного наследия.

В этом плане, в диссертации показано воплощение традиций народных ремесел в убранстве одежды, предметов дома и жизненной среды, а в национальной одежде как основного элемента материальной и духовной культуры отражаются обряды и обычаи, мировоззрение и этнические особенности народа. Изменение форм и видов национальной одежды связано с историческими условиями в регионе, их изучение имеет большое значение для понимания этнической истории и культуры народа.

Если взглянуть на историю таджикского народа, выяснится, что наши предки еще в эпоху палеолита обладали ремеслами, освоили особые виды каменных орудий труда, методы обработки камней и создания необходимых орудий производства.

В 50-е годы XX века российские историки Б.А. Литвинский и Е.А. Давыдович вели археологические раскопки на руинах Хулбука – центра Хатлона и получили много сведений о истории возникновения искусства, ремесел и других занятий жителей Хатлона в средние века. В городище Хулбук, занимавшей территорию 280–300 га, можно встретить с производением народных ремесел. Архитектурный стиль, последовательность композиции, расположение бассейна, зала приёма гостей, расположение сторожевых башен, храма, дворцового гарема, жилищ музыкантов, кухни, колодца, подземных линий канализации привлекают внимание посетителей [68, с.43].

Мастерство шитья, изготовления верёвок, ткачества, ковроткачества, вышивания тамбурным швом, производства тканей, шелкоткачества и другие имеют важное значение среди таджикского народа. Русский исследователь А. Шишов в своей книге «Таджики» приводит сведения о производстве хлопка- бумажных тканей, шелковых тканей калами, женских головных покрывал, выработки кисеи, панджа, пуха, марли, мухояра, басмы, адраса и т.д. Согласно его сведениям, из нитей, производящих на территории проживания таджиков в Каратегине, Дарвазе, Кулябе, Курган-тюбе ткали плотную ткань из хлопка – дока, которую вывозили на продажу в Самарканд, Бухару и Хиву. Среди женщин средних лет и выше в Кулябе до сих пор из дока готовят платок, которую надевают летом на голову [123, с.247].

Жители юга Таджикистана получили известность своим высоким мастерством ткать и вышивать различную одежду и нанесением различных узоров, особенно ручной вышивкой чакан, и этим мастерством прославились среди народов Азии и Европы. Искусство вышивки чакан, это не только уникальное занятие жителей Хатлона и районов Кулябской области. В форме солнца или полумесяца нанесения вышивания тамбурным швом в настенных вышивках и ручных работах жителей Самарканда, Бухары, Истаравшана, Дарваза, Ванджа, Вахиё, Рашта, Куляба, Ховалинга, Сари Хосора, Фархора, на вышивках на рукавах и подолах платьев женской одежды жителей Шугнана, Ишкашима, долины Бартанг и Рушана также проявляется в ярких тонах. О стиле пошива женской одежды и мужских головных уборов таджиков этих областей приведены много сведений в исследованиях русских ученых М.С. Андреева [21, с.84], А.К. Писарчика [108, с.215], Н.А. Кислякова [65, с.301], А.З. Розенфельда [113, с.81], Е.М. Пещеровой [101, с.43], З.А. Широковой [131, с.142] и др.

З.А. Широкова в своих исследованиях приводит более достоверные сведения о способах пошива и выборе ткани для тюбетеек, включая аракчин, по сравнению с типами тюбетеек жителей севера Таджикистана [126, с.45].

О приготовлении полотенца для невест и плетения вуалей таджиками Каратегина и Куляба проводили исследования русские этнографы Н.А. Кисляков и З.А. Широкова [65;125;128].

Ручную вышивку в Кулябской долине называют чодар (широкое вышитое полотно) или бардевори (узкое настенное вышитое полотно), которые состояли из больших круглых вышитых форм – косагул, состоящих каждая из 12 более мелких вышитых кругов. Косагул

символизирует солнце, а более мелкие круги – 12 месяцев года. Священное Солнце, почитаемое нашими предками и которому совершали поклон при принятии зороастрийской веры. На свадебных вышитых полотнах жителей Куляба можно наблюдать следы древнебактрийской вышивки на тканях.

Еще в дореволюционный период, русский исследователь М. А. Варыгин замечал, что в пределах Кулябского и Балджуванского бекств двери мечетей и дома и дворы зажиточных жителей были украшены резьбой на дереве. Среди выполненных узоров часто встречались примеры, выполненные с строгим соблюдением правил симметрии. Тематика резьбы была разнообразна, а творческий замысел мастеров поражал неповторимостью и разнообразием выполнения одного того же узора [36, с.761].

Согласно сведениям, собранным российским этнографом А.К. Писарчиком «в группе районов Куляба, Дарваза и части Каратегинской долины можно наблюдать многообразие очертаний дверей, стропил и особый стиль нанесения узоров на колоннах» [107, с.23].

О развитии текстильного дела и качества местных тканей в Кулябе дореволюционные исследователи высказывали разные мнения. К примеру, русский исследователь Г.А. Арандаренко отмечал, что «в Кулябе мастерство обработки шёлка было на высоком уровне. Местные ремесленники производили изящные по качеству шёлковые изделия. Разведение шелкопряда и производство высококачественных тканей адраса для пошива различных халатов было основным занятием кулябцев. Местное население для женских платьев из натурального шёлка (без других нитей) ткut тонкую ткань дорои, которую в Кулябе называют харир» [24, с.319].

Уместно напомнить, что кусок ткани харир, также использовался как головной платок. А.А. Семёнов приводит по этому вопросу подробную информацию. Исследования А.А. Семёнова показывают, что он приводит сведения не о шелковой ткани дорои (харир), а о производстве хлопка бумажной ткани карбос. В действительности речь может идти о тонкой ткани карбос, которую называли хоса и дока (кисея, марля). Такую ткань также использовали для нанесения узоров с применением техники гулбаст [117, с.43]. Другой российский этнограф Н.Н. Ершов отмечал, что в советский период основание материи мог иметь различный оттенок – красный, желтый, коричневый и даже черный цвет [52, 219].

Мнение Г.А. Арандаренко и М.А. Варыгина коренным образом не совпадает с мнением Н.А. Маева. Можно заключить, что на самом

деле ткани, выпускаемые кулябскими ремесленниками были высокого качества. Историк Р. Б. Мукминова опираясь на сведения письменных источников отмечает, что в столице Бухарского эмирата шерсть, ковры, носки и халаты, производимые в Кулябе, пользовались широким спросом среди населения [84, с.67].

Известный русский дореволюционный и советский писатель М.Д. Масловский (псевдоним Мстиславский) в своем повествовательном романе «Крыша Мира» (1925) о жителях Балджувана и окрестных деревень писал: «Они также производят карбос, готовят шелковые нити и занимаются набиванием узоров на ситце» [79, с.34]

По результатам проведенных А. К. Писарчиком исследований в Кулябе, Раште, Дарвазе и горном Памире декоративная вышивка крупных размеров, типичная для равнинных местностей Центральной Азии, не существовали до революции и даже до середины XX века. Кроме того, большие по размерам накидки невест, распространенные в Каратегине и Дарвазе, благодаря высокому мастерству изготовления, были широко известны за пределами места производства [107, с.21].

В 1965 году российский искусствовед Наталья Белинская опубликовала монографию «Декоративное искусство горного Таджикистана», в приложении которого были размещены фотографии платьев, включая чакан, узоры мужских платков, лоскутные изделия, войлочных подстилок, вышивок, мужских тюбетеек круглых и четырёхугольных форм, тесьмы ручной вышивки и других изделий ткацкого производства жителей, названных выше регионов. Научную ценность работы поднимали материалы, показывающие отдельных узоров вышивки с указанием их народных названий [31, с.43].

В 1979 году вышла работа Н. Исаевой (Юнусовой) «Таджикская вышивка». Автор проводит гран между вышивками горных и долинных таджиков, перечисляя Куляб и его окрестности, Рашт (с Дарвазом) к горным районам, называя их особыми районами этого искусства. Гиссарскую долину, включая Каратаг, где исторически развивалось искусство вышивки, по стилю исполнения этих изделий считает ближе к вышивкам этих центров [55, с.36].

В журнале «Советская этнография» за 1955 год была опубликована статья К. Писарчик «Этнографическая экспедиция 1954 года в Гарм». В ней кратко анализированы и рассмотрены результаты исследований членов экспедиции в Дарваз и Рашт, собранные ученым-этнографом Н.Н. Ершовым [103, с.134].

Другой российский ученый Е.М. Пещерова проводила исследование по вопросам народных ремесел горных таджиков и

отмечает, что «в Кулябском и Раштском группе районов до начала процесса обжига сосудов изготавливали две куклы, одну женскую и другую мужскую. Мужская кукла была символом покровителя гончарного дела – Мастера гончаров. Что касается женской куклы, то вероятно означала женским занятием гончарного дела в этих краях. Кроме того, в исследованиях отмечается, что в южных районах Таджикистана, особенно в Кулябе и Балджуване развито ювелирное дело. Кулябские мастера свои изделия не использовали приём асводкори (использование черного цвета отдельных участков при обработке), поскольку отличительной стилю их обработки было нанесение мелкой сыпи отдельных фрагментов. В Балджуване было распространено производство украшений из серебряной проволоки. Стиль изготовления ювелирных изделий местных мастеров формировался под влиянием связей с Индией» [100, с.25].

Российский исследователь Л.А. Чвырь изучала ювелирное дело, получившее развитие в центральном и южном Таджикистане, опубликовала статью «Ювелиры-мастера и местные художественные традиции в Таджикистане» в журнале «Советская этнография» (1972). В статье определены общие особенности и различия ювелирных изделий, характерных для Куляба и Рашта. Автор статьи подчеркивает, что в каждом крупном селении работал ювелир, даже два или три ювелира, оказывающих помощь населению соседних сел. Л.А. Чвырь далее отмечает, что приводит примеры любимых таджиками ювелирных изделий – серьги, браслеты, кольца, талисманы, диадем, амулеты, украшения с перламутром и др. Исследователь подчеркивает «...пока в мире существует одна женщина, ювелирное дело никогда не исчезнет» [121, с.21].

В городе Куляб все еще существует махалла (квартал) ювелиров – «Заргарон», ручные работы мастеров которой реализуются не только на местном рынке, но и других рынках страны. Жительница села Сариосиёб Кулябского района Майрамби Кудратова вместе с семьей в ювелирном деле получила мировую известность. Ювелирные изделия семьи Шоиновых в 1979 году получили почетную грамоту Всемирного конгресса женщин, проходившего в Берлине [138].

Таким образом, народные ремесла центральных и южных районов Таджикистана нашли свое отражение в исследованиях российских ученых, в том числе Б.А. Литвинского, Е.А. Давидовича, Г.А. Арандаренко, А.А. Семёнова, М.С. Андреева, А. К. Писарчика, Н.А. Кислякова, А.З. Розенфельд, Е.М. Пешеровой, З.А. Широковой, Л.А. Чвырь, Н.Н. Ершова, М.А. Варыгина, Н.А. Маева, Р.Б. Мукминовой, Н. Исаевой, Н. Белинской и др., сведения которых достоверны.

Наряду с этим, научная ценность их исследований проявляется в том, что они, на деле принимали участие в работе научных экспедиций и имели возможность близко ознакомиться с народными ремеслами, беседовать с мастерами и населением. Ряд из указанных ими народных ремесел сохранились в той форме, упомянутых исследователями, а в различных деревнях и селах отдельные ремесленники все еще занимаются этими ремеслами.

Во втором параграфе второй главы **«Художественные ткани и культура национальной одежды в исследованиях российских этнографов»** исследованы вопросы, связанные с изготовлением и культурой одежды в центральном и южном Таджикистане и их отражения в работах ученых. Диссертант отмечает, что таджики в прошлом и сегодня использовали и используют характерные для них материи и своеобразную одежду, специфика которых отражена в исследованиях российских ученых. Сегодня национальная одежда и образ результат высокого искусства и мастерства, и эту истину трудно оспорить. Они результат изящных и выразительных видов ремесла, умелого вышивания, подбора рисунков, вышивки золотой нитью, рукоделия и т.д., не имеющих аналогов в мире.

Важным по значимости и самым распространенным тканом таджиков считается карбос, изготавливаемая из хлопка и известная в России как «бязь». С XVI века в Мавераннахре и Хорасане получило развитие производство другие виды тканей – алоча, фута, катон, тафта, зиндана, ситец, бархат, камка, атлас и др. Согласно сведениям исторических источников, в качестве меры измерения использовали «зари карбоси самрканди» (зар – мера самаркандского бяза), или «гази самарканди» (зар или газ – мера длины в зависимости от региона от 60 см до 1 м) или «гази мукассар» – гирех (1/16 часть зара, или 6,5 см). Эти меры длины существовали и использовались в Самарканде и Бухаре с XVI века. В этот период, как правило, для обозначения производителя ткани – косиб, прибавлялось и его род занятий – производство какой-либо материи, к примеру, махмалбоф (ткач бархата), шохибоф (ткач шелка), читгар (краситель ситца), алачабоф (ткач алача) чоргулбоф (ткач ткани чоргул) и т.д. [84, с.67].

Г.А. Мукминова в своих исследованиях использовала сведения источника «Маджмуаи васоик» (Свод купчих), являющийся, по её мнению, документом о разделе имущества некоего Тангри Берди. В списке товаров, предложенных в этом документе, значиться 15 единиц наплетённой фута, вида ткани, стоимость которых составляла 75 танга. Европейский ученый В. Клейн о ткани «фута» писал: «Фута – ткан, изготавливаемый из чистого шёлка, нити которых еще не

изогнуты. Накидки, изготавливаемые из материи, могут иметь различные виды, в том числе могут быть также изготовлены из хлопка» [84, с.56].

Традиции украшения одежды золотом и вышивкой, вышивка узорами цветов в женских платьях народов Центральной Азии прошла своеобразный путь развития, поскольку в течение веков украшение одежды (в большей степени в горных районах), изготовление домашней утвари и предметов хозяйства, в целом, начиная от детских вещей до принадлежностей невесты готовились только в семье и домохозяйстве.

История таджикской национальной одежды всегда привлекала внимание ученых-этнографов. А.Д. Гребенкин в «Очерках Когистана» и «Таджики» обращал особое внимание различным элементам одежды, их узоров, способы пошива и надевания, сведения которых имеют особое значение [44, с.113]. О.А. Сухарева [120, с.32] и А.К. Писарчик [107, с.46] свои работы посвятили особенностям и тонкостям таджикской традиционной одежды. Л.А. Чвырь [122, с.39] внесла важный вклад в этом направлении, показав традиции использования драгоценностей в декоре одежды таджикскими женщинами.

Одним из первых исследователей, приступившим к исследованию одежды таджиков южных районов Таджикистана была Серафима Петровна Русаякина (1903–1974). Она в 1952 году защитила диссертацию на тему «Народная одежда таджиков Гармской области Таджикской ССР» и принимала участие в подготовке коллективных монографий «Народы Средней Азии и Казахстана» и «Историко-этнографический атлас Средней Азии и Казахстана», подбирала иллюстрации к ним.

Несмотря на то, что женские платья имели общий крой, они обладали местные отличия. Женские платья в центральных селах Калаи-Хумба и Умараке, согласно сведениям А.К. Писарчик и З.А. Широковой, по сравнению с другими ниже расположенными селами, были шире. По этой причине, когда платье шили из материи ручного производства, использовали материал в полтора раз больше, и в результате ширина ткани составляло 40–43 см [103, с.134]. Широкие платья также шили из материала промышленного производства.

В верхних деревнях Дарваза, к примеру, Пшихарве, пожилые женщины наряду с широкими платьями носили платья относительно узкие по ширине платья. Согласно сведениям З.А. Широковой, рукава прямого и широкого кроя пришли из Калаи-Хумба, где в прошлом платья из карбоса (бязи) шили с узкими рукавами, изготовленной из местной хлопковой нити. З.А. Широков отмечает, что «старинные

платья были найдены в нижних селах Дарваза – Ёгедэ и Зигаре. В этих селах основной материал, используемый для пошива женских платьев, назывался «кад», с узкой шириной, составляющий размерам ширины изготавливаемой местной материи, 28–30 см, было меньше обычной ширины плеч женщины» [130, с.117].

Верхняя одежда женщин Куляба, по словам З.А. Широковой, по крою на деле не отличается от верхней повседневной одежды женщин Каратегина и Варзоба. Верхняя одежда женщин состоит из камзулча (жилета) и хил'ата – джома (халата) в зимний период. Она подчеркивает, что в одежде таджикских женщин, особенно на юге Таджикистана, существенные изменения произошли в 30-е годы, когда появились камзулча с прямыми рукавами там, где пришивали раньше рукава платья [124, с.97].

З.А. Широкова уделяла внимание детской одежде наряду с одеждой взрослого населения, и отмечает процесс приготовления одежды для новорожденных и связанные с этим ритуалы. Автор отмечает «После рождения ребенка, в первые сорок дней, сшитые одежды оберегали младенца как тилисман от несчастий. Такие предания распространены среди населения центральных и южных районов Таджикистана. Выбор материи, с которого шьют детскую одежду играет большую роль, требующая даже особого стиля изготовления» [129, с.83]

С.П. Русаякина подчеркивает: «в XIX – начале XX веков существовали женские праздничные платья, в узких рукавах которых на уровне кисти рук или чуть выше, были дополнительные горизонтально расположенные полосы с узорными вышивками» [114, с.197].

В XIX – начале XX веков, крой женских платьев в Кулябе в большей степени находились под значительным влиянием моды, распространенной в Бухаре. После присоединения Куляба в 1870 году к Бухарскому эмирату и приезда бухарских чиновников, местные женщины заимствовали такой стиль кроя у бухарских, как более модного кроя [131, с.54].

М.С. Андреев в 1925 году в долине реки Ёхсу (село Питауди) наряду с платьями, имевшими длинные прямые рукава длиной 25–30 см, приобрел платье из карбоса, рукава которой длиной 38 см в запястье имела узкий сгиб до 26 см. Однако в селе Сибкопа была приобретена манжета, с вышивкой в дарвазском стиле, пришиваемая к рукаву, имела две черные полосы, похожие на крой платья. Рукава были более узкими, менее 15 см, встречаемые в Дарвазе, не были отмечены в Кулябе [22, с.14].

В Кулябе, как в прошлом, так и в конце XX века были широко распространены фоменные и свадебные платья. Н.А. Кисляков в статье «Жилище горных таджиков бассейна реки Хингоу», обращая внимание на эту тему, подчеркивал, что обычно длина рукава была равной ширине материи промышленного производства, примерно 60–65 см. Рукава бали прямыми и по сравнению с другими местами были широкими, имевшие длину 30–35 см. В нарядных платьях ширина рукавов доходило до 40 и более см. Пришиваемы боковые клины, как на платьях кулябских таджиков примерно в два раза были шире, наверху имели ширину 10–13 см, а внизу доходили до 21–24 см в ширину [58, с.164].

Об девичьих и женских платьях Каратегина и Дарваза еще в 1903 году приводятся интересные сведения в работах А.А. Семенова [117, с.89]. Е.М. Пешерева встречала девичьи платья с воротником горизонтального кроя в долине реки Сурхаб в 20-х годах XX века [101, с.46]. В то же время проводивший исследование в Варзобе М.С. Андреев в 1927 году, по этому вопросу отмечает, что девушки носят слишком широкие, но очень короткие платья, короче четверти колена [22, с.17]. Существенную разницу девичьих платьев от женских в Кулябе в прошлом также отмечала А.К. Писарчик. На каратегинские и кулябские платья были похожи платья Каратага и Гиссара [106, с.39].

Женская верхняя национальная одежда, особенно в горных районах сильно изменилась в 30-е годы. Новые виды женских платьев, включая камзул (жилетка), имевшей другой крой, начали появляться. С этого момента, проявляется влияние России, в особенности одежда татар, не только на одежду таджиков, но и других народов Центральной Азии, о их влиянии на изменение одежды среди жителей этого региона приводит сведения О.А. Сухарева. По её сведениям, в свадебных нарядах таджиков раньше не существовал камзул (жилет), сшиваемый после свадьбы в доме жениха из зарлатта (парчи) [120, с.67].

Огромна заслуга З.А. Широковой не только в изучении национальной женской одежды таджиков, но и в исследовании мужских тюбетеек и женских платков таджиков. По её утверждению тюбетейка получило распространение среди мужского населения юга Таджикистана в 80-е годы XX в. После окончания исследований, она приходит к выводу о том, что «салла (чалму) надевали на голову не только набожные люди, к примеру женщины, Дарваза в XX веке тоже надевали чалму, которая называлась «соба» [130, с.119].

На территории Куляба, включая район Шамсиддин Шохина, живут люди, называемые роги, переселившиеся в эти края из села Рог

в Афганистане. Женщины роги занимались вышиванием тюбетеек, женских платьев и вязанием шерстяных носков. По сведениям А.К. Писарчик женщины роги научились многим ремеслам от таджиков. А.З. Широкова в своих исследованиях отмечает, что одним из видов тюбетейки был аракчин. А.З. Широкова в 50-е годы XX века среди мужчин Каратегина и даже Сталинабада (Душанбе) замечала ношение тюбетеек типа «ироки», имеющая узоры в виде знака сложения с цветами различного оттенка. Такие виды тюбетеек исследователь не наблюдала среди мужчин Дарваза. Еще в 1903 году А.А. Семенов отмечал, что женщины южных районов Таджикистана покрывали головы узкой материей, который назывался «пешонибанд» (налобник или косынка) и «сарбанд» (головная косынка). По утверждению З.А. Широковой такие налобники получили широкое распространение среди жителей Муминабада вначале XX века. Состоятельные женщины в этом качестве использовали кусок материи, украшенные золотом. Такие виды налобники и косынки в 50-е годы XX века не пользовались среди жителей [124, с.98].

Таким образом, можно заключить, что вопросы использования тканей и культуры одежды таджиков центральных и южных областей Таджикистана были всестороннее исследованы со стороны российских ученых. В частности, эти исследователи в ходе проведения полевых экспедиций 1966–1970 гг., организованных Институтом истории, археологии и этнографии АН Таджикской ССР, опубликовали не только отдельные научные статьи, но и коллективный труд «Таджики Каратегина и Дарваза». Проведенные исследования ученых-этнографов, особенно Н.А. Кислякова, А.К. Писарчика, А.З. Розенфельда, М.А. Хамидджоновой, О.С. Сухаревой, Н.Н. Ершова, Л.А. Неменовой, З.А. Широковой представляли большую ценность для таджикской этнографической науки. Результаты их научных трудов позволили не только исследовать проблемы национальной одежды таджиков, но и позволили сохранить таджикские народные традиции. Наряду с этим, результаты этнографических экспедиций 1948–1949 гг. в Кулябской области показали, что экспедиции удалось собрать уникальный полевой материал, внесших серьезные изменения в изучении этнографии таджикского народа. Выводы и заключения научных исследований Кулябской этнографической экспедиции стали причиной повторного проведения экспедиций в южных районах Таджикистана.

Третья глава диссертации озаглавлена **«Роль русских исследователей в изучении этнической истории и этногенеза населения**

центральных и южных районов Таджикистана», состоящая из двух параграфов.

Первый параграф третьей главы диссертации называется **«Вклад русских этнографов в изучении этнической истории и этногенеза народов центральных и южных районов Таджикистана».** В диссертации отмечается, что этнические процессы в Таджикистане в первые годы советской власти были очень разнообразными и сложными. Для определения этногенеза не только народов Центральной Азии, но и населения юга Таджикистана было необходимо определить этническую структуру этнических групп ареала их проживания, жилища, историческая и современная территория распространения.

Исследование материальной и духовной культуры началось только после 20-х годов XX века. Этнографы имели возможность зафиксировать практический аспект проявления обрядов, обычаев и ритуалов. С установлением новой жизни начался новый этап изучения нововведений в материальной и духовной культуре таджиков. В этот период ученым удалось отражать реальность общественной жизни и быта народа. Работы русских ученых имели огромное значение для определения этнических особенностей народов, групп, племен и местного населения на территории центрального и южного Таджикистана. Исследования, выводы и результаты экспедиций, труды, воспоминания и тщательный анализ работы русских ученых XVIII века играют ключевую роль для решения проблем этногенеза таджикского народа.

Этнические проблемы южной части Таджикистана до второй половины XX века все еще не стали предметом тщательного научного исследования. В первые годы установления Советской власти в этом деле внесли заслуженный вклад ученые, отразивших в своих исследованиях основные тенденции происходивших изменений в советскую эпоху в сфере духовной культуры таджиков: религиозных убеждений, традиций и обрядов, семейных отношений и праздников и т.д.

По этническим проблемам заселенных южные районы Таджикистана населения многочисленные исследования проводили и сообщили интересные сведения известные русские исследователи, включая М.С. Андреева [20, с.121; 22, с.26; 23, с.191], А.А. Семёнова [116, с.119; 117, с.123], А. Шишова [123, с.310] В.В. Гинзбурга [40, с.275; 41, с.474], Л.В. Ошанина [92, с.67; 93, с.143], А.М. Мандельштама [78, с.452], Н.А. Бернштама [32, с.148], Н.А. Кислякова [59, с.130; 62, с.45; 63, с.236], А.К. Писарчика [102, с.129; 104, с.85; 107, с.46], Р.Л.

Неменовой [87, с.66; 89, с.31], С.П. Русяйкина [114,с.132], З.А. Широковой [124, с.75; 127, с.88; 131, с.246] и др.

На этих территориях А.А. Семенов проводил исследования еще в 1898 году, и указывал, что коренное население этого региона состоит из таджиков. Древнее оседлое население этих окрестностей состояло из ираноязычных таджиков индоевропейского происхождения. По утверждению Б. Гафурова, в южной части Таджикистана и Узбекистана проживает небольшая этническая группа «хардури», считающей себя таджиками и говорящими на таджикском языке [38,с.416].

А.П. Шишов, на основе сведений русского антрополога, профессора А.П. Богданова, отмечает: «Таджики являются единственным народом новоиранского типа на территории Центральной Азии» [123, с.310]. А. Шишов, опираясь на доступные сведения проводил этнографические исследования в конце XIX, по вопросам этногенеза таджиков предоставил имеющиеся научные сведения в своей фундаментальной работе «Таджики», в котором отмечает: «Арийцы, сохранившиеся на территории Туркестана до сегодняшних дней, являются коренным населением бассейна между Амударья и Сырдарья, а также Тарима и Восточного Туркестана». Область Тарим расположена на западе Китая, в прошлом её население состояло из ираноязычных народов и по своему происхождению и культуре были схожи с таджиками.

Необходимо отметить, что концепция изучения этногенеза таджикского народа была разработана и выдвинута академиком Б.Г. Гафуровым.

По определению А.М. Мандельштама определяющими факторами таджикского народа являются общность языка, территории и культуры. Для определения отличительных черт таджиков, особенно по вопросам формирования таджиков на территории Мавераннахра он предоставил ценнейшие сведения. В частности, его сведения о единстве языка общения, территории проживания и культурной и хозяйственной жизни таджиков, пролили свет не только в определение этногенеза таджиков, но и других народов Центральной Азии.

Академик Н. Неъматов, о заслугах А.М. Мандельштама в изучении этногенезе и этнической истории таджикского народа подчеркивает: «А.М. Мандельштам скрупулезно собрал все имеющиеся к середине XX века материалы, тщательно анализировал, взвесил рационально все аргументы и выводы и выдвинул одновременно теорию этногенеза таджикского народа и её решения для важнейшего ее периода,

являющиеся периодом завершения становления таджикского народа» [86, с.132]. Предложенная концепция А.М. Манделштама была принята многими таджикскими историками.

Одной из основных проблем изучения этногенеза народов южной части Таджикистана является проблема изучения этнической территории, древних обрядов и обычаев, культуры и быта и языка общения местного населения. Наряду с этим, необходимо было определить степень влияния других народов – людей, населяющих эти территории с древних времен, и пришедших сюда в результате миграций и превращения их в оседлое население.

В Таджикистане в 1932 году под руководством тюрколога Самвела Матвеевича Абрамзона была организована комплексная этнографическая экспедиция, которая состояла из двух групп – восточной и южной. В состав восточной группы входили С.М. Абрамзон, Е.В. Крючков, А.З. Розенфельд и антрополог В.В. Гинзбург, а в другую – южную Д.С. Комиссаров, А.Н. Кондауров, Х. Межерицкая и А.К. Смирнова. Вторая группа начала работу на территории южного Таджикистана, главная цель которой заключалась в изучении семейных обрядов и обычаев и особых материальных предметов, сохранявшихся среди людей. Сложная в антропологическом плане проблема была возложена на участника экспедиции Вульфа Вениаминовича Гинзбурга (1904–1969).

В соответствии с планом, в 1940 году результаты полевых работ этой экспедиции составили основу коллективного труда «Таджики», в которой были собраны выводы этнографических и антропологических исследований. По поручению начальника экспедиции А.Н. Кондауров в конце 1940 года подготовил главы – «Хозяйственная деятельность», «Основные занятия горных таджиков», «Животноводство», «Села и жилища таджиков», «Другие виды деятельности горных таджиков» [16, лл.1–162].

После революции 1917 года русские исследователи И. Магидович [73, с.23] и Н.Г. Малицкий [74, с.137] вели исследование по определению этнического состава населения юго-западной части Таджикистана.

В.В. Гинзбург результаты своих антропологических исследований, охватывающих население южной части Таджикистана, подробно изложил в своей работе «Горные таджики». В ней главным образом были изложены результаты антропологических исследований таджиков районов Ш. Шохин, Даштиджум и Муминабада Кулябской области и Каратегина (Рашта) [40, с.275]. Он в 1935 году защитил

кандидатскую диссертацию на тему «Горные таджики» и на основе собранных материалов в 1944 году докторскую диссертацию.

Результаты и выводы исследований В.В. Гинзбурга по антропологии таджиков южного Таджикистана с указанием антропологических особенностей – изучения черепов для сравнения были отражены в более 80 схемах и диаграммах. Характерные признаки черепов таджиков были равны 83,4 см, а длина диаметра 175,1 см. Средняя ширина лица была большой, имевшей зигматические дуги равны 131,3 см, и по этим признакам таджики в этой схеме названы лептопрозопами (форма лица, длина которой больше ширины), являющимся индексом физиогномического лица равной 80,0 см [8, лл.1-74].

Ученые-историки уверены в том, что эти области являются исконной родиной народов и людей, общающихся на индоевропейских языках. Отличительные условия общественного развития населения высокогорного района свидетельствуют о том, что этнический тип коренных народов этих районов по сравнению с предгорьями и особенно равнинными регионами Центральной Азии сохранились лучше.

По сравнению с другими народами Центральной Азии этногенез таджиков отличается в силу того, что они являются единственным народом, говорящим на языке иранской группы семьи языков. Влияние таджиков иранского основного типа, по утверждению Л.В. Ошанина, на этнический тип таджиков «хорасани» аналогичны [92, с.67]. Н.А. Кисляков подчеркивает автохтонность (коренной) населения восточного Ирана, сформировавшейся на этой территории, соединили различные этнические элементы еще с древности и продолжили жить на этой земле. По мнению Л.В. Ошанина и В.Я. Зезенковой [94, с.197] в период вхождения Центральной Азии в состав персидской империи, главным образом элементы образа жизни народов Западной Азии, характерных для огромной армии Ахеменидов (550–330 гг. до н.э.), были размещены на этой территории, часть которой поселились здесь.

Русский этнограф Н.А. Кисляков более 40 лет жизни посвятил изучению истории, обычаев, обрядов, культуры, образа жизни, семейной жизни таджиков. По итогам его исследований ареал становления таджиков центрального и южного Таджикистана охватывает также территорию северной части Афганистана и юга Узбекистана. Также с точки зрения языка общения, по мнению Кислякова, язык таджиков этих областей в прошлом был един.

Н.А. Кисляков в своих исследованиях обращал внимание на способы строительства жилищ, обычаи и обряды, свадьбы не только таджиков Дарваза и Гарма, но и таджиков Куляба, Исфары, Соха и даже таджиков Китая. По его утверждению во II веке до н.э. в пределах южного Таджикистана, более точно на территории Дарваза и Каратегина просматривалась этническая примесь с другими племенами-завоевателями [59, с.130].

В трудах В.В. Гинзбурга, Т.П. Кияткиной и Л.В. Ошанина приведены многочисленные сведения о процессе этногенеза таджиков, в соответствие с которыми таджики являются единственной этнической группой, по антропологическим признакам близкой к европеоидной расе.

Русские исследователи А.Ю. Якубовский и М.М. Дьяконов в 1947–1948 гг. на юге Таджикистана, на местечке Тупхона Гиссарского района находили две разломанных черепа, относящихся по времени к II тысячелетию до н.э. По форме черепа европеоидной расе [51, с.255]. Другой русский исследователь Т.П. Кияткина в могильниках юга Таджикистана, в том числе Тигровой балке находила много черепов. Эти находки позволили исследователю отнести их к восточно-средиземноморскому типу [66, с.110].

В результате проведенных российскими антропологами и этнографами исследований, можно заключить коренным населением южного Таджикистана являются таджики, проживающие с древнейших времен на этой земле, известных в истории как бактрийцы.

Таким образом, этнические проблемы таджиков центральных и южных районов Таджикистана нашли отражение в исследованиях В.В. Бартольда, И.И. Зарубина, А.Н. Кандаурова, А.Ю. Якубовского, М.М. Дьяконова, В.В. Гинзбурга, Л.В. Ошанина, В.Я. Зезенковой, Т.П. Кияткиной, Н.А. Кислякова, Н.А. Дубовой, А.П. Пестряковой и др., сведения которых о таджиках как коренных и древнейших жителях этого региона являются бесспорной истиной. Кроме того, исследователи пришли к выводу о том, что таджики являются самым древним и оседлым населением современной территории Узбекистана, Туркменистана, Таджикистана и Афганистана, выводы которых подтверждается также антропологическими исследованиями.

Во втором параграфе третьей главы **«Изучение антропологии населения центрального и южного Таджикистана в исследованиях русских антропологов»** предметом исследования стали изучение русскими исследователями антропологии таджиков.

После присоединения Центральной Азии Россией русские ученые и исследователи начали изучать различные аспекты истории, географии, этнической истории, этнографии, антропологии и других сфер жизни Центральной Азии, особенно современного Таджикистана. Именно в этот период впервые было начато антропологическое изучение таджиков и других народов Центральной Азии, которые относятся к XIX веку.

К проблемам антропологии таджиков одним из первых приступили к исследованиям К.Е. Уйфалви, А.И. Федченко, В.А. Благовещенский, С.Д. Масловский, Н.В. Богоявленский и др. Они главным образом обратили внимание на арийское происхождение людей, проживающих в горной местности, и считались древнейшими жителями этих регионов. В частности, Н.А. Аристов в статье «Этнические отношения на Памире и в прилегающих странах по древним, преимущественно китайским, историческим известиям» отмечал: «В восточных областях Центральной Азии существует особая этническая группа, по антропологическим данным они имеют продолговатое лицо, светлую кожу и волосы и зеленые или голубые глаза» [25, с.47].

В период после Октябрьской революции, в первые годы Советской власти, изучение проблем географии, этнического происхождения, антропологии и этнографии народов Центральной Азии, в частности территории Таджикистана и таджиков привлекли внимание советских ученых, которые в эти годы проводили важные в научном плане исследования. По сведениям А.П. Пестрякова после революции антропологические исследования населения Таджикистана проводили советские антропологи, в частности В.В. Бунак (1925), С.Э. Циммерман (1925), Б.Н. Вишневский (1926), Г.И. Петров (1927), А.Ф. Коровников (1928), А.И. Ярхо (1928–1931), В.К. Ясевич (1930–1932), В.В. Гинзбург (1931–1937) и др. В этот период, антропологическое изучение центральных и южных районов Таджикистана считалась одной из актуальных задач советских ученых.

Российские антропологи В.В. Гинзбург, Л.В. Ошанин, Т.П. Кияткина и В.Я. Зезенкова приводят многочисленные сведения о таджиках центральных и южных областей Таджикистана. В частности, В.В. Гинзбург начал антропологические исследования в Гиссарской долине, а позже в Кулябской и Гармской областях и на Дарвазе. Другой ученый Л.В. Ошанин, приглашенный для проведения антропологических исследований и участия в работе экспедиций АН Таджикской ССР, собрал много антропологических сведений о таджиках Куляба, Каратегина и Дарваза и опубликовал выводы и

результаты своих исследований. Результаты и выводы российских антропологов проливал свет на страницы этногенеза и этнической истории таджикского народа, обогащая историю таджикского народа новыми научными достижениями.

Российские антропологи проводили антропологические исследования среди таджиков Рашта в 1926 году, однако, по неустановленным причинам результаты их исследований были опубликованы только в 1953 году.

В.В. Гинзбург также проводил антропологические исследования таджиков центральных и южных районов Таджикистана. Результаты своих исследований по таджикам южного Таджикистана он подробно отразил в книге «Горные таджики», в котором представлены материалы о таджиках районов Ш. Шохин, Даштиджум, Муминабад Кулябской области и Каратегинского (Раштского) региона [40, с. 275]. В.В. Гинзбург отразил результаты и выводы своих антропологических исследований об таджиках южных областей Таджикистана с указанием антропологических особенностей и изучение черепов, принадлежащих к таджикам для сравнения, представил в 80 схемах и таблицах. Он на территории Таджикистане, на местечке Тупхона Гиссарского района обследовал более 20 черепов, 3 из которых имели монголоидные признаков. Эти черепа относились к I–VIII вв. При этом В.В. Гинзбург полностью отрицает появление монголоидных племен на этой территории в эти века.

На изучение антропологии таджиков была направлена экспедиционная деятельность под руководством Л. В. Ошанина, В. Я. Зезенковой, а Н.Х. Нурджонов и студенты Среднеазиатского государственного университета также были задействованы в этом деле. Их исследование показывает, что переселившиеся на территорию южного Таджикистана и выбрали эти земли для постоянного проживания, которые признаны историками как «этнической территории» таджиков, адаптировались к культуре коренного народа – таджиков и переняли их обычаи, традиции и образ жизни.

Схема, составленная Л.В. Ошаниным и З.Я. Зезенковой о таджиках Дарваза, долины реки Хингоу, долины Пянджа, Ехсу, таджиков юго-западной части Таджикистана с указанием 9 антропологических особенностей мужчин и женщин от 20 до 60 лет, в которой были сравнены результаты исследований В.В. Гинзбурга, проведенных в 1932 году и Н.В. Богоявленского, проведенных в 1898–1901 в этих регионах [94, с.127].

В.Я. Зезенкова проводила антропологическое исследование в 1955 году в Гиссаре. Таким образом, в 1952–1953 в результате проведения

антропологических исследований в районах Дангара, Ш. Шохин и Муминабад Кулябской области были определены антропологические особенности таджиков.

Т.П. Кияткина внесла важный вклад в изучении вопросов антропологии и этнографии таджиков центральных и южных районов Таджикистана. Она по особенностям черепов, найденных на территории Тигровой балки, отмечала: «В антропологических особенностей людей, похороненных в отдельных могилах Тигровой балки на юге Таджикистана (могилы 1, 2, 3, 4) не обнаружены серьезные отличия. Черепа, принадлежащих мужчинам и женщинам, найденных в Тигровой балке, имеют аналогичные антропологические признаки – долихокреании (формы длинной или сравнительно короткой головы)» [66, с. 275]. Она сообщала, что в бронзовый период люди, проживающие на юге Таджикистана, принадлежали к европеоидной расе, а по генетическим особенностям доходят до этническим типам эпохи саков, вероятно, доходящих до эпохи бронзы [66, с.275].

Антропологические исследования Т.П. Кияткиной охватывают огромный исторический период, от неолита до объединения этнических групп в период Саманидов.

В коллективном труде «Этногенез и этническая история таджикского народа», вышедшем в 2021 году, отмечается: «Антропологические материалы могильника Тулхор на юге Таджикистан позволили Т.П. Кияткиной проводить комплексные исследования по определению этнико-генетической принадлежности местного населения. Исследования показали, что начиная с самого начала обитания людей на территории современного Таджикистана, местное население принадлежало к средиземноморскому типу европеоидной расы. Таким образом антропологические материалы полностью подтверждают принадлежность к европеоидной расе» [66, с.69].

О первых антропологических находках в долине Гиссар Т.П. Кияткина пришла к следующему выводу: Жители Туткавула принадлежали к еще не дифференцированного типа европеоидной расы [66, с.52]. На основе изучения антропологических материалов Гиссарской культуры, автор приходит к важным выводам о том, что влияние процессов миграции на формирование средиземноморского типа в Центральной Азии может чуть преувеличены ввиду того, что ряд варианта восточного средиземноморского типа могли развиваться и здесь. Поэтому по поводу, находки Гиссара считаются самыми ранними антропологии палеолита Центральной Азии.

По мнению В.В. Бартольда «оседлое население получило определение таджики только в конце I тысячелетия. В начале арабских завоевателей называли таджиками по названию одного из племен, но после всех людей, принявших ислам называли таджиками, в том числе, завоевателей и местное население. Этот этноним использовали по отношению персов, появляющихся на территории Центральной Азии, а затем тюрки применяли этноним «таджик» во всему коренным ираноязычным жителям» [29, с.23].

По утверждению Л.В. Ошанина влияние на этнический тип таджиков – основную иранскую группу «хорасани», несмотря на то, что Иран еще с древнейших времен имел связи с культурой здешнего местного населения и впоследствии их связи с Ираном никогда не прерывались и на этой территории проживали люди, в действительности выходцы из Ирана, не наблюдается.

По этому поводу можно предположить, что в ходе завоевания иранцами Центральной Азии, сюда переселились этнические элементы Малой Азии, ранее служившие в огромной армии Ахеменидов (550–330 гг. до н.э.). Эти элементы не могли оказать большое влияние на этнический тип таджиков, в силу того, что пришельцы и местное население принадлежали к одному европеоидному типу с антропологической точки зрения с небольшим черепом. С другой стороны, их небольшая часть остались в Центральной Азии.

В своей статье «Антропологические исследования некоторых групп населения Таджикистана и Узбекистана» А.П. Пестряков на основе материалов экспедиций 1970 и 1971 годов, проводимых на все территории Таджикистана, сравнивает таджиков южных районов Таджикистана с таджиками северных районов и отмечает отличительные их особенности. А.П. Пестряков приходит к выводу о том, что «среди таджиков существует два этнических маверауннахрских типа Центральной Азии: северный и южный, которые незначительно отличаются друг от друга по многим антропометрическим и антропоскопическим признакам» [98, с. 318].

На основе антропологических исследований российских ученых-антропологов, в том числе, В.В. Гинзбурга, Л.В. Ошанина, В.Я. Зезенковой, Т.П. Кияткиной, А. П. Пестряковой можно прийти к выводу о том, что завоеватели оказали незначительное влияние на этнический тип таджиков юга Таджикистана, в силу того, что в этом регионе осели только их небольшая часть, а с другой стороны они были похожи с местным населением.

Таким образом, результаты антропологического изучения таджиков центральных и южных районов Таджикистана, проведенных

российскими учеными-антропологами и их достижения в этом направлении достоверны не подлежат сомнению. Наяду с этим, можно сожалеть, что в годы независимости не проводились антропологические исследования в центральных и южных районах Таджикистана. По этой причине антропологические исследования советских ученых являются важным источником изучения антропологических проблем центральных и южных районах Таджикистана.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Основные научные результаты диссертации

Таким образом, рассмотрение вопросов определения вклада российских исследователей в изучении этнографии и антропологии центральных и южных районов Таджикистана позволяет заключить следующее:

1. Влад русских исследователей в изучении этнографии и антропологии центральных и южных районов Таджикистана в 1920–200 годах является одним из важных вопросов этнографии и существует необходимость его исследования.

2. Материальная культура населения Куляба, Муминабада, Ховалинга и Раштского региона широко исследована русскими исследователями, их научные труды являются первоисточником по изучению этнографических вопросов этих регионов.

3. Проведение исследовательских работ этнографами в Кулябской и Гармской областях способствовали получению таких аргументов и данных, которые не были доступны таджикскому народу в течение нескольких столетий.

4. В результате исследований этнографов были опубликованы многочисленные материалы по истории, культуре, языку, образу жизни таджиков Дарваза, Каратегина, Куляба, Ховалинга, Муминабада и других частей центральных и южных районов Таджикистана. [7-М]

5. Р.Л. Неменова и А.К. Писарчик проводили ценные научные исследования по изучению этнографии и культуры таджиков Варзоба и Гармском и Кулябском областях, сведения которых по этим вопросам близки к истине. [2М]

6. Глубокое знание, знакомство с историческими источниками и источниками, имеющих этнографический характер, активное внедрение методов практической этнографии при изучении полевых материалов, а также воспитание нового поколения ученых позволило

А.К. Писарчик создать не только этнографическую школу Таджикистана, но и вывести её на передовые позиции.

7. Результаты проведенных исследований этнографов были опубликованы в научных статьях членов экспедиций, в частности А.К. Писарчика, Р.Л. Неменовой и З.А. Широковой. [5-М]

8. Народные ремесла получили широкое отражение в исследованиях русских исследователей. Доступными источниками информации в их работах были этнографические экспедиции, личные наблюдения исследователей, беседы с населением и близкое знакомство с родом занятий населения центральных и южных районов Таджикистана. По этой причине русские исследователи отмечали все то, что наблюдали и слышали в своих произведениях, большинство сведений которых совпадали с результатами наших полевых работ, бесед и наблюдений, проведенных среди народа.

9. Рассмотрение трудов исследователей показало, что такие ремесла как швейное дело, изготовление верёвок, ткацкое дело, ковроткачество, вышивание тамбурным швом, производство тканей, шёлка и др. занимали особое положение среди народа.

10. Российские исследователи провели значительные исследования по изучению используемых тканей и культуры одежды таджиков, работы и труды которых являются важными источниками по этим вопросам.

11. Ремесленники горных районов до сегодняшнего дня шьют одежду, халаты, детские и женские жилеты, поясные платки, тюбетейки, носовые платки, ватные чехлы для чайников и тому подобное и вышивают на них различные узоры, свидетельствующие о высоком мастерстве нашего народа. [15-М]

12. Изучение тканей и культуры одежды таджиков центральных и южных районов Таджикистана проведено русскими исследователями глубоко и тщательно. Особенно, в результате полевых экспедиций 1966 и 1970 годов, организованных Институтом истории, археологии и этнографии АН Таджикской ССР, были подготовлены и изданы не только научные статьи, но и коллективные труды, наподобие «Таджики Каратегина и Дарваза». Проведенные исследования этнографов, особенно Н.А. Кислякова, А.К. Писарчика, А.З. Розенфельда, М.А. Хамидджоновой, О.С. Сухаревой, Н.Н. Ершова, Л.А. Неменовой, З.А. Широковой имеют важное значение для этнографической науки таджиков, а результаты их научных работ рассматривали не только культуры одежды таджиков, но и послужат сохранению и приумножения традиций таджикского народа. [15-М; 11-М]

13. В конце XIX – начала XX века на территории южных районов Таджикистана женские платья имели специфический крой для платьев, имеющих несколько вариантов. Исследователи платья Дарваза включили в специальную группу, характерных небольшую ширину, длинные рукава до конца и т.д. [12–М]

14. Платья длинные и широкие с длинными рукавами появились позже среди женщин юга Таджикистана. Такие платья в Кулябе и Каратегине появились после присоединения Кулябского, Балджуванского, Курган-тюбинского, Кабадианского и Каратегинского бекств в состав Бухарского эмирата.

15. Отличительные особенности женской одежды южных районов Таджикистана связаны с формой пошива воротника. Платья, имеющие вертикальный крой воротника, одевали замужние женщины, платья с горизонтальным разрезом одевали еще не вышедшие замуж девушки. После появились воротники прямого кроя, которые одевали и замужние женщины, и незамужние девушки. [9–М]

16. Платья появившейся значительно позже среди верховьев Зарафшана, за исключением платьев взрослых женщин были сравнительно узкими, со средней длиной рукавом прямые во всю длину.

17. Женские платья южных регионов Таджикистана были более широкими и короткими, часто встречаемых в Кулябе и Каратегине. Местный крой женских платьев Куляба, Каратегина, Каратага и Варзоба формировался под влиянием внешних факторов.

18. До присоединения с Бухарой, не только в бекствах Куляб, Каратегин, Балджуван, Дарваз, но и в других населенных пунктах юга Таджикистана существовали платья с сужением в поясе, с очень узкими рукавами в конце. После присоединения с Бухарским эмиратом среди женщин Дарваза и Калаи Хумба получили распространение широкие платья с новым способом кроя с длинными и широкими рукавами.

19. Результаты этнографических экспедиций 1948–1949 гг. в Кулябе показали, что были получено огромное число полевых материалов, имеющих большое научное значение, внесших определенные изменения в изучении этнографии таджикского народа. Выводы и результаты научных исследований Кулябской этнографической экспедиции послужили причиной организации этнографических экспедиций в других районах юга Таджикистана. [14–М]

20. Для изучения и определения этногенеза таджиков и других этнических групп, группа антропологов в составе В.В. Гинзбурга, Л.В.

Ошанина, Т.П. Кияткиной и В.Я. Зезенковой была привлечена из АН Узбекской ССР, проводившая важные антропологические исследования на территории Таджикистана и за её пределами. [3–М; 6–М]

21. Таджики, проживающие на юге Таджикистана, несомненно, являются наследниками древнего коренного населения – бактрийцев, сохранивших свой антропологический тип в течение более двух с половиной тысячелетий.

22. Местные таджики, включая таджиков Каратегина, Ларваза и Кулябской области, Вахшской и Гиссарской долин находились в изолированном положении, сохранившие свою самобытность. Материальная культура местного населения юга Таджикистан была высокоразвитой.

23. Захватчики более раннего периода оказали наименьшее влияние на этнический облик таджиков юга Таджикистана в силу того, что только малая их часть осели в этих местах и сами они были во многом были похожи с местным населением.

24. Этнические проблемы таджиков центральных и южных районов Таджикистана нашли широкое отражение и в исследованиях В.В. Бартольда, И.И. Зарубина, А.Н. Кандаурова, А.Ю. Якубовского, М.М. Дьяконова В.В. Гинзбурга, Л.В. Ошанина, В.Я. Зезенковой, Т. П. Кияткиной, Н. А. Кислякова Н. А. Дубовой, А. П. Пестряковой и др., их сведения о таджиках как древнего и коренного народа этого региона являются неоспоримыми. [10–М; 12–М]

25. Антропологические исследования подтвердили, что таджики древнейший народ, населявшие южную часть Узбекистана, современную территорию Таджикистана и части Афганистана.

26. Известные русские ученые, этнографы и антропологи – А.К. Писарчик, А.Н. Кандауров, Р.Л. Неменова, А.З. Широкова, Л.В. Ошанин, В.Я. Зезенкова, Т.П. Кияткина и В.В. Гинзбург внесли огромный вклад в изучении этногенеза, этнической истории и антропологии таджиков и способствовали становлению этнографической и антропологической наук в Таджикистане. [11–М; 13–М]

2. Рекомендации по практическому применению результатов:

- результаты исследования могут применены при разработке и написании отдельных глав истории таджикского народа, а также истории отдельных регионов и областей, при преподавании специализированных курсов по этногенезу и этнической истории

таджиков в высших учебных заведениях, а также при разработке учебно-методических пособий;

- вопросы этнографии, этнической истории и антропологии таких регионов, как Вахдат, Файзобод, Рогун, Нуробод, Кангурт, Балджувон все еще малоизучены и нуждаются в детальном исследовании;

- проведение отдельного этнографического и антропологического исследования необходимо в Кулябской и Раштской зоне и других районов республиканского подчинения;

- необходимо также организовать этнографические экспедиции в центральных и южных районах Таджикистана;

- организация перевода на таджикский язык трудов российских этнографов, исследовавших центральные и южные районы Таджикистана может способствовать дальнейшему изучению проблем этнографии и повышению уровня знаний населения о народных традициях в своей истории.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Архивные материалы

1. Архив Института истории, археологии и этнографии им А. Дониша АН РТ // Отчет о научно-исследовательской работе отдела археологии и нумизматики Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша за 2001 г.

2. Архив Института истории, археологии и этнографии им А. Дониша НАНТ. Отчет о научно-следовательской работе отдела археологии и нумизматики Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша за 1992г, 2002г.

3. Архив МАЭ, РАН, Кунсткамера, СПб, Личный фонд Н.А. Кислякова, ф-29, оп-39, лл-10. (Проект статьи «Таджики».)

4. Архив МАЭ РАН (Кунсткамера) – СПб., Ф. 21. Оп. 1. лл. 2-71.

5. Архив Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Таджикистана Личный фонд Р.Л. Неменовой. Задачи экспедиции 1948г. //Куляб. Ховалингский говор. Отчет. (Рукопись). Этнографический Фонд Неменовой, папка № 10. Ед. хр. 1. Оп. 1. лл. 1-25.

6. Архив МАЭ РАН (Кунсткамера). – СПб., Личный фонд В.В. Гинзбурга. Ф. 21. Оп. 1. лл. 1-228. Таджики предгорий. // Архив МАЭ РАН (Кунсткамера). - СПб., 1932. Ф. 29. Оп. 1. Д. 21. лл. 1-229.

7. Архив Музея антропологии и этнографии г. Санкт-Петербурга им. Петра Великого, фонд Н.А. Кислякова, № 29, оп.1, д. № 29. лл 1-13.

8. Архив Музея антропологии и этнографии г. Санкт-Петербурга им. Петра Великого, фонд № 21. Оп. 1, лл.1-74. Архивные материалы Гинзбурга Вульфа Вениаминовича (1904 – 1969). докт. мед. наук. Оп. 1. Единица хранения- 61. Научные труды и материалы к ним (рукопись книги «Таджики предгорий»).

9. Архив Музея антропологии и этнографии г. Санкт-Петербурга им. Петра Великого, фонд № 21, д. 6. Оп. 1. лл. 1- 283. Горные таджики. - 1937. (на 283 листах).

10. Архив Музея антропологии и этнографии г. Санкт-Петербурга им. Петра Великого, фонд № 21. Д. 9. Оп. 1. лл. 10-119. Личный фонд В.В. Гинзбурга. Возрастные изменения физического типа горных таджиков. Машинопись. (на 119 листах).

11. Архив Музея антропологии и этнографии г. Санкт-Петербурга им. Петра Великого, фонд № 21, д. 23. Оп. 1. лл. 1- 149. Краниологические материалы 1942-1950гг. (на 149 листах).

12. Архив Музея антропологии и этнографии г. Санкт-Петербурга им. Петра Великого, фонд № 21. Д. 28. Оп. 1. лл.1-144. Архивные материалы Гинзбурга В.В. Антропологическая характеристика народов Средней Азии в настоящее время и в процессе их формирования. 1949г. (на 144 листах).

13. Архив Музея антропологии и этнографии г. Санкт-Петербурга им. Петра Великого, фонд № 30. Оп. 1. Архивные материалы Е.М. Пещеровой. Полевые материалы (4-15лл); список научных трудов (16-21лл). Ф. № 30, д. 25. О системе родства у таджиков Каратегина. (полевые записи 1924г.)

14. Архив Музея антропологии и этнографии г. Санкт-Петербурга им. Петра Великого, фонд Н.А. Кислякова. № 29. Полевые материалы Разд. 1. (№№ 1-36). Разд. 2 (№№ 37-64). Разд. 3 (№№ 65-113); всего 64 ед. хранения. Ф.29, ед.хр.13, д.31, лл.1-192.

15. Архив Музея антропологии и этнографии г. Санкт-Петербурга им. Петра Великого. Личный фонд Н.А. Кислякова № 29. Список научных трудов ф. № 29, (лл.37-64) период 1946-1973гг., (435 с.).

16. Архив Музея антропологии и этнографии г. Санкт-Петербурга им. Петра Великого. Личный фонд Александра Николаевича Кандаурова, фонд № 9, единицы хранения-62, Оп.1. лл.1-879; Ф. 9. Оп. 1. Д. 9. лл.1-162.

17. Этнографический архив Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Таджикистана. Фонд Неменовой, папка №10. //Неменова Р.Л. Задачи экспедиции 1948г. //Куляб. Ховалингский говор. Отчет. (Рукопись).

2. Монографии, брошюры и статьи:

18. Азатьян А.А. Василий Федорович Ошанин: энтомолог и путешественник. Очерки жизни и деятельности. М.: Географгиз, (со списком печатных трудов В. Ф. Ошанина). - СПб., 1961. – 195с.

19. Акрамова Х. Ф. Жизнь и деятельность члена-корреспондента АН СССР Михаила Степановича Андреева [Текст] /Х. Ф. Акрамова/ Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Душанбе, 1969. - 25 с.

20. Андреев, М.С. Краткие сведения об этнографической экспедиции, предпринятой летом 1924 г. к горным таджикам Матчи, Каратегина, Гиссарского края и Ягноба //Изв. Туркестан. отд. рус. геогр. об-ва. - 1924. - Т. 17. - С. 121-140.

21. Андреев, М.С. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф. Изд. АН Тадж. ССР, Сталинабад, 1953. - Вып. 1. - 250 с, 521с.

22. Андреев, М.С. Краткий отчет по экспедиции в Таджикистан в 1925 году, посланной Обществом для изучения Таджикистана Среднеазиатским комитетом по охране памятников природы, старины и искусства». По Таджикистану. - Вып. 1. - Ташкент, 1927. - 26 с., вкл. илл.

23. Андреев, М.С. Материалы по этнографии Ягноба. - Душанбе: Дониш, 1970. - 191с. текста и 30 с. илл.

24. Арандаренко, Г.А. Дарваз и Каратегин: этнографический очерк // Военный сборник. - 1883. - № 11. - С. 140-159; № 12. - С. 303-319.

25. Аристов Н.А. Этнические отношения на Памире и в прилегающих странах. Русская антропология, 1900, №4, С- 47-67;

26. Бакиев, Р.У. Вклад Н.А.Кислякова в изучение истории и этнографии Таджикистана: [Текст]/ Р.У.Бакиев/Дисс...канд.ист.наук.- Душанбе. 2016, -202 с;

27. Бакиев, Р. У. Н.А. Кисляков: этнограф-таджиковед. – Душанбе: Дониш, 2004. - 171с.

28. Бакиев, Р.У. К вопросу об этногенезе таджиков в исследованиях ученых XX века // Вестник педагогического университета им. С. Айни. - 2022. - № 2 (97). - С. 264-268.

29. Бартольд, В.В. Таджики. Исторический очерк. - Соч. - Т. 2. - Ч. 1. - М., 1963. - 45с.

30. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана // Сочинение. - Т.9.- М.: ИВЛ, 1963.- 256 с.

31. Белинская Н. А. Декоративное искусство горного Таджикистана (Текстиль). - Душанбе, 1965. - 91 с.
32. Бернштам, А.Н. Древнейшие тюркские элементы в этногенезе Средней Азии // СЭ. - С. 148-158.
33. Бободжанова, Н.И. История развития портновского дела таджиков в XV - первой половине XX вв. [Текст]: Дисс... канд. истор. наук: 07.00.07 /Н. И. Бободжанова/ – Душанбе, 2015. – 230 с.
34. Брискин, А. Страна таджиков. - М., Л., 1930. -74с.
35. Валиев А. Освещение этнографии Таджикского народа в трудах русских дореволюционных исследователей (XIX – начало XX вв.) [Текст] /А. Валиев. Автореф. дисс... доктора наук. - Душанбе, 2020. – 50с.
36. Варыгин, М.А. Опыт описания Кулябского бекства // Известия Императорского Русского географического общества. - Петроград, 1916. – Т. 7 (52). – Вып. 10.- С. 737-803.
37. Гафуров, Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. Книга 1,2– Душанбе, Ирфон. 2009,-382с; - 480 с.
38. Гафуров, Б.Г. Тоҷикон. Охирҳои асри миёна ва давраи нав. Китоби 2. - Душанбе, Ирфон.1985. – 416с.
39. Гинзбург, В.В. Антропологические данные по этногенезу хазар // Советская археология. 1946. — № 2. — С. 81-86.
40. Гинзбург, В.В. Горные таджики. - М.; Л., 1937 // Труды Ин-та антропологии, этнографии и археологии. - Т. XVI. Антропологическая серия 2. Совместно с Таджикистанской базой АН СССР. Мат-лы по антропологии таджиков Каратегина и Дарваза. - Т. 16. - 275 с.
41. Гинзбург, В.В. Горные таджики: Материалы по антропологии таджиков Каратегина и Дарваза. - М., Л.: Издательство АН СССР, 1937. - 474 с.
42. Гинзбург, В.В. Трофимова Т.А. Палеоантропология Средней Азии. - М.: Наука, 1972. - 370 с.
43. Гинзбург В.В. Первые антропологические материалы к проблеме этногенеза Бактрии. /Материалы и исследования по археологии СССР. - № 15. /Тр. Согдийско-таджикской арх. эксп. - Т. 1. - С. 248-282.
44. Гребенкин, А.Д. Таджики // Таджики в источниках и трудах исследователей. Сост. Бобомуллоев С. - Душанбе: Истеъдод, 2013. - С. 62-88.; Громбчевский, В.Л. Доклад капитана Б.Л. Громбчевского о путешествии в 1889-1890гг. с картой //Изв. РГО. - 1891. - Т.27. – Вып. 2. - С. 97-118.

45. Губаева, С.С. Горные таджики Каратегина в Ферганской долине: Конец XIX- нач. XX вв. СЭ. - 1987. - № 1. – С. 86-94.;
46. Давыдов, А.С. Ареал расселения таджиков в новое время и вопрос об их этнической территории //Проблемы этногенеза и этнической истории народов Средней Азии и Казахстана. - Вып. 3. – М., 1991. - С. 34-43.
47. Додхудоева, Л. Антонина Константиновна Писарчик - один из основателей этнографической науки в Таджикистане //Муаррих. – Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониш АН РТ. – Душанбе: Дониш. - С. 82-89.
48. Додхудоева, Л. Выдающийся таджиковед Р.Л. Неменова // Муаррих (Историк). Институт истории, археологии и этнографии им. А.Дониш АН РТ. – Душанбе: Дониш. - С. 80-84.
49. Додхудоева, Л. Н., Юсуфбекова З., Шовалиева М. Развитие этнографии Таджикистана в годы независимости (на примере Института истории, археологии и этнографии имени А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан) // Муаррих. - 2016. № 2(6). - С. 49-53.
50. Додхудоева, Л. Неменова Розалия Львовна. - Душанбе: Дониш, 2018. - 79 с.
51. Дьяконов, М.М. Археологические работы в нижнем течении р. Кафирнигана (Кобадиян) (1950-1951гг.). - МИА. - № 37. - М., Л., 1953. - С. 255-289.
52. Ершов, Н.Н. Ткачество // Таджики Каратегина и Дарваза. - Душанбе, 1966. - Вып. 1. - С. 212-230.
53. Ершов, Н.Н. Собрание этнографических коллекций Института истории имени А. Дониша Академии наук Таджикской ССР // Советская этнография. - 1975, № 4. - С. 93-99.
54. Иброхимов М.Ф. История текстильного производства таджиков [Текст] / М.Ф. Иброхимов / Дисс. ... докт. ист. наук. - Душанбе, 2013. - 436 с.
55. Исаева-Юнусова, Н. Гӯлдузии тоҷикӣ. –М: Искусство, 1979. – 128 с.
56. Кабилова Б. История музыкальной культуры Таджикистана в 1917 – 1957 годы [Текст] / Б. Кабилова. Автореф. дисс... доктора ист. наук. - Душанбе, 2016. - 54 с.
57. Кабилова, М.П. Традиции и нетрадиционные элементы в исторической одежде таджиков [Текст]: Дисс... канд. истор. наук: 5.6.1 /Кобилова Мастона Пирумшоевна. – Душанбе, 2022. – 171с.
58. Кисляков, Н.А. Жилище горных таджиков бассейна реки Хингоу //Советская этнография. - М.-Л., 1939. - Т. 2. - С. 156-163.

59. Кисляков, Н.А. Некоторые материалы к вопросу об этногенезе таджиков //Краткие сообщения Института Этнографии АН СССР. – М., 1960. – Вып. 80. – С. 130-134.

60. Кисляков, Н.А. Семья и брак у таджиков (по материалам конца XIX – начала XX в.). //Тр. Ин-та этнографии АН СССР. – Новая серия. – Т. 44. – М.; Л., 1959. – 269 с.

61. Кисляков, Н.А. Сайробские таджики // СЭ, 1965, №2 с 11-12.;

62. Кисляков, Н.А. Кулябские таджики //Сообщ. Тадж. фил. АН СССР. – 1949. - № 11. - С. 34-39 // Кулябские таджики. СЭ, 1949. - № 5. – С. 45-54.

63. Кисляков, Н.А. Таджики Каратегина и Дарваза. – Душанбе, 1966. – Ч.1. – 246 с.

64. Кисляков, Н.А. Алоу-хона - Дом огня у таджиков // Основные проблемы африканистики. - М., 1973. - С. 88 – 94.;

64а. Кисляков, Н.А. Очерки по истории Каратегина. – Сталинабад, 1954. - 223с.

65. Кисляков, Н.А. Свадебные лицевые занавески таджичек //Сб. Музея антропологии и этнографии. – М.; Л., 1953. – Вып. 15. - С. 291-316.

66. Кияткина, Т.П. Материалы к палеоантропологии Таджикистана. Поздняя бронза Южного Таджикистана. – Душанбе. - Дониш. 1976. – 276 с.

67. Литвинский, Б.А. Этногенез и этническая история народов Средней Азии и Казахстана в древности и средневековье (теоретический аспект) //Проблемы этногенеза и этнической истории народов Средней Азии и Казахстана. - Вып.1. Общие проблемы. - М., 1990. - С. 67-77.

68. Литвинский, Б.А. Давидович Е. Предварительный отчет о работе Хуттальского отряда на территории Кулябской области в 1953 г. //Доклады АН Тадж.ССР, вып.11.Сталинабад,1954 - . 63 с.

69. Логофет, Д.Н. В горах и на равнинах Бухары. Очерки Средней Азии. – СПб., 1913. - 619 с.

70. Логофет, Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом / Д.Н. Логофет. - СПб., 1911. - Т. 1. - 340 с.; Т. 2.– 357 с.

71. Логофет, Д.Н. Кулябское бекство // Туркестанские ведомости. - № 111, 1905. - 8 с.

72. Мадаминчонова, З. К проблеме периодизации этногенеза и этнической истории таджикского народа. – Душанбе. Институт истории, археологии и этнографии им. А.Дониша. – Душанбе, 2020. - № 4. - С.105-113.

73. Магидович, И.П. Материалы по районированию Средней Азии. - Ташкент, 1926. - С. 231-269.
74. Маллицкий, Н.Г. Учебное пособие. Курс лекций по географии Средней Азии, читанный студентам Туркестанского Восточного института. - Ташкент, 1924. - 137с.
75. Маев, Н. Географический очерк Гиссарского края и Кулябского бекства // Известия Императорского Русского географического общества. - Т. 12. - Вып. 4. - СПб. 1876, -360 с.
76. Маев, Н.А. Географический очерк Гиссарского края и Кулябского бекства //ИРГО. - 1876. - Т. 12. - 358 с.
77. Маев, Н.А. Очерки Гиссарского края. Материалы для статистики Туркестанского края: ежегодник. - СПб., 1879. - Вып. 5. - С. 130-255.
78. Мандельштам А.М. Время и место сложения таджикской народности / Таджики в исторических источниках и трудах исследователей. – Душанбе: Дониш, 2018. - С. 405-452.
79. Масловский М.Д. Крыша мира. - М.-Л., 1925. - С. 31-42.
80. Мейендорф, Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару / Под ред. и со вступ. ст. Н.А. Халфина. – М.: Наука, 1975. – 180 с.
81. Моногарова, Л.Ф. Материалы по этнографии язгулемцев //Среднеазиатский этнографический сборник. – Т. 2. /Труды ИЭ АН СССР». – Т. 17. – М., 1959. –С.112-129.
82. Моногарова, Л.Ф. Этнический состав и этнические процессы в Горно-Бадахшанской автономной области Тадж. ССР. Страны и народы Востока. – Вып. 16. – М., 1975. – С. 174-191.
83. Мукминова, Р.Г. К Очерки истории ремесла в Самарканде и Бухаре XVI века Ташкент 1976 – 274 с.
84. Мукминова, Р.Г. К характеристике Самаркандских тканей. – Тошкент,1970. - ОНУ. - №9. –С. 67- 73.
85. Негматов, Н.Н. Таджикский феномен: теория и практика.- Душанбе.1997. -406 с.
86. Негматов, Н.Н. О концепции и хронологии этногенеза таджикского народа //Проблемы этногенеза и этнической истории народов Средней Азии и Казахстана. - Вып. 1. - М., 1990.-с.132-197.
87. Неменова, Р.Л., Мардонова А. Историко-этнографическое изучение Гиссарского края. - Душанбе: Дониш, 2000. - 66с.;
88. Неменова, Р.Л. Предварительный отчет о работе во время Гармской этнографической экспедиции. «Доклады АН Тадж. ССР». - Вып. IX. - Душанбе, 1953. - 89с.
89. Неменова, Р.Л. Сложение таджикского населения Варзоба /Советская этнография, 1969. - № 5. - С. 31-44.

90. Нурджанов, Н. Х. Истоки народного театра у таджиков. КСИЭ АН СССР, XVIII. - М., 1953. – С. 103-189.

91. Ошанин Л. В., Азатьян А.А. Василий Федорович Ошанин: энтомолог и путешественник. Очерки жизни и деятельности. М.: Географгиз, (со списком печатных трудов В. Ф. Ошанина). - СПб., 1961. – 195с.

92. Ошанин, Л.В. Этногенез таджиков по данным сравнительной антропологии тюрских и иранских народов Средней Азии. /Труды Академии наук Таджикской ССР. - Т. XXV11. - 1954. – 67с.

93. Ошанин, Л.В. Антропологический состав и вопросы этногенеза таджиков и ўзбекских племен Южного Таджикистана.-Сталинабад. Академия наук Тадж. ССР. - 1957. - 143с. с илл.

94. Ошанин, Л.В., Зезенкова В.Я. Вопросы этногенеза народов Средней Азии в свете данных антропологии. АН Уз. ССР. Инст-т истории и археологии. - Ташкент. 1953, (с приложением фотоальбом типы народов Ср. Азии на 34 стр.). - 197с.

95. Ошанин, Л.В. К сравнительной антропологии этнических групп, пришлых из Передней Азии – евреев, арабов и этнических групп – ўзбеков и таджиков. – В.К. Ясевич. Кровяные группы ўзбеков Кашка-Дарьинского округа. – Ташкент, 1929. - 174с.

96. Ошанин, Л.В. Антропологический состав населения Средней Азии и этногенез ее народов. - Ч. 2. - Тр. САГУ. Новая серия. - Вып. ХСVII. Исторические науки. Кн.18. – Ереван, 1958. – С.4- 34.

97. Ошанин, В.Ф. Каратегин и Дарваз. ИИРГО. - СПб, 1881. -Вып. 1. - С. 37-54.

98. Пестряков, А.П. Антропологические исследования населения Таджикистана летом 1971 года. //Ин-т этнографии. Москва. Итоги полевых работ в 1971году.2. - М., 1972. - С. 316-320.

99. Пещерева, Е.М. Молочное хозяйство горных таджиков и некоторые связанные с ним обычаи //По Таджикистану. - Вып. 1. - Ташкент, 1927. – С. 42-59.

100. Пещерева, Е.М. Гончарное производство у горных таджиков // Известия Среднеазиатского географического общества. - Т. 19. - Ташкент, 1929. - С. 25-37, илл.

101. Пещерева, Е.М. Поездка к горным таджикам: Краткие сообщения Института этнографии им. Миклухо-Маклая. – М., Л., 1947. – С. 42-48.

102. Писарчик, А.К. Этнографическая наука в Таджикистане (1920-1990гг.). Подг. текст к печати Н.Бабаева. - Душанбе, 2002. – 129с.

103. Писарчик, А.К. Гармская этнографическая экспедиция 1954 г. // Советская этнография. - 1955, № 4. - С. 134-141.

104. Писарчик, А.К. Кулябская этнографическая экспедиция 1948 г. Изв. ТФАН СССР. - № 15. - 1949. - С.85-97.

105. Писарчик, А.К. Предварительный Отчет об этнографической экспедиции 1948 г. – Сталинабад. 1949. – 45 с;

106. Писарчик, А.К., Кармышева Б.Х. Опыт сплошного этнографического обследования Кулябской области. //Изв. АН Тадж. ССР. Отд. Обществ. наук. - № 3, Сталинабад. 1953.-С.34-69.

107. Писарчик, А.К. Народное прикладное искусство таджикского народа /Отв. редактор Н.Н. Ершов. - Душанбе: Дониш, 1987. - 46 с., 50 цв. табл.

108. Писарчик, А.К. Припамирские таджики //Народы Средней Азии и Казахстана. Серия «Народы мира». - М., 1962. -С.193-231.

109. Поляков, С.П. К вопросу об этнических компонентах таджикской культуры //Проблемы истории культуры таджикского народа. – Душанбе, 1999. -С. 72-78.

110. Прищепова В.А. Этнографическая работа А.Н. Кондаурова в Таджикистане. Отчет о работе МАЭ РАН в 1932-1939 гг - СПб, 1943, - с.151-163. (4 негативы и коллекции к ним).

111. Рахимов, М. Некоторые результаты работ во время Гармской этнографической экспедиции 1954 г. //Изв. АН Тадж. ССР. - № 10-11. – Сталинабад, 1956. – С. 75-84.

112. Рахимов, М. Р. Обычаи и обряды, связанные со смертью и похоронами, у таджиков Кулябской области. /Изв. ООН АН Тадж. ССР. - № 3. - 1953. - С. 107-130.

113. Розенфельд, А.З. О некоторых пережитках древних верований у припамирских народов //Советская этнография. – 1959. - № 4. – С. 79-86.

114. Русаякина, С.П. Народная одежда таджиков Гармской области //Среднеазиатский этнографический сборник. – Т. II. - М.: Труды Ин-та этнографии АН СССР, 1959. Т. 47.- С. 132-214.

115. Сайнаков С. П. Вклад дореволюционных русских исследователей в изучение этнографии Горного Бадахшана (Памира) [Текст]: С.П. Сайнаков. Дисс... канд. ист. наук. - Душанбе, 2015. - 206с.

116. Семенов, А.А. Материальные памятники арийской культуры. Таджикистан-Ташкент, 1925.;- 119 с.

117. Семенов, А.А. Этнографические очерки Заравшанских гор, Каратегина и Дарваза. – М.,1903. – 123 с.

118. Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. - М., 1969. – 321с.

119. Сталин, И.В. Соч. Том. 7. – 547 с.

120. Сухарева О.А. История среднеазиатского костюма (вторая половина XIX- начало XX вв.). –М,1982,- 143 с.

121. Чвырь Л.А Отражение возрастных традиции в таджикских ювелирных украшениях //Советская этнография №4 1979. С.19-31.

122. Чвырь Л.А. Ювелиры-ремесленники и местная художественная традиция в Таджикистане // Советская этнография. - 1972, № 1. - С. 39-51.

123. Шишов, А. Таджики [репринт издания 1911 г.]. - Алма-Аты, 2006. - 310с.

124. Широкова, З.А. Архаичные детали в женской одежде горных районов Кулябской области // Известия АН Тадж. ССР. Отд. обществ. наук. – Сталинабад, 1953. -№ 3. - С. 95-103.

125. Широкова З.А. Мужская и женская поясная одежда таджиков // Этнография в Таджикистане. –Душанбе: Дониш, 1989. - С. 75-107.

126. Широкова, З.А. Мужские тюбетейки Куляба // Этнография Таджикистана. - Душанбе, 1985. - С. 44-48, илл.

127. Широкова, З.А. Туникообразные платья таджичек горного Таджикистана. Советская этнография. – 1973. - №. 5. – С. 88-99.

128. Широкова, З.А. Альбом одежды таджиков, - Душанбе, 1969, табл. 35 и 41 и объяснения к таблицам.

129. Широкова, З.А. Детская одежда таджиков и связанные с ней обряды // Этнографическое обозрение. - СПб. – 2002. - № 4. - С. 83-88.

130. Широкова, З.А. Одежда //Таджики Каратегина и Дарваза. - Вып. 2. – Душанбе, 1970. – С. 116-202.

131. Широкова, З.А. Традиционная и современная одежда женщин горного Таджикистана. – Душанбе: Дониш, 1976. - 246 с.

132. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Китоби якум [матн] / Эмомалӣ Раҳмон. - Душанбе: Ирфон, - 2022. –704 с.

133. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён.Китоби 1 [матн].- Лондон, 1999. - 127 с.

134. Этногенез и этническая история таджикского народа. В 2-х томах. Том 1. - Душанбе: Дониш, 2021. - 989с.

135. Этногенез ва таърихи этникии халқи тоҷик. Ҷилди 1. - Душанбе: Дониш, 2021. - 845 с.

136. Этнография в Таджикистане. – Душанбе: Дониш. 1985. – 180 с.

137. Этнография в Таджикистане. Под ред.А.С. Давыдова. – Душанбе: - 1989. Дониш. – 209 с.

3. Полевые материалы диссертанта

138. Сабти сӯҳбати диссертант бо сокини деҳоти Сариосиёби ноҳияи Кӯлоб Марамбӣ Қудратова, соли тавваллуд- 23.04.1947. Дар таърихи 27.08.2024.

139. Сабти сӯҳбати диссертант бо сокини ҷамоати деҳоти Лангари ноҳияи Муъминобод қишлоқи Кули Ғариб – Илёсова Тоҷиниссо, санаи тавваллуд - 09.08.1957. Дар таърихи рӯзи 17.06.2024.

140. Сабти сӯҳбати диссертант бо сокини ш. Кӯлоб Ҳасанова Савронбӣ, Ҳасано ва Шоиста ва Ҳасанова Асалбӣ, Дар таърихи рӯзи 14.06. 2024.

141. Сабти сӯҳбати диссертант бо сокини деҳаи Зарзамини ноҳияи Ҷ. Балхӣ Гулбаҳор Бобоқулова, соли тавваллуд - 22.06.1962. Дар таърихи рӯзи 17.07. 2024.

3. ЭЛЕКТРОННЫЕ МАТЕРИАЛЫ

142. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Оли, аз 20.12.2009 с. [манбаи электронӣ]. Низомии дастрасӣ: president.tj/node/88 (санаи муроҷиат 03.01.2021).

143. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ бахшида ба Ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ 21.03.2011 [манбаи электронӣ]. Низомии дастрасӣ: president.tj/node/1210 (санаи муроҷиат 25.03.2022).

144. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар маросими ифтитоҳи Конфронси СММ оид ба шарҳи фароғирии миёнамуҳлати ҳадафҳои Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028». 25.03.22 [манбаи электронӣ]. Низомии дастрасӣ: president.tj/node/1081 (санаи муроҷиат 03.06.2023).

ПЕРЕЧЕНЬ НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ НАУЧНОЙ СТЕПЕНИ

Монография

[1-М] Бакиев Р.У., Шамсия Т. Монография Выдающийся русский этнограф-таджиковед. Сармад-Компани. - Душанбе. -2025. -215 с.

.Статьи опубликованные в рецензируемых изданиях ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[2-М] Шамсия Тоирхон. Бохтари қадим дар таҳқиқотҳои олимони муаррихони рус.), [матн]. Шамсия Т // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон: бахши илмҳои таърих. –Душанбе. 2022 - №3 (98) -С. 310-313.

[3-М] Шамсияи Тоирхон. Омӯзиши таърих ва этнографияи Кӯлоб дар таҳқиқоти А.К. Писарчик ва З.А. Широкова. [матн] / Шамсияи Т // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ: бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ. – Кӯлоб. 2022. №3 (28).-С 81-85.

[4-М] Шамсияи Т. Боқиев Р. У. Вклад В.Ф.Ошанина и Л.В.Ошанина в изучение этнографии таджиков. [матн] /Р.У.Боқиев, Шамсияи Т. //Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ: бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ. - Кӯлоб. 2024. №3, - (31) С.81-85.

[5-М] Шамсияи Тоирхон. Таҳқиқотҳои таърихӣ – этнографияи Тоҷикистони ҷанубӣ дар осори илмӣ Б.Х.Қармишева[матн] /Шамсияи Т //Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ: бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ. - Кӯлоб. №2 (34) 2025. С. 67-69.

2. В других изданиях:

[6-М] Шамсияи Тоирхон. Семейно-брачные отношения у таджиков в ранних исследованиях Н.А.Кислякова [матн] / Шамсияи Т // Конференсияи Ҷмхуриявии илмӣ-амалӣ бахшида ба рӯзи ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ: «Ҷавонон ва рушди илми муосир». Донишгоҳи давлатии Қурғонтеппа. - Қурғонтеппа. (12- ноябри 2016). - Қурғонтеппа. -С 119-125.

[7-М] Шамсияи Тоирхон. «Научное наследие Н.А. Кислякова в фондах архива Музея антропологии и этнографии РАН» [матн] /Шамсияи Т //Конференсияи Ҷумхуриявии илмӣ-амалӣ бахшида ба рӯзи ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ: «Ҷавонон ва рушди илми муосир». Донишгоҳи давлатии Қурғонтеппа, (ш. Қурғонтеппа, 17 майи 2016.) Қурғонтеппа, 2016. С. 125-129.

[8-М] Шамсияи Тоирхон. «Изучение горных таджиков русскими этнографами и исследователями (вторая половина XIX - начало XX веков)». [матн] /Шамсия Т // Конференсияи ҷмхуриявӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба рӯзи ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ: «Ҷавонон ва рушди илми муосир» (Қурғонтеппа 17 майи 2016.) - Қурғонтеппа, 2016. - С. 130-138.

[9-М] Шамсияи Тоирхон.Таърихи бекигарии Кӯлоб ва низомӣ андозситонӣ дар таҳқиқотҳои муаррихони рус (охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX) [матн] / Шамсияи Т // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ш.Кӯлоб.2018. - № 1 (18). – С.91-95.

[10-М] Шамсияи Тоирхон. Археолого-этнографическое исследование южного Таджикистана в конце XX начало XXI вв. [матн] / Шамсияи Т. // Научно-практическая республиканская

конференция «Наука в году Туризма и народных промыслов» (23 ноября 2018). - Душанбе. ТГПУ им. С.Айни. С.145-150.

[11-М] Шамсия Тоирхон. Археолого-этнографические исследования Южного Таджикистана в конце XX - начало XXI вв. [матн] /Шамсия Т //Материалы международной научно-практической конференции посвященный году туризма и народных промысел (Душанбе, 28 октября 2018 г.). - Душанбе 2018. - С. 145-150.

[12-М] Шамсия Тоирхон. Омӯзиши этнографияи Кӯлоб дар таҳқиқоти муҳаққиқони рус дар ибтидои асри XX. (Этнографическое изучение Куляба русскими исследователями первой половины XX) [матн] //Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар. - Бохтар. - 2019. №3/2(64) с.73-79.

[13-М] Шамсия Тоирхон. Таҳқиқоти археологии қисмати ҷанубӣ Тоҷикистон дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX (Археологические исследования южного Таджикистана в конце XIX-начало XX вв.) [матн] /Шамсия Т//Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар. – ш Бохтар. 2019, №3/2(64) С.63 - 70

[14-М] Шамсия Тоирхон. Особенности развития археологического исследования южного Таджикистана [матн] / Шамсия Т. // Научно- практическая республиканская конференция «Актуальные проблемы современной филологии». – Душанбе, ТГПУ им. С. Айни. (2 октября 2022). -С.76-80.

[15-М] Шамсия Тоирхон. Изучение этнического состава Куляба русскими этнографами конца XIX – начало XX вв. [матн] /Шамсия Т. //Международная конференция посвященной «Дню педагога» (23-ноябри 2023) Алма- Ата. - С.132-135.

[16-М] Шамсия Т. Нақши муҳаққиқзанони рус дар муаррифии либосҳои милли тоҷикон. [матн] / Шамсия Т // Конфронси илмӣ-назаравии ҳайати прафессорону омӯзгорон ва донишҷуёни Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ оид ба ҷамъбасти қорҳои илмӣ таҳқиқоти дар соли 2023 (ш. Кӯлоб 23-25 апрели 2023). - Кӯлоб 2023. - С 156-159.

[17-М] Боқиев Р.У., Шамсия Тоирхон. Нақши муҳаққиқзанони рус дар омӯзиши либосҳои милли тоҷикон [матн] / Р.У. Боқиев, Шамсия Тоирхон // Конфронси байналмилалӣ илмӣ «Антропология ва этнологияи мардуми тоҷик: Муҳаққиқон, лоиҳаҳо экспедитсияҳо» (Душанбе, 23-июни соли 2023). – Душанбе. АМИТ. - 2023. - С.159-164.

ба автореферати диссертатсияи Шамсияи Тоирхон «Саҳми муҳаққиқони рус дар омӯзиши этнография ва антропологияи тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ (СОЛҲОИ 1920 - 2000) барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи ихтисоси 6D020300 – Таърих, ихтисоси 6D020303 - Таърихнигорӣ, манбаъшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ.

Муҳаққиқони рус, тибқи эътирофи умумии ҷомеаи илмӣ, аз ҷумлаи аввалин пажӯҳишгарони системавии таърих, забон ва фарҳанги тоҷикон, инчунин дигар халқҳои Тоҷикистон ба шумор мераванд. Бо вучуди мушкilotи объективии давраи мавриди таҳқиқ, онҳо фаъолияти густурдаи илмӣ ва маърифатӣ анҷом дода, дар густариши саводноқӣ саҳм гузоштаанд, мактабҳои ташкил намуда, дар онҳо ба таълим машғул шудаанд. Ҳамзамон, онҳо маводи ғании саҳроӣ ҷамъоварӣ намуда, оид ба таърих, фарҳанг ва рӯзгори аҳолии тоҷик тадқиқот анҷом додаанд.

Ҳадафи асосии диссертатсия таҳқиқи ҳамаҷонибаи саҳми этнографияҳои рус - А.К. Писарчик, Р.Л. Неменова, З.А. Широкова, инчунин антропологҳо - В.В. Гинзбург, Л.В. Ошанин, В.Я. Зезенкова, Т.П. Кияткина - дар омӯзиши таърих, этнография ва антропологияи на танҳо тоҷикон, балки тамоми аҳолии ҷануби Тоҷикистон мебошад.

Навгони илмӣ таҳқиқот, пеш аз ҳама, дар он ифода меёбад, ки ин рисола яке аз аввалин кӯшишҳои таҳқиқи комплекси саҳми муҳаққиқони рус дар омӯзиши таърих, этнография ва антропологияи аҳолии минтақаҳои ҷанубии Тоҷикистон ба шумор меравад. Дар доираи таҳқиқот маводи бойгонии қаблан нашрнамуда ба гардиши илмӣ ворид карда шудааст, ки ба масъалаҳои этногенез ва таърихи этникии тоҷикон бахшида шуда, то имрӯз ба таври кофӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифтаанд.

Мазмуни асосии диссертатсия таҳлили экспедитсияҳои этнографӣ ва антропологиро дар бар мегирад, ки бо иштироки бевоситаи муҳаққиқони рус ба минтақаҳои ҷанубии Тоҷикистон дар солҳои 1930–1954 ташкил ва баргузор гардидаанд. Дар ҷараёни ин экспедитсияҳо маводи фаровони саҳроӣ ҷамъоварӣ гардида, дар диссертатсия мавриди таҳлили ҳамаҷониба қарор гирифта, натиҷаҳои бадастомада барои равшан намудани масъалаҳои таҳқиқшаванда истифода шудаанд.

Дар ҳулоса натиҷаҳои асосии таҳқиқот ҷамъбаст гардида, саҳми муҳаққиқони рус дар 25 нуктаи асоснокшуда ифода ёфтааст.

Калидвожаҳо: таърих, этнография, антропология, муҳаққиқони рус, саҳм, экспедитсия, этногенез, маводи саҳроӣ, аҳоли.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию Шамсия Тоирхон на тему: «Вклад русских исследователей в изучение истории, этнографии и антропологии юга Таджикистана (1920 - 2000 гг.)» на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 6D020303 –Этнография, этнология и антропология

Русские исследователи, по справедливому общему признанию научной общественности, считаются первыми научными исследователями истории, языка, культуры таджиков и других народов Таджикистана. Несмотря на такую трудность, русские исследователи старались изучать грамоте, организовывали новые школы, в которых и преподавали в этих школах. Они одновременно собирали материалы, проводил исследования по истории, культуре и быта таджиков.

Основная цель диссертации является всестороннее исследование вклада русских этнографов А.К. Писарчик, Р.Л. Неменовой, З.А. Широковой, а также антропологов В.В. Гинзбурга, Л.В. Ошанина, В.Я.Зезенковой, Т.П.Кияткиной в изучение истории, этнографии и антропологии не только таджиков, но и всего населения южного Таджикистана.

Научная новизна исследования заключается, прежде всего, в том, что данная диссертационная работа является первой попыткой определить вклад русских исследователей в изучение истории, этнографии и антропологии населения южных регионов Таджикистана, которая еще не подвергалась специальному комплексному научному исследованию. В диссертации проанализированы также архивные неопубликованные материалы о населении южного Таджикистана, особенно вопросы этногенеза и этнической истории таджиков, которая до сих пор является малоизученной.

Основное содержание диссертации составит организованные этнографические антропологические экспедиции при непосредственном участии русских исследователей в южные районы Таджикистана, которые собрали огромный полевой материал в период 1930-1954 гг. Собранный материал русских исследователей и выводы по результатам этих экспедиций по югу Таджикистана был анализирован и ее выводы использованы в диссертации.

В заключении все анализируемые материалы о вкладе русских исследователей, которые аргументировано обосновываются в 25 пунктах.

Ключевые слова: история, этнография, антропология, вклад, русские исследователи, изучение, экспедиция, раса, тип, полевые материалы, население.

ANNOTATION

on the dissertation of Shamsiya Toirkhon on the topic: "The contribution of Russian researchers to the study of history, ethnography and anthropology of the south of Tajikistan (1920 - 2000)" for the degree of candidate of historical sciences in the specialty 6D020303 - Ethnography, ethnology and anthropology

Russian researchers, by fair general recognition of the scientific community, are considered the first scientific researchers of the history, language, culture of Tajiks and other peoples of Tajikistan. Despite such difficulties, Russian researchers tried to study literacy, organized new schools, in which they taught in these schools. They simultaneously collected materials and conducted research on the history, culture and life of Tajiks.

The main objective of the dissertation is a comprehensive study of the contribution of Russian ethnographers A.K. Pisarchik, R.L. Nemenova, Z.A. Shirokova, as well as anthropologists V.V. Ginzburg, L.V. Oshanin, V.Ya. Zezenkova, T.P. Kiyatkina to the study of history, ethnography and anthropology of not only Tajiks, but also the entire population of southern Tajikistan.

The scientific novelty of the research lies, first of all, in the fact that this dissertation is the first attempt to determine the contribution of Russian researchers to the study of the history, ethnography and anthropology of the population of the southern regions of Tajikistan, which has not yet been subjected to special comprehensive scientific research.

The dissertation also analyzes archival unpublished materials on the population of southern Tajikistan, especially issues of ethnogenesis and ethnic history of Tajiks, which is still poorly studied. The main content of the dissertation is organized ethnographic anthropological expeditions with the direct participation of Russian researchers in the southern regions of Tajikistan, who collected a huge field material in the period 1930-1954. The collected material of Russian researchers and the conclusions based on the results of these expeditions to the south of Tajikistan were analyzed and its conclusions were used in the dissertation.

In conclusion, all analyzed materials on the contribution of Russian researchers are substantiated in 25 points.

Key words: history, ethnography, anthropology, contribution, Russian researchers, study, expedition, race, type, field materials, population.